Ember és családja

16. Magyar Pax Romana Kongresszus

Ember és családja

Ember és családja

16. Magyar Pax Romana Kongresszus
Freising, Bajorország, 1974 április 15-21.

KATOLIKUS SZEMLE KIADÁSA
RÓMA 1975

Szerkesztette: P. Békés Gellért OSB.
Direttore Responsabile: Luigi Leoncini.
Tipografia D. Detti - 00192 Roma - Via G. Savonarola, 1.

bevezető

CSOPORTMUNKA A KONGRESSZUSON

Kísérletre vállalkoztunk, amikor összeállítottuk a 16. Magyar Pax Romana Kongresszus programját. Kísérletre, mert eltértünk a sokéves gyakorlattól, és szinte a program középpontjába állítottuk a munkacsoportokat. Igaz, hogy már néhány éve helyet biztosítottunk a programban a csoportmunkának; ezúttal azonban eltértünk az előadások és az előadásokat követő viták bevált, de sokszor nagyon is merev rendszerétől. Addig a hatnapos kongresszusok « tartópillérei » — a miséken és az egyéb liturgikus programon kívül — az előadások voltak. Ezuttal négyre, az eddiginek mintegy felére csökkentettük ezeknek a « tartópilléreknek » a számát. Ezzel egyrészt megnőtt az egyes előadók szerepe és felelőssége — ugyanakkor önálló szerepet kaptak a munkacsoportok.

Sikerült-e a kísérlet? Egyértelmű választ aligha adhatunk. Beszéljünk először a negativumról. Kevesebben jelentkeztek a kongresszusra, mint az előző években. Ennek legfőbb oka nyilvánvalóan az energiaválság nyomán megromlott gazdasági helyzet volt, egy másik oka pedig, hogy a szokottnál később küldtük ki a meghívókat. Valószínű azonban, hogy az újfajta program miatt is jelentkeztek kevesebben. Sokan a szó nemes, szellemi értelmében, « kapni » szeretnek, nem sokat tartanak saját aktív szereplésükről, azt remélik, hogy passzív szerepben töltekezhetnek gondolatanyaggal. Ezt a típust elriaszthatta a munkaprogram, mely ezúttal résztvevők számára is « munka » — program volt, nemcsak, mint máskor, az előadók és a rendezők számára. Így elveszthettünk jónéhány jelentkezőt.

Mi volt a pozitivum az újtípusú programnál? Az előbb, a jelentkezők viszonylag kisebb számán gondolkozva, nagyon is plauzibilis feltevésekre, de mégis csak feltevésekre voltunk utalva; most azonban biztosat tudunk mondani. A résztvevők még jobban élvezték a kongresszust, mint máskor, jobban összeforrott a kongresszus közönsége, többet adtak magukból a résztvevők, és — bizonyos értelemben többet is kaptak, mint máskor. Ez világosan kitűnt a résztvevőkkel folytatott beszélgetésekből és annak a plenáris vitának az anyagából, melyet a kongresszus vége felé nagyrészben erről a témáról folytattunk. A tanulság az, úgy hi-

szem, hogy érdemes volt igy csinálni, és az elkövetkező évek folyamán érdemes — ha nem is minden évben — visszatérni a freisingi kongresszus új stílusához.

Mindez elsősorban a kongresszusok rendezőire és többi résztvevőjére vonatkozik. Van azonban a csoportmunka középpontba állításának olyan következménye is, mely elsősorban ennek a kötetnek az olvasóját érinti, még pedig különösen akkor, ha egyáltalán nem vesz részt évi kongresszusainkon, vagy csak ritkán. A kongresszusi kötetek ugyanis 1971 óta rendszeresen összefoglalják a hatnapos találkozók anyagát; ez a jelen kötet már a negyedik, amely Békés atya jóvoltából az olvasó kezébe kerül. Pótolhatja-e egy-egy kongresszusi kötetnek az olvasgatása, vagy akár végigolvasása a találkozón való személyes részvételt? Semmiképp sem. Adhat-e a kötet legalább teljes, hű képet a kongresszusról? Erre a kérdésre sem felelhetünk megszorítás nélkül igennel. A magyar liturgia közös ünneplésének élményét az olvasó csak saját hasonló élmények alapján rekonstruálhatja. Így van ez a személyes kapcsolatok felelevenítésének élményénél is; viszontlátni a régi barátokat, felismerni újra a tizenhat kongresszus valamelyikének egy-egy régi, félig elfelejtett résztvevőjét, egykori diákot, aki talán ma családjával együtt vesz részt a találkozón; együtt nótázni a pincében, mely szerencsés esetben, mint legutóbb Freisingben is, « hangbiztos » — ezeket az élményeket csak a személyes részvétel nyújthatja.

Egyet azonban híven tükrözött az eddigi három kötet: a tisztán szellemi programot, az előadásokat, hiszen ezeket teljes terjedelmükben közöltük. Hogy a viták anyaga és hangulata, az előadó egy-egy érdekes, az előadáson túlmenő válasza már nem került papírra, az veszteség ugyan, de terjedelmében nem döntő. Az idén, éppen a vázolt okok miatt, más a helyzet. Négy előadás hangzott el, ezek szövegét az olvasó megtalálja a kötetben. De mi marad meg a csoportmunkából, mely terjedelemben a kongresszus jelentékeny részét alkotta?

A freisingi kongresszust a jelen sorok írója rendezte, és a csoportmunka egész tartama alatt megszakítás nélkül járta a kongresszusi ház rokonszenves útvesztőjét, negyedórát, esetleg félórát töltve egy-egy munkacsoportnál. Nehéz írásban visszaadni a csoportmunka hangulatát, melyet feszült figyelem éppen úgy jellemzett, mint feloldódott kommunikáció. Le kellett mondanunk arról, hogy — mint terveztük — minden egyes csoportvita eredményét írásban rögzítsük. A csoportvezetők mellé, ezúttal először, jelentéstevőket, « rapportőröket » rendeltünk. Ezzel tehermente-

sítettük a csoportvezetőt. Már régebben észrevettük, hogy szinte lehetetlen egyszerre vitát vezetni és jegyezni az elhangzottak lényegét. A « rapportőrök » ugyan elmondták beszámolójukat a kongresszus plénuma előtt, és akkor ott, a jelenlévők számára hű képet adtak az elhangzottakról. De a jelentések terjedelme, részletessége, kiegyensúlyozottsága változó volt. Be kellett látnunk, hogy írott beszámoló a csoportmunkáról nem adhat hű képet.

Így inkább arról szeretnénk itt beszámolni, hogyan terveztük meg és hoztuk létre a munkacsoportokat. A bevezetés végén található függelék a csoportok adatait tartalmazza: miről volt szó, ki vezette, hányan vettek részt.

Két önálló főtémához alakultak munkacsoportok: « Férfi és nő » és « Nemzedéki hézag ». Mindkét főtémát egyenként három altémára bontottuk, és mindegyik altémát egyszerre két csoport tárgyalt. Így egyszerre mindig hat csoport dolgozott párhuzamosan, egyszerre három altémán.

Lássuk először a « Férfi és nő » témát. Az első altéma: « Férfi és nő a családban », tehát mint házastársak és szülők. Mindkét munkacsoportvezető családos; az egyik orvosnő, a másik evangélikus lelkész. A második altéma: « Férfi és nő a családon kívül » tehát, mint magányos, társat kereső, a család keretén még, vagy már kívülálló egyén. A két munkacsoportvezető közül az egyik evangélikus lelkész, a másik bencés szerzetes, a filozófia egyetemi előadója. A harmadik altéma: « Férfi és nő a társadalomban ». Itt a nő szerepén van a hangsúly: nők a munkahelyen, a politikában. Az egyik munkacsoportvezető: filozófus, egyetemi docens, a másik: szociológusnő, szakfőiskolai tanár.

Lássuk másodszor a « Nemzedéki hézag » főtémát. Az első: « Nemzedéki hézag: a szülők szemszögéből ». Mindkét csoportvezető többgyermekes szülő, az egyik újságíró, a másik háziasszony. A második altéma: « Nemzedéki hézag: a fiatalok szemszögéből ». Csoportvezető volt: egy diáklány és egy diák. A harmadik altéma: « Nemzedéki hézag: a nevelők szemszögéből. » Nevelőn értettük itt a pedagógust, lelkészt, pszihológust. Csoportvezető volt a « Férfi és nő a családon kívül » altémánál már említett evangélikus lelkész, és egy gyógypedagógus tanár.

Az egész önálló munkacsoportvitának mindkét főtémát összefoglaló címet is adtunk: « Tekintély, védettség, engedelmesség nélkül — a család válsága, mint a férfi, a nő, a gyermek válsága ».

Ismételjük, nem volt mód arra, hogy a tizenkét munkacsoport jelentését homogén formában írásba foglaljuk. Így csak néhány tézist ragadunk ki. Ezek lényegében a rappor-

török tollából származnak. Szószerinti megfogalmazásukért, összeállításukért és így viszonylagos súlyukért jelen sorok írójának kell a felelősséget vállalnia. Ugyanez áll a kötet végén közölt táblázat adataira is. Ha gondos ellenőrzés ellenére hiba csúszott volna az összeállításba, előre elnézést kérünk az érintettektől. Lássunk tehát néhány tézist.

1. Feltétlenül elítélendő-e a nemi kapcsolat két fiatal között, ha azt a felek szeretet-teljességben vállalják, még pedig egymásért való felelősségük teljes tudatában? Az egyik munkacsoport hat szavazattal három ellenében annak a véleményének adott kifejezést, hogy a felsorolt feltételek mellett nem vetendő el a házasság előtti nemi kapcsolat. A másik csoportból nem tudjuk a szavazati arányt, csak ennyit: a csoport férfitagjai egyhangúlag a házasság előtti nemi kapcsolatok lehetősége mellett, a hölgyek egyhangúlag ez ellen szavaztak.

2. A házasság sikerének, a párválasztás helyességének három feltételét adta az egyik munkacsoport:

a) egy közös eszmény szolgálata;

b) a házastársak személyiségének kiteljesedése egymás által.

c) annak tudomásul vétele, hogy a házasságban is « uton vagyunk » egymás felé. Ennek a fejlődésnek a kerete a család, sikerének feltétele pedig a szeretet.

3. Korunkban mindkét szülő hivatása állandó tanulást, újragondolást kíván. Ennek egyik oka a szülők megnövekedett igényei gyermekeikkel szemben és viszont. A szülők ezt a « továbbtanulást » ritkán vállalják, és a gyermekek fellázadnak. A szülők jómódra akarják gyermekeiket juttatni, a gyermekek viszont inkább boldogok és megelégedettek akarnak lenni, mint jobbmóduak szüleiknél. Korunkban inkább a szülők a « materialisták », mig a fiatalok inkább egy újrafogalmazott « idealizmus » felé hajlanak.

4. A nemzedéki ellentét, « hézag » fellépése mindig törvényszerű, de ma élesebb, mint azelőtt. Ennek oka: a gyorsabb tudományos és technikai fejlődés, az információbőség, összefoglalva: a rohamosan változó világkép. Szükséges a gyermek személyiségének tiszteletben tartása. A nevelés ne utasításokból álljon,hanem példaadásból. Helyes továbbá mindazt, amivel a család konfrontálódik: események, barátok, olvasmányok, TV, — közösen feldolgozni.

Ennyit izelítőnek a két önálló főtémát tárgyaló csoportmunkáról. Egyébként nem közvetlenül ugyan, de közvetve

mindkettő Vaskovics László bevezető, a család átalakulásáról szóló előadásához kapcsolódott. Klamár Mária speciálisabb témájú előadása pedig kiegészítően, más szemszögből hangsúlyozta az alapvető tényt: a család nem megszűnőfélben van, hanem csak átalakulóban, és fontossága változatlan marad.

A most ismertetett két önálló munkacsoport-vitán kívül két előadáshoz «konvencionális» munkacsoportot is szerveztünk. Az egyiket Hunyadi-Buzás Endre, a másikat Hermann Stenger előadásához. Ezek a konvencionális munkacsoportok nem önállóan dolgozták fel a témát és így nem is fogalmaztak meg téziseket. Feladatuk az előadás anyagának megvitatása volt.

A tulsó oldalon található, már említett táblázat tartalmazza valamennyi munkacsoport vezetőjének nevét és néhány kivételtől eltekintve a résztvevők számát. A most elmondottak, kiegészítve a táblázattal, talán közelhozzák az olvasó számára a csoportmunka szellemét.

Igy kíséreltük meg, hogy összefoglaljuk azt, ami újszerű volt a 16. Magyar Pax Romana Kongresszus módszerében. Elmúlt ez a freisingi hat nap is, mint előtte tizenöt kongresszus. Hogy hány új gondolatot adott, hány régi, félig eltemetett gondolatot elevenített fel, hány személyes problémát oldott meg, erre a kérdésre nem tudjuk a választ, a mintegy százharminc résztvevő elvitte magával az ugyanennyi részleges választ.

Mégis tudjuk, hogy — statisztikai átlagban beszélve — valamit nyújtottunk a résztvevőknek. Mintegy ezer azoknak a magyar diplomásoknak és diákoknak a száma, akik tizenöt év alatt legalább egy kongresszusunkon résztvettek. Amit ez az ezer ember a kongresszusokról lelki és szellemi értékekben magával vitt, az tizenöt évi munkánk főeredménye. Új stílusú 16. kongresszusunk, a csoportmunkával is, ezt a lelki és szellemi kincstárt akarta gazdagítani. Azt hisszük, sikerült.

Targonski György

A KONGRESSZUS MUNKACSOPORTJAI

Téma	*Csoportvezető*	*Létszám*
Férfi és nő: a családban	Dr. Boór Márta	14
	Nt. Szépfalusi István	9
Férfi és nő: a családon kívül	Nt. Gémes István	8
	P. Dr. Tarnay Bruno OSB	9
Férfi és nő: a társadalomban	Dr. Horváth Árpád	12
	Kneffel Magda	12
	Összesen:	*64*
Nemzedéki hézag: a szülők szemszögéből	Cserháti Judit	11
	Kovács Zoltán	6
Nemzedéki hézag: a fiatalok szemszögéből	Avar Borbála	10
	Gallowich Ervin	9
Nemzedéki hézag: a nevelők szemszögéből	Nt. Gémes István	10
	Palotay Simon	9
	Összesen:	*55*
A fenti csoportok önállóan, de Prof. Dr. Vaskovics László bevezető előadásához kapcsolódva dolgoztak.		
Dr. Hunyadi-Buzás Endre előadásához	P. Dr. Török Jenő	16
	Palotay Simon	11
	Hunyadi-Buzás Beatrix	13
	András Julia	10
	Dr. Szalay Béla	9
	P. Dr. Matyasovich Henrik SJ	11
	Összesen:	*70*
P. Dr. Hermann Stenger előadásához	az előadó: németnyelvű csoport	12
Ennél a csoportvitánál az első csoport kivételével elmulasztottuk a létszám megállapítását	Boór János Dr. Horváth Árpád Pr. Dr. Szabó Ferenc SJ Pr. Dr. Weissmahr Béla SJ Dr. Pfitzner Rudolf P. Dr. Török Jenő	

előadások

VASKOVICS LÁSZLÓ

VÁLSÁG VAGY VÁLTOZÁS — HOVÁ FEJLŐDIK A MAI CSALÁD?

A tömegtájékoztatási eszközök: a rádió, televízió, mozi és számos képeslap, egyre többször alkalmazza a mai családra az olyan fogalmakat, mint « válság », « felbomlás », « megrázkódtatás » « kiüresedés », « megromlás ». E híradások, illetve a kortörténeti, kultúrkritikai — sőt morálteológiai — értelmezések nyomán az lehet a benyomásunk, hogy a mai társadalomban a család beteg és válságban lévő intézmény, amely eredeti rendeltetésétől megfosztva tulajdonképpen már a múlthoz tartozik. Megokolásul a válások számának növekedését szokták felhozni, a visszamenő születésszámokra, a szülők tekintélyének csökkenésére és más egyébre utalnak.

Az alábbiakban néhány ilyen, a családról általánosan elfogadott, mindenütt használt és mégis — amint látni fogjuk — részben hamis, tudományosan nem bizonyítható egyéni véleményt és állítást akarunk megvizsgálni. A felvetődő kérdések megválaszolásánál társadalomtudományi, főleg családszociológiai kutatások eredményeire hivatkozunk. Mivel az empirikus kutatások keretében megállapított egyes jelenségek, pl. a házasság tartóssága, csak számos más szociális tényező és kortól függő indítóok együttes figyelembevételével érthetők meg, szeretnénk itt felvázolni a mai család társadalmi hátterét, néhány vitatott, részben félreértett alapvonását. Nem akarjuk tehát eldönteni, hogy bizonyos fejlődési irányok » «hamisak » vagy « helyesek »-e, hanem a befolyásoló tényezők segítségével szeretnénk felvázolni a fejlődési irányokat, azokat megérteni, ill. érthetővé tenni.

Evvel a célkitűzéssel a következő kérdésekkel akarunk közelebbről foglalkozni: a családnagyság csökkenése (nagyság és állandóság), társadalmi feloszlás (dezintegráció), belső kiüresedés és szétesés (dezorganizáció), a szülők tekintélyének megfogyatkozása (egyenjogú család), funkcionális jelentéktelenség (funkcióvesztés).

Megfontolásunkban a családszociológia ama alaptételéből indulunk ki, hogy bár a család minden emberi társadalom állandó alkotórésze, formája és rendeltetése annyira

különböző, mint amennyire különböznek az egyes társadalmak egymástól (R. Mayntz). Az ún. « természeti népek » családja más, mint a középkori Kínáé, a mi kultúrkörünk középkori családja más, mint az ipari társadalomé, országunk vidéki családjai mások, mint a nagyvárosban lakó családok.

További megfontolásunk számára fontos megjegyeznünk, hogy a házasság és család formájának nagy változatossága nem szexuális-erotikus, elsősorban nem is vallási indítékokból ered, hanem főleg társadalmi-gazdasági adottságok vezetnek az itt említett sokféleséghez. Erre a tényre a továbbiak folyamán még többször rá fogunk mutatni.

A gazdasági és termelési formák nemcsak a család alakját, szerkezetét és rendeltetését, továbbá a házasság formáját befolyásolják és alakítják, hanem a családtagok « szerepét » is. Különféle szerepkörök vannak: a « férj », az « apa », a « szerető », a « feleség », az « anya » szerepe. Egy személy egyszerre több szerepet is betölthet: így pl. a « férj », a « kartárs » és az « igazgató » stb. szerepét. A társadalom tagjai rendszerint tudják, milyen magatartási formák tartoznak az apa, a férj, az anya vagy leány szerepéhez. A magatartásokat normák határozzák meg és a várható megtorlás teszi kötelezővé. (Az apai szerep — vagy ahogy ezt a köznyelven mondják: az atyai kötelesség — be nem töltését, elhanyagolását a társadalom elítéli, sőt megbünteti).

Minden társadalomban vannak szerepek a családi életben, de társadalmakként tartalmilag nagyon különbözőek. A túlnyomólag patriárkális társadalmakban a feleség szerepét alárendeltség, engedelmesség és a férje iránti tisztelet jellemzi. Észak-Amerikában és a skandináv államokban a házasfelek jogi és szociális viszonyait jellemezve beszélhetünk partnerházasságról. Vannak társadalmak, ahol a megházasodott gyermekek szerepéhez tartozik, hogy eltartsák szüleiket, más társadalmakban ez a feladat a távolabbi rokonságra vagy az állami szociális intézményekre hárul. A szexuális magatartást is mélyrehatóan befolyásolja a mindenkori társadalmi szerep.

A különböző, sokszerű házasság- és családformáknak és társadalmi szerepeknek ezek a vázlatosan felsorakoztatott példái egyrészt azt mutatják, hogy a mi társadalmunk családformája és benne a nő, a férfi és a gyermek szerepe nem véletlenül keletkezett, másrészt pedig, hogy nem az egyedül lehetséges. Ezt világosan meg kell értenünk, mielőtt az egyes kérdéseket taglalnánk.

A családnagyság csökkenése (nagyság és állandóság)

Ismert tény, hogy a család tagjainak száma a fejlődés folyamán egyre csökken. Míg az iparosodás előtti korszakban a család átlag 6-10 személyből állt, a mai családot általában 3-5 személy képezi. Ha a család valóban meglévő kisebbedésével érvelni akarunk, természetesen meg kell kérdeznünk, hogy a fejlődés folyamán kik váltak ki a családból, illetve kiket vesztett el a család.

Hogy erre a kérdésre válaszolni tudjunk, beszélnünk kell az iparosodás előtti kor családjáról. Ehhez viszonyítva lett kisebb a mai család. Az iparosodás előtti kor családját mint többrétegű generációs egységet jellemezhetjük, amelyhez a családtagokon kívül (ide számítjuk a családot nem alapított felnőtteket is) a családi üzemben dolgozó munkaerők is beletartoztak (az agrárüzemben a cselédek, a kézműipari üzemekben a segédek és inasok). Ez a generációs egység volt az egész gazdasági élet lényegi hordozója mint termelőegység (Tartler). Gondolatmenetünk számára fontos, hogy ennek a családtípusnak leltárához — amelyet ma « nagycsaládnak » nevezünk — a házasfeleken és gyermekeiken kívül a nagyszülők, sőt gyakran más rokonok is, mint pl. a férjhez nem ment nagynéni vagy meg nem házasodott nagybácsi és a házi személyzet is odatartozott. A mai család azonban csak a házaspárra és a családot még nem alapított gyermekekre korlátozódik. Ha ilyen összefüggésben beszélünk a család « kisebbedéséről », akkor egészen más jellemzővel van dolgunk, mint a családnak csak a gyermekek száma által meghatározott nagyságával. (R. König). A kimondott nagycsaládok eltűnése mindenekelőtt a háromnemzedékes család eltűnését jelenti. 1971-ben a Német Szövetségi Köztársaságban a háztartások 6%-ában élt három vagy több generáció együtt.

A családnak ezt a szerkezeti képét arra vezethetjük vissza, hogy a régebbivel ellentétben a felnőtt, férjhez ment vagy megnősült gyermekek többé már nem maradnak szüleik háztartásában, hanem saját háztartást alapítanak. Ez a jelenség a « generációk szétválása ».

Mielőtt ezt a jelenséget közelebbről megvizsgálnánk, tegyük fel a kérdést: válságba került-e a család emiatt a fejlődés miatt? A felelet kézenfekvő: nem. A család magva, vagyis szülő-gyermek viszony, nem károsult meg a közelebbi és távolabbi rokonok kiválásával. A rokonság összetartásának lazulása, a tágabb család leépítése nem jelenti a magcsalád szerkezetének lazulását vagy a « családi érzék » eltűnését.

Ha most az előbb röviden jellemzett fejlődés okát keressük, szükségszerűen arra a megállapításra kell jutnunk,

hogy a generációk szétválása sok szempontból a gazdasági és társadalmi strukturaváltozás miatt szükséges volt, illetőleg ma is az.

Itt rá kell mutatnunk arra, hogy az iparosodás előtt a patriarkális család léte három gazdasági feltételtől függött. Először: a házközösségnek és patriarkális rendjének alapja a közös fogyasztás és rendszerint a közös tűzhely; a patriarkális család háztartásközösség. Másodszor: a családközösségnek egy házban lakó tagjait egy forrásból tartják el: a birtok, illetve a műhely jövedelméből; a patriarkális család tehát ellátási közösség is. Harmadszor: a családtagok ellátása rendszerint a tagok együttes munkáján alapszik, amelyet a házon belül, a családfő vezetésével végeznek; a patriarkális család munkaközösség. (Mannheim).

Az ipari termelési formák bevezetésével a családnak és az egész társadalomnak a lényegében századokon át változatlan struktúrái rendkívül rohamos és mélyreható változási folyamaton mentek át. A termelés gépesítése viszonylag rövid idő alatt teremti meg azt a nagy csoport függésben lévő munkavállalót, aki hivatását a családon kívül, a gyárakban és irodákban gyakorolja. Ennek a fejlődésnek közvetlen következménye volt a család tulajdonában lévő üzemeken kívül dolgozó családtagok gazdasági önállósodása. Ezáltal adódott ugyanis az a — számunkra már természetes — lehetőség, hogy saját családot tudjanak alapítani és azt el is tudják látni. Az ún. mobilitás-folyamat során sokan még a házasságuk előtt kiváltak a család kötelékéből, a városokba vándoroltak és ott alapítottak családot. Ezek a családok, amelyeknek megélhetési alapja a nem önálló hivatásgyakorlatból származó jövedelem, nem képeznek többé gazdasági és termelési egységet. Ezután már semmiféle gazdasági érdek nem fűződik ahhoz hogy a generációk együtt, « egy fedél alatt » maradjanak. Azáltal, hogy a termelőeszközök már nem otthon vannak, a családtagok is kénytelenek « utánamenni » a termelőeszközöknek, ha megélhetésüket biztosítani akarják.

A gazdasági termelékenység és megterhelés közötti összefüggés, amelyet a család mint magától értetődő társadalmi velejárót fogad el, okozza nem utolsósorban a nagycsaládból kiscsaláddá fejlődést, vagyis a többrétegű generációs egységű család helyébe a két nemzedékből álló család lépését. Ez a család a szülőkre és a kiskorú, még nem önálló gyermekekre korlátozódik, akiknek száma a gazdasági lehetőségektől és egyéni elhatározásoktól függ.

Mielőtt közelebbről foglalkoznánk a gyermekek számának kérdésével, még egyszer hangsúlyozni szeretnénk az eddigi megfontolások lényegét, vagyis azt a tényt, hogy az elő-

zőkben leírt fejlődésnél a család strukturális változásával van dolgunk, amely szükséges következménye annak, hogy egy ipari-mezőgazdasági gazdasági rendszer ipari gazdasági rendszerré fejlődött. Ezt úgy is mondhatjuk, hogy a család strukturális alkalmazkodási folyamatát szemléljük, amelyet főleg az iparosodás váltott ki.

Gyakran állítják, hogy a « nemzedékek szétválása » « érzelmi » szétválás, vagyis hogy főleg a szülők és házas gyermekeik közötti feszültségre vezetendő vissza. Ezzel szemben számtalan kutatás alapján megállapíthatjuk, hogy ez a « szétválás » elsősorban térbeli, és ritkán jelent « érzelmi » szétválást is. Pontos vizsgálatok alapján mindig arra az eredményre jutunk, hogy a térben szétvált szülők és házas gyermekeik között nagyon is szoros kapcsolatok állnak fenn továbbra is. Az mindenesetre tény, hogy a házas gyermekek nem akarnak többé szüleikkel egy lakásban élni. Ez fordítva is áll. De — és ez a döntő a mi megfontolásainkban — térben mégis közel akarnak egymáshoz maradni. Az idős emberek elvárják, hogy gyermekeik és unokáik rendszeresen látogassák őket, kölcsönösen részt akarnak venni egymás életében — csak nem akarnak ugyanabban a lakásban élni. Ilyen összefüggésben beszélhetünk a szülők és házas gyermekek viszonyát jellemezve « belső közelségről, külső távolság mellett. »

De térjünk vissza most a gyermekek számához. Gyakran állítják, hogy a mai családot a nagyfokú gyermektelenség jellemzi. Ha azonban a valóban gyermektelen házaspárok arányát keressük, kiderül, hogy ez ritkán lépi át a 20%-ot. Ha meggondoljuk azt is, hogy a steril házasságok aránya átlagban 10%, látjuk hogy viszonylag alacsony az olyan házaspárok aránya, akik szándékosan nem akarnak gyermeket. Kutatások alapján megállapíthatjuk, hogy a mai családokat biológiai értelemben nem annyira « gyermektelen »-nek, mint inkább « kevésgyermekű » -nek jellemezhetjük.

A kutatásokból nyert meglehetősen egyértelmű kép a következő: a születések száma korlátozásának célja nem a születések teljes kizárása, hanem a kívánt számra korlátozása. A gyakran idézett « gyermek akarása » tehát teljes mértékben megvan, de nem vonatkozik a gyermekek korlátlan számára. Nem a szülési lehetőség teljes kihasználását akarják, hanem annak korlátozását úgy, ahogy maguk felállítják élettervüket, egy maguk által megállapított fajfenntartási norma alapján. Az viszont tény, hogy ma ez a norma feltűnően alacsony, a mai családokban nagyon elterjedt az egy-és kétgyermekes rendszer.

Kétségtelen, hogy a fajfenntartási magatartás a régeb-

bihez képest megváltozott. Hogy ezt a magatartást helyesen értelmezzük, vizsgáljuk meg történelmi szempontok alapján az indítóokokat. Ha pontosabban megnézzük a régebbi időkből fennmaradt statisztikai adatokat, feltűnik, hogy az iparosodás előtti korban nagyon kevés volt a házasodási lehetőség, és nagyon magas volt a házasodási kor. Vagyis a hásasuló korban lévőknek csak egy bizonyos százaléka házasodott, és azok is meglehetősen későn. Így Ausztriában 1890-ben a házasuló korú lakosság kétötöde (44%) nőtlen vagy hajadon volt, 1971-ben pedig már csak egyötöde. A jelenség okát kényszerítő szociális körülményekben találjuk meg. Ugyanis a házasságokat különböző vidékeken más és más jelleggel, de mindenütt megtalálható külső kényszerítő okok korlátozták. A házasságkötési lehetőséget valamikor általában a föld termelékenysége, a birtok szabályozta, később a céhtagság, amely csak annyit engedett házasodni, amennyi eltartási lehetőség adva volt. Utódok nemzését erőteljesen gátolta a kényszerű nőtlenség és az öröklési jogrend, amely a házasodási kort meglehetősen felemelte: az utódok nemzésére képes lakosság nagy része a nőtlenek jelentősen gátolt szaporodási lehetőségében osztozott (C. Mackenroth.) A házasságon belül nem, vagy csak igen kis mértékben létezett utódkorlátozás, a házastársak szülési és nemzőereje teljesen ki volt használva, de a lakosságnak csak egy töredéke töltötte életét a házasok fajfenntartási feladatának keretében. Bár a magas gyermekszám miatt minden nemzedékben relatív nagy család keletkezett, az újszülöttek egy része — ahogy Mackenroth helyesen jegyezte meg — mindig « intézményesen sterilizálva » lett.

Magunk előtt látunk tehát egy sajátos születési struktúrát, amelynek szociológiai változója, szabályozó faktora a házasság gyakorisága és a házasulási kor. Az eddig felsorolt példákból láthatjuk, hogy ebben a korlátozásban a szülési struktúra összekapcsolódik a szociális szisztémával mint egésszel, különösen annak gazdasági rendszerével. Ebből a kiindulópontból, az itt csak jelzett iparosodás előtti időszak állapotának ismeretéből látjuk meg a születési, házassági és halálozási arányszámok jellegzetes változását.

Először a házasok száma emelkedett. Az iparosodás előtti társadalmi rendszerben pontosan meg volt határozva, hogy egy bizonyos állás lehetővé tette-e a családalapitást vagy sem. Ma ilyesmi alig létezik. Nőtt tehát a házasságok gyakorisága, és csökkent a házasulók kora. Mindenki, aki fajfenntartó korba jut — és ezek a halandóság csökkenésével mindig többen lesznek — elvárja a társadalomtól, hogy módja legyen házasodni. A mi társadalmunkban gazdasági-szociális szankciókkal általában már nem lehet senkire rá-

kényszeríteni, hogy ne nősüljön meg vagy ne menjen férjhez. A házasodás szabad lett, de — és ezt könnyen kiolvashatjuk a statisztikákból — a házasságban a női termékenységet nem merítik ki teljesen, hanem alávetik az egyéni ítéletnek és elhatározásnak. Míg régebben az utódok számát az intézményesen kikényszerített nőtlenséggel szabályozták, ma ezt a korlátozást a házasságon belül gyakorolják. Az ember hajlamos arra, hogy a szabályozó változók eltolódásában az iparosodás előtti kor népesedési módjának az iparosodás korának új generatív magatartásába való átmenet jelenségét lássa. Ebben az új népesedési módban nem a házasságok gyakorisága képezi a változót, hanem a házasságok termékenysége.

A történelmi alternatíva tehát a következő: régebben kevesebb házas személy sok gyermekkel, ma sok házas kevés gyermekkel. És ha ennek a fejlődésnek történelmi hátterére gondolunk, arra a végkövetkeztetésre jutunk, hogy itt — legalábbis általánosságban — inkább egy strukturálisan megokolt változással és lényegében nem a család egy krízisjelenségével van dolgunk.

A család belső kiüresedése és szétesése (dezorganizáció)

További jelenség, amelyhez néhány megjegyzést szeretnénk fűzni, a család ún. dezorganizációja. A szétesés a család « csoportképződésének » fundamentális zavara (R. König). Egész sor külső tényezőről állítják, hogy bontólag hat a családra: pl. a lakáshiány, a munkatúlterhelés, az, hogy mindkét szülő dolgozik, anyagi érdekek vagy a felemelkedésre való törekvés, az állandó ingázás a család és munkahely között. Kétségtelen, hogy ezek a tényezők gyakran a család széteséséhez vezethetnek, és mégis azt kell mondanunk, hogy általában túlbecsülik jelentőségüket. Dezorganizált, széthulló családok mindig is voltak, csak régebben nem vezettek róluk rendszeres feljegyzést.

Azt állítják például, hogy egyes országokban a válások száma a kedvezőtlen hatások következtében a századforduló óta megsokszorozódott. Ha azonban meggondoljuk, hogy régebben a válás nem volt lehetséges, illetve, hogy a válást a régebbi időkhöz képest nagyon megkönnyítették, akkor ez az adat a fenti összefüggésben semmit sem jelent. Egyébként a válás is törvényszerű pályán fejlődik, amelyet csak abnormális jelenségek szakítanak meg. Ezért érthető a válások számának háború utáni alakulása: Az első világháború előtt, majd a két világháború között egyenletesen emelkedő tendenciát látunk. De azután stabilizálódás mutatkozik, amelyet az a tény is bizonyít, hogy a válások gyakorisága pl.

Ausztriában és a Német Szövetségi Köztársaságban 1955 óta stagnál.

Gyakori, hogy a válás által kiváltott dezorganizációs jelenségeket mint « erkölcsi romlás »-t vagy morális süllyedést fogják fel, és úgy mutatják be, mintha a válás kizárólag az ipari társadalom jelensége lenne. A valóságban azonban a válás éppoly régi, mint a házasság intézménye maga. Ezt nincs módunkban egyenként bizonyítani, elég utalnunk arra, hogy már a természeti népeknél találunk etnológiai feljegyzéseket arról, hogy az asszonyok elszöknek és visszatérnek saját családjukhoz (ez a válás legprimitívebb formája.) A római társadalomban a válás jogilag megalapozott volt. Csak később, a patriárkális családfelfogásban lett a válás teljesen lehetetlen, és ezt a házasság felbonthatatlanságáról szóló keresztény tan is támogatta (a kánonjog csak a 10. században érvényesült először.). Bár a « házassági kötelék szétválasztása » — mint mondottuk — nagyon megnehezedett, « az ágytól és asztaltól való elválás » ebben az időben is törvényes megoldás. Sajnos, erről a jelenségről korábbi századokból nincs semmi feljegyzésünk, bár a házasság felbontásával (legyen az válás vagy szétválás) foglalkozó szociológiai vizsgálatok szempontjából rendkívül jelentős lenne. Mivel pontos feljegyzéseink csak az utolsó évtizedekből vannak, hajlunk arra, hogy a válást új jelenségként szemléljük. Először is meg kell állapítanunk, hogy a mai válási számarányok nem abszolut « magasak », hanem csak a régi, alacsonyabb számadatokkal összehasonlítva. És azt is meg kell fontolnunk, hogy a válás, ha sok szempontból jelentékeny problémát jelent is, mint « összjelenség » aligha veszélyezteti komolyan a mai családok fennállását. Már csak azért sem, mivel a válások általában új családalapitásokhoz vezetnek.

Ha a válásról mint társadalmi jelenségről ítéletet akarunk mondani, figyelembe kell vennünk egész sor olyan tényezőt, amely a válások fejlődését mértékadóan befolyásolja. Már a válások statisztikai adatainál elővigyázatosaknak kell lennünk, de még inkább akkor, ha ezt a szociális jelenséget értékelni is akarjuk. Tisztán kell látnunk ugyanis, hogy a válások egyéni okait gyakran társadalmi okok erősítik. A válás alapvető lehetőségének mint jognak ténye mellett — amely társadalmunkban mindenkinek egyenlő joga (1938-ig Ausztriában a felekezetileg szabályzott házasságjog volt érvényben, amely a házassági közösség felbontását csak újraházasodás lehetősége nélkül ismerte el) — rá kell mutatnunk az álláspontok eltolódására is, amelyek a feleknek házasságkötésükkor irányvonalként szolgáltak.

Régen az emberek a házasságot állapotként fogadták el,

amelyet csak kivételes esetben lehetett visszacsinálni. A házasságkötés szempontjaiban a birtok vagy az ipari magánvállalkozás vagy a rokonság gazdasági érdekei domináltak. Éppen a rokonság gyakorolt kivédhetetlen nyomást a házasságkötésre, és a házasság formális fennmaradására is. Ha a házasság boldogtalan, zavart volt, vagy egyáltalán megszűnt létezni, sorscsapásnak vették, illetve mint sorscsapást kellett elfogadni. A házasságot az egyház tanaival összhangban szent állapotnak, felbonthatatlan kötéléknek tekintették. A mai emberek túlnyomó részének felfogása a házasságról egészen más. Az iparosodás kezdetétől fogva fejlődő általános szekularizáció, illetve egyháztalanodási folyamat következtében a házasságot egyre inkább két egyén közötti polgári-törvényes szerződéssel szabályozott kapcsolatnak tekintik, és mint ilyet felbonthatónak.

Itt persze fontos szerepet játszik az a tény, hogy a házasságot ma egyéni szempontok és szükségletek szerint kötik. Ezek a meghittség, bensőség, társ utáni vágy, stb. és nem elkötelezettség a társadalom vagy a család érdekeinek. Ha ez a személyi kívánságok szerint kötött házasság mégsem tölti be a személyi szükségleteket, értelmetlennek tekintik a feltételeket, amelyekkel kötötték, és sokkal hamarább felbontják, mint régen. Lényeges tényezőként azt is meg kell említenünk, hogy régebben a válás az asszony számára nemcsak jogilag, de gazdaságilag is lehetetlen volt. Ma a gazdasági szempontok a házasságkötésnél és a válásnál egyaránt háttérbe szorulnak. Épp ily fontos arra is rámutatni, hogy a házasságkötés és válás az érintettek « magánügye » és nem a rokonságé, amely — mint már említettük — régebben kényszerítő ellenőrzést gyakorolt a házasságkötésre és a házasság formális fenntartására is.

Fontos az is, hogy ma az asszony egyenjogú társa a férfinek, és nem hajlandó arra, hogy « elviselje » az « erős nem » félrelépésének következményeit. Erre mutat, hogy asszonyok kétszer oly gyakran indítanak válópert, mint férfiak. A válással kapcsolatos, fent leírt változások következtében a válás — a régi « ágytól-asztaltól való elválás »-hoz hasonlóan — mint « biztonsági szelep », mint « szabályozó intézmény » jelenik meg, ha a családban az óhajtott harmonikus belső élet bizonyos körülmények miatt felborul.

Külön kell foglalkoznunk a házastársi hűtlenséggel, amely egyike a válás konkrét okainak, és fontos tényezője a család szétesésének. Éppúgy, mint a válást, a házasságon kívüli szexuális magatartást is a modern család szétesése értékmutatójának és a mai idők állítólagos szexuális szabadosságának kritériumaként emlegetik. Általános volt a megbotránkozás, amikor Kinsey azóta már más kutatásokkal is

támogatott vizsgálata bebizonyította — amit különben az orvosok már régen tudtak —, hogy ti. a nős férfiak és férjezett asszonyok nagy százalékának volt házasságon kívüli szexuális kapcsolata (az Egyesült Államokban a férfiak 40, a nők 26 %-ának). Sokan ezekben a kendőzetlen statisztikai számokban bizonyítva látták tételüket a mai ember « erkölcsi züllés » éről. A jelenség tudományos megítélése nagyon problematikus, mert hiányoznak összehasonlító adatok régebbi korokból. Egyes adatokból — amelyekből természetesen nem általánosíthatunk — egyre inkább azt a benyomást nyerjük, hogy a házasságon kívüli szexuális kapcsolatot minden társadalom ismerte, sőt részben el is tűrte. Ily adatokból következtethetünk a középkori városok polgárainak közmondásos kettős erkölcsére, illetve az uralkodó osztályok és csoportok erkölcstelenségére. Bizonyos jelek alapján azt is feltételezhetjük, hogy a házasságon kívüli nemi kapcsolatok társadalmi elítélése ma mintha lényegesen erősebb lenne, mint régen, amikor a kettős erkölcs a férfiaknál hallgatólagosan megengedte a házasságon kívüli nemi kapcsolatokat, ha jó és családjukról gondoskodó apák maradtak (amíg az apaszerepet gyakorolták). Az intimebb, személyibb kapcsolatokon alapuló modern partnerházasságokban az ilyen magatartás rendszerint teljesen felborítja a házasságot. Fontos még azt is megemlítenünk, hogy a harmonikus szexuális kapcsolat mint a házasság hordozó eleme, ma sokkal nagyobb szerepet játszik, mint régebben; a házasság stabilizálásában sok lehetőséget, de egyúttal sok veszélyt is jelent.

A család szétesése lényeges tényezőjének tartják az asszonyok nagymérvű munkábaállását is. Avval érvelnek, hogy a dolgozó nő « tipikus anyaszerepét » nem vagy csak nagyon korlátozottan tudja gyakorolni. Ez a családban bizonyos egyensúlyzavarok fellépéséhez vezet (gyermekek elhanyagolása, tekintélyeltolódás stb.). E megállapítással kapcsolatban ismét az a feltételezés játszik szerepet, hogy társadalmunkban a nők « kritikusan » nagy száma dolgozik.

Ezzel szemben hivatkozunk arra, hogy kultúrkörünkben az iparosodás előtti korban igen nagy volt a dolgozó nők száma. Csaknem kizárólagosan a ház körüli gazdaságban vagy a saját mezőgazdasági vagy kéziipari üzemben segítettek ki. A női keresőmunkának ez a fajtája az iparosodás folyamán gyorsan csökkent. Ezáltal az önállóan tevékeny vagy családi üzembe besegítő asszonyok, illetve anyák száma állandóan fogyott. Ezzel párhuzamosan nőtt azonban a férjes asszonyok száma, akik házon kívül és férjüktől függetlenül nem mezőgazdasági területen folytatnak kereső tevékenységet. A számszerű eltolódást figyelve megállapíthatjuk, hogy az általános véleménnyel szemben a nők részvételének aránya

a gazdasági életben nem változott meg lényegesen. A mi modern problémánk keletkezésének oka, hogy a gazdasági termelés kivált a régi családi kötelékből és önállósult. A «munkahely és lakás szétválásának» már leírt fejlődése miatt férfiak és nők is csak házon kívül folytathattak kereső tevékenységet. Így a nők munkábaállása, mint házon kívüli kereseti tevékenység, új jelenséggé válik. Általában feltételezik, hogy a dolgozó nők száma Ausztriában éppúgy, mint más államban, az utóbbi időben erősen megnövekedett. A valóságban a dolgozó nők aránya Ausztriában 1934 óta csak csekély mértékben változott. 1910-ben 41 % volt, 1934-ben 36,7 %, 1951-ben 35,5 % és 1971-ben 36 %.

A másik hamis feltételezés a dolgozó anyák számának növekedését érinti. Bár a 14-60 év közötti, nem férjes nők 80-90 %-a dolgozik, a férjes asszonyoknak csak a fele, a 14 éven aluli gyermekkel bíró férjes asszonyoknak pedig csak egynegyede. Az anyák házon kívüli tevékenysége a gyermekek számának növekedésével csökken. A Német Szövetségi Köztársaságban az egy gyermekes férjes asszonyok 15 %-a, a kétgyermekeseknek 10 %-a, a három gyermekeseknek már csak 7 %-a dolgozik. Bár a nők kereső tevékenységének ily elosztásánál egész sor szociális probléma adódik, mégis hangsúlyoznunk kell, hogy a dolgozó anyák problémája a családok túlnyomó részét jelenleg nem érinti.

Nagyon gyakran hamisan ítélik meg a dolgozó nők munkábaállásának indítóokait. Azt gondolják, hogy a nők — és az anyák is — bizonyos emancipációs indokokból dolgoznak. Nyugatnémetországban egy dolgozó anyák körében végezett kutatás kimutatta, hogy a függetlenségi motívum csak egy bizonyos magasabb társadalmi szinten játszik központi szerepet. A megkérdezett dolgozó anyák lényeges részénél más volt a központi motívum pl. exisztenciális kérdés, a hivatás alapjainak felépítése és megtartása, a család anyagi alapjainak felépítése és szélesítése. A széles rétegeknél csaknem kizárólag gazdasági okok az uralkodók. Az anyáknak szükséges, gazdaságilag megokolt munkája azonban mindig a családra irányul. A lakás jobb berendezéséért vagy az életszínvonal általános emeléséért dolgozni általában azt jelenti, hogy az egész család hozzájárul a fellendüléshez. A dolgozó anyák gyakran inkább arra törekszenek, hogy gyermeküknek legyen jobb soruk, és nem maguk akarnak nyerni. Idevágó kísérletek eredményei azt is kimutatják azonban, hogy az ú.n. személyiségre irányuló tevékenység (amikor is az indok a kedv a hivatáshoz, a teljesítmény öröme, az egyéniség kifejlesztése) — amely csak relatív kis csoportnál, a magasabb társadalmi rétegek dolgozó anyáinál van túlsúlyban — is csak ritkán vezet elidegenedésre vagy a család bomlására.

A dolgozó nő kettős szerepében a nehézségek a kettős megterhelés miatt léphetnek fel. A kettős szereppel a dolgozó nő csak teljesítményének emelésével tud megbirkózni. A dolgozó anyák átlagban 10 1/2 órát dolgoznak házon kívül (munkaidőt és közlekedést számítva) és kb. négy órát naponta a háztartásban. A nők kereseti tevékenysége ellen felhozott érvként azonban általában nem a kettős megterhelést szokták emlegetni, hanem a gyermekek számára adódó negatív következményeket.

Nem kétséges, hogy a nőknek e kettős megterhelése egyes esetekben negatívan hathat a gyermekek gondozására és nevelésére, de ezt a hatást is messze túlbecsülik. Egy, a Német Szövetségi Köztársaságban végzett reprezentatív felmérés mutatja, hogy a legtöbb városi gyermekkel az anya távollétében is törődnek, még pedig nem mint általában hiszik, óvodában és hasonló intézményekben, hanem rokonok és elsősorban nagyszülők. A dolgozó nők állami, egyházi és hasonló intézmények által gondozott gyermekeinek aránya kevesebb, mint egyötöd. Nem gondozott, elhanyagolt gyermeket ritkán találni. A vizsgálat eredményeként a számbavett gyermekek 15%-át lehet tágabb értelemben úgy tekinteni, mint aki rendszeres felügyelet alatt áll és 9%-a a szűkebb értelemben vett valódi problémaesetek.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy sem a válás, sem az asszonyok házon kívüli kereső tevékenysége nem teszik kérdésessé a modern ipari társadalomban a család intézményének további fennmaradását. Éppígy az itt nem tárgyalt rossz lakásviszonyok vagy az ingázás stb. sem. A család valódi felbomlásának tüneteit, amelyet ma statisztikailag mérni tudunk, elsősorban a család személyi leltárában történő kiesések okozzák: az apa, az anya vagy mindkettő halála és az egyre ritkábban fellépő házasságon kívüli anyaság. Így keletkeznek az ún. nem teljes családok. Ezeket azonban « normális jelenség »-nek kell tekintenünk, mert strukturálisan megokoltak, és mert a modern társadalom állandó alkotóelemei.

A tekintély csökkenése (az egyenjogú család)

Gyakori az is, hogy a férfi mint apa és férj tekintélyének csökkenését krízisjelenségnek tekintik, a krízis okaként magyarázzák. Idézzük fel ennek a jelenségnek társadalmi hátterét és vonjuk le a következtetéseket, hogy ítéletet mondhassunk.

« Természetes »-nek tekintették, hogy a férfinak előjogai vannak, és ezt a férfi « lényegéből » folyónak ítélték. Mivel

evvel a felfogással ma is gyakran találkozunk, szeretnénk ezzel a kérdéssel bővebben foglalkozni és egyben megmutatni, hogy az apa kivételes helyzete kevésbé « természetes » tulajdonságaiból, hanem sokkal inkább egészen konkrét gazdasági, politikai és ideológiai tényezőkből vezethető le. Amikor a primitív gazdálkodás még munkamegosztás nélkül, a ház közelében történt, a nő gazdasági függése nem volt nagy, mert azzal, hogy anyai funkciói (nevelés, háztartás stb.) mellett az üzemben vagy a gazdaságban is segített, elsődleges gazdasági funkciókat gyakorolt. Amikor aztán a gazdálkodás összetettebb lett, amikor a gazdasági feladatokat már csak munkamegosztással differenciált termelési rendszerben (pl. üzemben) lehet megoldani, az asszony visszaszorul a háztartás szűk területére, és egyuttal függ férje teljesítményétől. A polgári családban ez a függés a lényegi alapja a patriárkális tekintélyelvnek. Az apa gazdasági, munkamegosztás által alátámasztott tekintélye általában annál nagyobb, minél kevesebb gazdaságilag produktív munkát tud az asszony a házban kifejteni. Ebből látszik, mily szorosan függ össze az apa tekintélye az általános társadalomgazdasági rendszerrel. De nem csak a gazdasági rendszerrel, hanem az állam uralmi rendszerével is. Minél tekintélyelvibb az államhatalom gyakorlása (pl. király, főnemesség által), annál autoritérebb lehet az apa viselkedése. A tekintélyelvű abszolut társadalmakban az apa a biztosítéka annak, hogy az asszonyok és gyermekek között a függetlenségnek az a szelleme terjed és marad meg, amelytől a rendszer léte függ. Éppen ezért az állam kifejezetten alátámasztja az apák ehhez szükséges patriarkális hatalmát.

Így a polgárság patriarkális családja egy ugyanolyan szerkezeti elveket valló társadalomba volt beágyazva: a földbirtokos és cselédei, a főnemes és alattvalói, a mester és az inasok közötti viszony mind ezt a patriárkális szerkezetet mutatta. Mindezek mellett ezt a patriárkális családi struktúrát támogatta az ószövetségben leszögezett zsidó apauralom és a családapa újszövetségi szabályai, mindenekelőtt a közepkori, a Szent Pál-i teológiára támaszkodó egyházi « házirend ».

A polgári patriárkális család társadalmi, gazdasági és részben ideológiai feltételei ma jórészt eltűntek. A patriárkálisból a mai családformába lassú az átmenet. Ennek kezdeti állapotát R. Mayntz szerint röviden így írhatjuk le: « A nő önállósodása, helytfoglalása a nyilvános életben és annak minden tevékenységében, amely azelőtt hangsúlyozottan a férfiaknak volt fenntartva; a férfi és nő közötti patriárkális viszony társadalmi támogatásának megszűnése; a nyilvános élet értelmi megváltozása, gyakran egy « kell » erejéig; a férfi

kivételezett helyzetének csökkenése, vagyis annak, hogy ő a család egyetlen eltartója és tőle függ a család társadalmi presztízse; és végül a férfi és a nő számára egyaránt az az élmény, hogy a család és a szoros kapcsolat a személyes biztonság, az együttműködés és meghittség utolsó mentsvára kollektív ínséges időkben. »

Amikor a társadalomban, az államban, a gazdasági életben és a politikában is leépült a patriárkális elv, megváltoztak a tekintélyi viszonyok a családban is. A férfi és a nő társadalomban elfoglalt, megváltozott helyzete együttesen megváltoztatják a férfiszerepet is. Ezt mondjuk ma a férfitekintély csökkenésének. Ez a tekintélyveszteség azonban csak néhány olyan előjog elvesztését jelenti, amelyet elsősorban a társadalom juttatott vagy biztosított. Nem az egyesek személyi érdeme volt, éppoly kevéssé, mint ahogy elvesztésük sem az egyesek « hibája ». Össztársadalmi folyamatot látunk, amelynek gyökere a társadalom gazdasági és szociális struktúrájának változásában rejlik. Lehet-e ezt a fejlődést krízisjelenségként felfogni?

Az elhangzott megfontolások alapján tagadó választ kell adnunk: a feltételek, amelyek szükségessé tették a patriarkális családot, ma messzemenően hiányoznak. Ma mások az előfeltételek, és más család- és házasságforma keletkezését segítik elő. Az új gazdasági, politikai és világnézeti adottságok alapján kultúrkörünkben új családforma keletkezett, amelyet legjobban a « partnercsalád » vagy « társ-család » fogalommal jellemezhetnénk. Ebben az új családközösségben az erőviszonyok megváltoznak: az apa hatalma csökken az asszony és a gyermek fölött. A tárgyi-objektív (jogi) kapcsolatok helyébe egyre inkább a teljesen szubjektív kapcsolatok lépnek. Mint R. König hangsulyozza, ebben az összefüggésben különleges jelentőséggel bír a « kölcsönösség » fogalma, amely a hűséggel és a segítés kötelezettségével összekapcsolva mint a házastársi és családközösség elve lép elő. Férj és feleség élettársak. A feladatok, a felelősség megoszlik a házastársak között. A társ-család lényeges ismertetőjele, hogy tagjai készek minden fontos kérdést közösen megbeszélni és közösen eldönteni. Természetesen ennek megfelelően változnak a tekintélyi viszonyok is a családban. A tekintély nem kívülről, általános társadalmi előjogokból származik, hanem teljesítményen és személyi tulajdonságokon nyugszik. Éppen ez a személyhezkötött tekintélyi elv az ismertetőjele a modern, egyenjogú családnak.

Ha most visszatérünk a fentebb felvetett kérdéshez, megállapíthatjuk, hogy az apa nem tekintélyét, hanem elsőbbségi helyzetét, kiváltságait vesztette el. Többé nem gyakorolhat hatalmat, de autoritást igen, ha személyi tulaj-

donságai alapjában képes rá. Ezen összefüggések vizsgálata után egyáltalában nem tehetjük fel komolyan a kérdést, hogy az apa tekintélyének megfogyatkozása krízisjelenség-e. Legfeljebb azt kérdezhetjük, hogy vajjon az apa kiváltságos helyzetének eltűnésével kapcsolatban megfigyelhetjük-e a család krizísszerű szétesését? Kimutattuk, hogy a házastársak közötti viszony egyre inkább személyes és szubjektív, hangsúlyozottan érzelmi jelleget nyer. Azt is vázoltuk, hogy ez jelenthet bizonyos veszélyt is. De még egyszer hangsúlyozni kívánjuk, hogy hamis volna ezt a fejlődést csak negatív oldaláról szemlélni és megítélni. A szülők és gyermekek közötti viszonynál is megfigyelhetjük a tekintélyiről a hangsúlyozottan érzelmi viszonyra való áthelyeződést. A gyermek ma sokszorosan a család központja lett. Mivel az egyenjogú családban már nincs alárendelve egy családi gazdasági célnak, hanem ő maga kerül a középpontba mint cél, fejlődése során viszonylag sok lehetősége van személyiségének szabad kibontakoztatására.

A modern családban a gyermek helyzetét a nagyobb önállóságra nevelés jellemzi. A szülők egyre kevésbé építik nevelési módszerüket a parancsolás jogára és engedelmesség kötelezettségére, hanem sokkal inkább a gyermek ön- és együttrendelkezésére és a kívánatos bizalmi viszonyra. Természetes, hogy ezek az új kapcsolatok szülők és gyermekek között a régihez viszonyítva lazulásnak látszanak. Azt azonban elvileg és a tények alapján is tagadnunk kell, hogy ez a lazulás, illetve a viszonyok áthelyeződése a tekintélyi alapról a bizalmira, krízisjelenség lenne. A kapcsolatoknak ez a szükségszerű eltolódása az előfeltétele annak, hogy a családból olyan szociális-kulturális személyek kerüljenek ki, amilyenekre társadalmunknak « szüksége van », vagyis öntudatosak, önállóak, demokratikusak. És azért sem krízisjelenség a kapcsolatok « lazulása », mert csak ritkán fajul szabadossággá vagy a gyermekek elhanyagolásává. Empirikus kutatások mutatják, hogy a fiatalok szabadidejük bámulatosan nagy részét töltik el családi keretben. Még ha az idősebbek szabadidő-terveiket barátaikkal közösen állítják is össze, általában ezt is a szülők beleegyezésével és ellenőrzése mellett teszik.

Funkcionális jelentéktelenség (funkcióvesztés)

Már rámutattunk arra, hogy a munka és a család kettéválásának eredményeként az életfenntartásnak és a megélhetésről való gondoskodásnak eddig családhoz kötött funkciói leszakadtak a családról és attól idegen intézményekhez

kapcsolódtak. A családnak mint gazdasági és termelői egységnek feloszlása tehát a legtöbb család számára az alapvető autonómia elvesztését jelenti, és csakhamar anonym intézményektől való nagyfokú függéshez vezet, intézményekhez, amelyek nincsenek egyéni befolyás és irányítás alatt.

A család termelő- és gazdasági funkcióinak az iparosodás által kikényszerített elvesztésével együtt haladt a fejlődés, amely a család régi funkcióinak nagy részét oly mértékben ruházta át családon kívüli, bürokratikus állami intézményekre, ahogy az össztársadalmi viszonyok szükséges bürokratizálódása és az állami segély- és biztonsági rendelkezések intézményesedése növekedett. A család termelői funkciókat speciális ipari üzemeknek, ellátási feladatokat nyilvános gondozó és biztosítási intézményeknek, nevelési feladatokat iskoláknak és tanműhelyeknek, szabadidőtevékenységet különböző szórakoztatási intézményeknek adott át. Ezt a folyamatot a családszociológiában a család funkcióvesztésének nevezzük.

A funkcióvesztésnek ez a folyamata valóban végbement. Jelenti-e azonban azt, hogy a mai család már funkciónélküli, és hogy ez a fejlődés a családi élet kiüresedéséhez vezetett? A legújabb családszociológiai vizsgálatok alapján ezt az állítást is határozottan cáfolnunk kell. Bár a funkciók elvesztése a család modern fejlődésének nagyon fontos alapfolyamata, és bár számtalan funkció elvesztése gyorsabb ütemben történt, mint eddig a történelem folyamán bármikor, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a család ezeket a funkciókat még nem vesztette el teljesen, illetve sok funkcióját egyáltalában nem vesztette el. Egész sor olyan feladat van, amelyet a modern családnak kell megoldani és amelyet csak a család tud megoldani.

Mielőtt a funkciók tárgyalásába bocsátkoznánk, még utalni szeretnénk arra, hogy sok szociológus a funkcióvesztés tényét pozitívan ítéli meg. Úgy vélik ugyanis, hogy a család, leadva bizonyos funkciókat, amelyeket más társadalmi intézmények jobban el tudnak látni (gondoljunk csak pl. a szakképzésre), valóban abba a helyzetbe kerül, hogy magát a család sajátos funkcióinak szentelje. Azzal, hogy a család megszabadult a gazdasági funkcióktól, a hangsúlyt szükségszerűen a belső élet elmélyítésére, a személyi kapcsolatok harmóniájára és a család aktív együttélésére helyezi. Íly értelemben állítja R. McIver amerikai szociológus: « Mialatt a család funkciót funkció után vesztett el, megtalálta a sajátját. »

Az előbb vázolt fejlődés eredményeként a család mint « sajátos természetű csoport », mint « elsődleges csoport » tekinthető, amelyet az « intimitás » (bensőség) jellemez. Így

R. König a modern családot úgy határozza meg, « mint egy sajátosfajtájú csoportot, amelynek tagjait a belső érzelmek, az együttműködés és a kölcsönös segítés köti össze; a kapcsolatoknak a csoporton belül bensőséges és közösségi jellegük van. »

Így lesz a család sajátos fajtájú csoport, amelynek feladata a család szoció-kulturális egyéniségeinek felépítése. A család fontosabb funkciói a következők:

1. Gyermekek szülése (reprodukciós funkció). Minden társadalomnak érdeke, hogy a gyermekek törvényesen szülessenek, vagyis apjuk és anyjuk legyen, akik kezdettől felelősnek érzik magukat gondozásukért és nevelésükért. A népesség megújulási folyamatának teljes családban kell lezajlania. A mi társadalmunkban legnagyobbrészt ez történik (Meidhard).

2. A nevelés alapvető munkája és a belenövés a társadalomba (szocializálási funkció). Az a folyamat, amelynek révén a gyermekek és a fiatalok a társadalomban uralkodó értékeket, normákat és az élet technikáját megtanulják és maguk számára kötelezőnek elfogadják.

3. A kisgyermek gondozása és ápolása, érzelmi fenntartása, elsősorban az anya által (szocializálhatóvá-tétel funkciója).

4. A társadalmi közvetítés funkciója. Így nevezzük azt a folyamatot, amelyben egy személyt « besorolunk » bizonyos társadalmi rétegbe, illetve egy személy bizonyos társadalmi helyet kap hivatásában, egyesületekben, hivataloknál stb. (elhelyezési funkció).

5. A család mint szolidaritásközösség, a mindennapi együttélés és a szabadidő felhasználásának helye (háztartási és szabadidőfunkciók).

6. A család kiegyenlítő funkciója mint intimvilág a nyilvánosság tárgyi kapcsolataival szemben (a család feszültségkiegyenlítő funkciója).

7. A társas érintkezés, vagyis a szomszédokhoz, rokonokhoz, ismerősökhöz és barátokhoz fűződő viszony közvetítése és szabályozása (a társas érintkezés funkciója).

Túl messze vezetne, ha az egyes funkciókat közelebbről is tárgyalni akarnánk. Megfontolásaink számára lényeges, hogy a család egyáltalában nem « funkciónélküli ». Miután a család az ipari társadalomban is ennyire elemien fontos funkciókat gyakorol, jobb lenne, ha a fejlődést jellemezve Neidhardttal funkcióvesztés helyett funkcióáthelyeződésről beszélnénk.

Befejező megjegyzések

Szociológiai szempontok és szociológiai felmérések alapján megkíséreltünk állást foglalni a modern család fejlődésének néhány vitatott kérdésében. Ha most ismét felvetjük a bevezető kérdést, meg kell állapítanunk, hogy a modern család nincs válságban, hanem *változási folyamatban* van, « átmeneti állapotban a régi, hosszú időn át állandó családstruktúrából a megváltozott társadalomhoz hasonuló, új, éppugy állandóságot ígérő családtípusba » (R. König). Ennek az új családtípusnak külső körvonalai máris megállapíthatóak. Ahogy láttuk, a család a házastársakra és a még családot nem alapított gyermekekre korlátozódik. Itt kell megemlíteni, hogy a modern család egészen sajátos életritmust mutat: a család a házasságkötéssel kezdődik, a gyermekek születésével bővül a tulajdonképpen értelemben vett családdá, de egy bizonyos idő múlva (amely a gyermekek száma szerint hosszabb vagy rövidebb lehet) ismét csak a házaspárra korlátozódik. Ez rendszeresen akkor történik, amikor a gyermekek nagykorúak lesznek, szakképzésüket lezárták, és a szülői házat elhagyják, hogy saját háztartást alapítsanak. (R. König).

Ezeknek a családoknak természetesen nem csak az életritmusa és a struktúrája változott meg, hanem tagjainak egymáshoz való viszonya is. Ezt a változást vázoltuk fel néhány konkrét példa segítségével. Egyúttal kimutattuk, hogy az objektív szociológiai kutatás sok szempontból megingatja az ideológiákra alapozott kultúrkritikák, egyoldalú hírverések által kitenyésztett állítást a család válságáról. A változás ugyanis nem jelent pusztulást.

KLAMÁR MÁRIA

AZ ANYAI SZERETET HIÁNYA ÉS A GYERMEKKORI BŰNÖZÉS

A család strukturájának változása és a család ezzel kapcsolatos válsága, sőt általában a nő helyzete a családban és a társadalomban ma erősen foglalkoztatja a szociológusokat és a pszichológusokat. A család válságának okait kutatni a szociológusok dolga, a nő helyzete a családban azonban közelről érint a pszichológust, főleg pedig a kriminálpszichológust, aki a bűnözés genetikáját kutatja.

A modern társadalomban a nő már nem kizárólagosan a családanya szerepét tölti be, hanem egyre inkább és minden területen a férfi vetélytársaként szerepel és teljesítőképessége nem marad el a férfi teljesítőképessége mögött. Alig van ma már olyan munkaterület, ahol ne találnánk szép számmal, felelősségteljes pozicióban nőket. Ez a folyamat természetesen azzal jár, hogy a modern nő sokféle jogot harcolt ki magának, s kétséget kizáróan megszűnt bárkitől is függő viszonyban lenni. Ezzel a függetlenséggel egyenes arányban növekedett azonban a ránehezedő kötelezettségek száma és, valljuk be, csökkent a társadalom és a férfiak felelősségérzete irányukban. Egynéhány évtizeddel ezelőtt még ritkaságszámba ment a válás gyermekes családoknál és a házasságon kívül született gyermekek száma is elenyészően kevés volt a maihoz képest. De nem csak a válások és a törvénytelenül született gyermekek száma növekszik évről-évre ugrásszerűen, hanem a fiatalkorú bűnözés statisztikájában is egyre magasabb számok szerepelnek. Ezt a két eseményt azonban rendszerint nem szokás összefüggésbe hozni egymással, hiszen látszólag két teljesen különálló területen játszódnak le és egymástól független jelenségként kezelhetőek. Meggyőződésem szerint azonban szoros összefüggésben állnak egymással.

A női jogok harcosai nemigen szoktak említést tenni arról, hogy a nőket biológiai strukturájuk — amely nem hajlandó tudomást venni az idők változásáról — továbbra is és elsősorban az utódokról való gondoskodásra rendeli. Az élőlények filogenetikája során az ember érte el a legmaga-

sabb fejlődési fokot, ugyanakkor azonban az ember utódai jönnek a legfejletlenebbül és legtehetetlenebbül a világra; s minden élőlény közül az ember gyerekének van legtovább szüksége gondoskodásra, mely nélkül rövid időn belül halálra van ítélve. Ez a feladat, legalábbis az első esztendők során egész embert követel. Valamikor ez a feladat az anyának jutott, vagy az őt helyettesítő dajkának, aki kizárólag a gyerekkel foglalkozott. Ez a foglalkozási ág azonban, sajnos, kihalt s a modern társadalom egyre növekvő anyagi igényei mindinkább arra kényszerítik az asszonyokat, hogy az egzisztenciális harc aktív résztvevőive váljanak. Miután a gyerekek továbbra is, akarva-akaratlan megszületnek, az anya kettős szerepkör betöltésére kényszerül, s ez a megterhelés, melyhez sok esetben a védettség megszűnése és sokszor egyedüllét is járul, szinte megoldhatatlan feladat elé állítja. Ilyenkor a legnagyobb problémát az a körülmény okozza, hogy az anya-gyermek viszony nem tud normálisan fejlődni, aminek szenvedő alanya mindig a gyermek. Sajnos, nem kevés azoknak a gyermekeknek a száma, akik megfelelő anyai gondoskodás nélkül nőnek föl, és számuk egyre növekszik. Ugyannakkor a rendőrségen és bíróságon szaporodnak a fiatalkorú bűnözők aktái. Hogy ez milyen méreteket ölt, annak megállapítására elég, ha bármelyik napilapot elolvassuk. Ami azonban nem jut a közönség tudomására, de a bírósági aktákból megállapítható, az az a tény, hogy a tettesek javarésze maga is áldozat, áldozata a családi élet felborulásának, a korai anya-gyermek kapcsolat elégtelenségének. Hogy ezek a jelenségek hogyan fonódnak össze és hogyan hatnak, arról szeretnék rövid áttekintést nyújtani.

Az anya-gyermek kapcsolat hiányának következményei

A bűnözők személyiségi alkatáról mind a mai napig sokkal kevesebbet tudunk, mint az elmebetegekéről. Az elmebetegségek kutatására jelentős mennyiségű klinikai anyag áll rendelkezésünkre, mely lehetővé teszi az esetleges összefüggések kimutatását családi struktura és elmebetegség között. Hogy milyen a bűnözők személyiségi alkata pszichodiagnosztikai értelemben, továbbá, hogy van-e és ha igen milyen mérvű összefüggés családi körülmények és a bűnözés között, ezek a kérdések ma is még fehér foltok a tudományos kutatások területén.

Feltűnő jelenség az is, hogy amíg az elmebetegséggel szemben már a múlt század óta megértő viselkedést kezdtek tanusítani, a bűnözéssel szemben csupán elutasító és ellenséges a magatartás. A magyarázat sok minden egyéb mellett valószínűleg főleg abban rejlik, hogy a bűnözővel kevésbbé

tudjuk magunkat azonosítani. Ebből következik, hogy pl. noha a szkizofrénia föltétlenül súlyosabb megbetegedés mint a szociopatia (szociopatáknak nevezzük azokat, akik a szociális normák, tehát a társadalom törvényei ellen vétenek), mégis sokkal több kilátása van egy szkizofrénnek arra, hogy legalább részben kigyógyítsák és minden lehetőséget megadjanak neki ahhoz, hogy a társadalom hasznos tagává váljék, mint a szociopatának. Mind a mai napig a bűnöző jelképezi szemünkben a megtestesült «gonoszságot» (K. Lorenz: « das sogenannte Böse »), pusztán azért, mert a társadalmat veszélyeztető magatartása megnehezíti számunkra annak felismerését, hogy a szociopatia nem egyéb, *mint kétségbeesett, anarchisztikus és destruktív módja az elszenvedett sérelmekért történő bosszúnak, mely a társadalom ellen irányul és nemcsak azok ellen, akik a sérelem és szenvedés okozói voltak.* Amennyiben a társadalom ellen vétkezőkre ezt a definiciót elfogadjuk, egyben éleslátókká is kell válnunk a kezdeti tünetekkel szemben, melyek előre jelzik, hogy az elszenvedett bántalmak következményei előbb vagy utóbb társadalomellenes magatartásban fognak megnyilvánulni. A modern pszichológia egyik legjelentősebb feladata a szociopata személyiség kialakulásának kezdetben való felismerése. Szinte bizonyosra vehetjük, hogy ha sikerül betekintést nyernünk ebbe a folyamatba, akkor megváltozik vele szembeni magatartásunk is és sikerül, úgy mint az elmebetegségek esetében, a társadalom lelkiismeretét, felelősségérzetét fölébreszteni.

A kriminológiai kutatók nagyjából megegyeznek abban, hogy a bűnözés két tényezőből, nevezetesen adottságból és külső körülmények hatásából tevődik össze. Csak ahol a hátrányos külső körülmények belső készségre találnak, kerül sor magára a tettre. Az első bűntény, melyet valaki elkövet, rendszerint egy hosszú, szerencsétlen körülmények összefonódásából alakult lánc utolsó tagja, melyben a bűnöző sajátmaga, de elsősorban környezete mondott csődöt.

Mint tudjuk, a környezeti hatások az ember születésének pillanatában lépnek működésbe; ez a körülmény tehát a pszichológus számára annyit jelent, hogy az anyának a gyermekhez való kapcsolatát kell kutatásai kiindulópontjának tekintenie.

Azt a tényt, hogy anya és gyermeke között a biológiai egység nem szünik meg a születés pillanatában, nem is olyan régen, az elmúlt század utolsó éveiben ismerték föl, amikor is statisztikailag kimutatták, hogy az anyjuktól valamilyen okból elszakított csecsemők, akik különben egészségesen kerültek pl. egy lelencotthonba vagy egyéb idegen körülmények közé, igen magas arányszámban haltak meg, szinte minden látható külső ok vagy betegség híján; míg az anyjukkal ma-

radt csecsemők között a halálozási arányszám jelentősen alacsonyabb volt.

Az első kiterjedtebb megfigyelésre ebben az irányban azonban csak 1946-ban került sor. A R. Spitz által véghezvitt kísérlet egyértelmű bizonyítékot szolgáltatott arra nézve, hogy az anya-gyermek kapcsolat különösen a gyermek első három életévében döntő hatást gyakorol a gyermek személyiségének és intelligenciájának kialakulására. Spitz egy csoport lelencházi csecsemőt egy minden higieniával felszerelt otthonban helyezett el, ahol képzett gondozónők állandó orvosi felügyelet mellett kis csoportokban nevelték a gyermekeket. A másik csoportot Spitz olyan gyermekekből állította össze, akiknek anyjuk terhes állapotban börtönbe került. Ezek az asszonyok mind bűnözők, gyengeelméjüek, prostituáltak, stb. voltak. Spitz azt az ajánlatot tette nekik, hogy amennyiben kötelezik magukat, hogy három éven át nem válnak meg születendő gyermeküktől, akkor börtön helyett anya-gyermek otthonban tölthetik le büntetésüket és szabadulásuk után gondoskodás fog arról történni, hogy házimunkát kapjanak, mely lehetővé teszi, hogy ne kelljen gyermekeiktől elszakadni. A kísérlet egyértelműen kimutatta, hogy az anya nélkül nevelkedett gyermekek minden területen, így intelligenciában, testi és szellemi fejlődésük tekintetében, kedélyállapotuk alakulásában stb. messze elmaradtak az anyjukkal együtt nevelkedett gyermekek mögött. Spitznek nem állt módjában a gyermekek sorsát három éves korukon túl is figyelemmel kísérni, noha a probléma vizsgálata szempontjából ez rendkívüli fontossággal bírt volna. A humánpszichologiában azonban etikai sorompók zárják el az empírikus kutatás lehetőségeit, s így kénytelen a kutató az állatvilágban végzett megfigyeléseket és tapasztalatokat venni kutatásai alapjául. Az eredményeket az úgynevezett « összehasonlító magatartáskutatás » segítségével alkalmazza a humánpszichológiára. Ez annál is könnyebben megvalósítható, mert összehasonlító megfigyelések kétséget kizáró módon bebizonyították, hogy pl. ember- és majomgyerekek azonos helyzetben teljesen egyformán reagálnak.

Az anya-gyermek viszony kihatásaira vonatkozó kísérletek közül Harlow Rhesus majmokkal végzett kísérletei érdemelnek elsősorban említést. Harlow a kísérleti állatok egyik csoportját születésük után azonnal izolálta az anyaállattól, míg a másik csoportot normálisan az anyával neveltette föl. Az elkülönítetten nevelkedett majomgyerekek — a föltevésnek megfelelően — ugyanazokat a neurotikus szimptomákat mutatták, mint Spitz kísérletében az anya nélkül nevelkedett gyermekek. A majomkísérlet azonban még ennél is lényegesebb tünetre hívta fel a figyelmet. Az izoláltan nevelkedett majmocskák, akiket később velük egykorú majmokkal zártak össze, egyáltalán nem, vagy csak hosszú idő elteltével és akkor sem normális módon tudtak beleilleszkedni a majomtársadalomba. Az anyától való elkülönített nevelés továbbá nem csak szociális, hanem sexualis magatartásukat is döntően befolyásolta. Az érzelmi kapcsolat létrehozására való képesség hiánya a játszótárssal és a sexuális partnerrel egyformán nyilvánult meg. Magatartásuk messzemenően elutasító és agresz-

szív volt, némelyek pedig teljes közömbösségel reagáltak mindennemű közeledésre. Ha azután mégis párosodásra került a sor és a nőstények kicsinyeket hoztak a világra, akkor ezekkel szembeni viselkedésükben tehetetlenség és durvaság nyilvánult meg. Harapták és verték kicsinyeiket, úgyhogy el kellett tőlük venni őket, ami ellen az anyaállatok nem is tiltakoztak. Az anyjuk által nevelt majomgyerekek ezzel szemben szociálisan integrált állatokká és később maguk is gyengéd, odaadó anyákká váltak, akik foggalkörömmel védelmezték gyermekeiket.

Ez és sok más hasonló kísérlet bizonyítékul szolgál arra, hogy az úgynevezett « anyai ösztön »-re visszavezetett magatartás nem fejlődhet ki egyéni tapasztalás nélkül; és hogy csakis tapasztalás és tanulás útján kerülhet sor szociális és sexuális integrálódásra is. Ez az integrálódás elsősorban az érzelmi élet egészséges fejlődésétől függ és rendkívül bonyolult szisztéma szerint történik s kétségen kívül az anya-gyermek korai viszonya dönti el, hogy az érzelmi képesség kifejlődik vagy elkorcsosul-e? Az anyai szeretet és gondoskodás mértéke szabja meg, hogy az egyén, további élete folyamán milyen kapcsolatot képes létesíteni a külvilággal és saját utódaival. Talán legtalálóbban Freud fogalmazta meg ezt a tényt, amikor azt mondta, hogy a szeretet, melyet egy élőlény a « gyermekszobában » tapasztal, olyan mint a tóba vetett kő: nyomában egyre nagyobb, szélesebbkörű hullámok gyűrűznek a víz felszínén és kivetítik a szeretetet a külvilágra. Ez a kivetítés határozza meg generációkon és generációkon keresztül az egyének sorsát, mely sorsokra az anya-gyermek kapcsolat kitörülhetetlenül rányomja bélyegét.

A fiatalkori bűnözés és az anya-gyermek viszony

Ebből az elgondolásból kiindulva állítottam föl évekkel ezelőtt azt a hipotezist, hogy a fiatalkori bűnözésnek és a korai anya-gyermek viszonynak szoros összefüggésben kell állania egymással. Az empirikus kutatást rendkívül megnehezítette az a tény, hogy a születés és a bűnözővé válás között kb. 14-18 esztendő múlik el. A kérdést tehát csupán retrospektív módszerrel lehetett megközelíteni, amennyiben az ember a filmet — ebben az esetben a résztvevők élettörténetét — visszafelé pergeti le.

A vizsgálathoz szükséges személyek listáját a következő módon állítottam össze: 51 16-21 év közötti büntetett előéletű fiú alkotta az első kísérleti csoportot, a második kísérleti csoportot a fiúk anyja. Az összehasonlító csoportokat ugyanilyen korú, de nem büntetett előéletű fiúk, illetőleg az

ő anyjuk alkották. A kísérleti személyek kiválasztásánál gondot fordítottam arra, hogy a csoportok tagjai egyenlő számban képviseljenek különböző társadalmi rétegeket, tehát ne csak egyfajta miliő képviselői szerepeljenek a vizsgálatnál. Így tehát mindkét csoportban voltak értelmiségi, szak-és segédmunkás, stb. családok. A másik szempont a kísérleti személyek kiválasztásánál az volt, hogy ún. átlagos intelligenciájú fiatalokat kerestem ki mindkét csoport részére.

Az összesen 200 kísérleti alanyt három különböző pszichológiai teszttel vizsgáltam meg. Erre a célra legalkalmasabbnak a Rorschach-, a TAT- és az ún. MPI-teszteket találtam. Ezek a kísérleti módszerek aránylag objektíven, statisztikailag is kiértékelhetőek és a lehető legnagyobb betekintést biztosítják a kísérleti alany személyiségébe, beleértve a tudatalatti régiókat is. A tesztelésen kívül minden személlyel anamnézist is készítettem, mert a statisztikai adatok, a korrelációk ugyan sok információt szolgáltatnak, de nem segítik elő a probléma megértését. Egyedül az élettörténetek ismerete alkalmas arra, hogy ne csak ítéletet váltson ki belőlünk, hanem a megértéshez szükséges lépést is meg tudjuk tenni.

A statisztikai adatok részletes ismertetését gondolom mellőzhetem. A vizsgálat végső eredménye a következőkben foglalható össze: amint kitűnt, mindkét csoportbeli fiatal anyja sem intelligenciára, sem iskolai képzettségre nézve nem különböztek egymástól. Nagy különbségek mutatkoztak azonban az anyák neurotikus, pszichopatikus és fobiás személyiségi vonásai, úgyszintén az agresszivitásukat illetően. További eltéréseket találtam az élettörténetekben, a családi helyzetben és főleg a gyermekhez való beállítottság tekintetében. A büntetett csoportbeli fiúk édesanyái maguk sem éltek gyermekkorukban rendezett körülmények között, és vagy semmilyen, vagy negatív kapcsolatban álltak a saját anyjukkal. Ebből adódott a gyermekeiket elutasító, szeretetlen magatartásuk is, mellyel akaratlanul megpecsételték a gyermek sorsát. Tehát bizonyítást nyert az a feltevés, hogy egy zavartalan anya- gyermek kapcsolat kifejlődése elsősorban azon múlik, milyen tapasztalatokra tett szert az anya a saját anyjával való kapcsolatban. A kontrollcsoport eredményei vitán felül igazolták ezt a tényt. Az anamnézis során kiderült, hogy a nem bűnöző csoportban az anyák kivétel nélkül maguk is igen pozitív anya-kapcsolatra tekintenek vissza, s gyermekkorukat mint életük legvédettebb korszakát értékelik.

A családi helyzet különböző módon való alakulása a két csoportban nem tekinthető véletlennek. A büntetett csoport anyái, miután emocionális fejlődésük súlyos sérülést

szenvedett, nem voltak képesek a megfelelő élettárs kiválasztására. Hiányzik belőlük a kötelességtudat, érzelmi életük reménytelenül sivár és semmiféle megterhelést nem vállalnak. A bűnöző fiatalkoruak között lényegesen több a törvénytelenül született és az elvált szülők gyermeke, mint a büntetlen csoportban, s még ha nem is váltak el a szülők, kivétel nélkül kiegyensúlyozatlan családi életet éltek. Az alkoholista apák száma ezekben a családokban meghaladta az 50 %-ot. A büntetett előéletű fiatalok közül egyetlen egy sem töltötte az első három évet az anyával, hanem vagy gyermekotthonokban, kis százalékban a nagyszülőknél, de főként szomszédoknál vagy az utcán nőttek föl, mert az anya, részben kényszerüségből, részben, hogy ne kelljen otthon lennie, a szülés után munkát vállalt.

A nem büntetett csoportban az anyák túlnyomó többsége a szülés után három évig otthon maradt és később is csak szükség esetén vállalt munkát a gyermek 6 éves kora előtt. Ebben a csoportban az alkoholista apák száma elenyészően csekély volt. Ez a kérdés azért érdemel külön figyelmet, mert különböző vizsgálatok szerint, az anya szerepe azokban a családokban, ahol a férj alkoholista, nagyon különbözik attól a szereptől, amelyet egy nem alkoholista férj mellett az asszony betölt. Iszákos férj mellett az asszony akarva-akaratlan belekényszerül a családfő szerepébe. Ezeknél az asszonyoknál különösen szembetűnik az odaadási képesség, a lágyság, melegség teljes hiánya, családon belül felcserélődik a szociális szerepkör, a nemek pozíciója. Ennek következményeképpen megváltozik a felnövekvő gyermek szociális helyzete is, elsősorban a családon, később minden más szociális alakulaton belül is.

A két fiatalkorú csoportnál a személyiséget illető különbségek nagyjából megfeleltek az anyák csoportjában észlelt különbségeknek. Azonban, miután itt kamaszkorúakról van szó, akiknél normális körülmények között is hangsúlyozattabban lépnek előtérbe kiegyensúlyozatlan jellemvonások, még sokkal élesebbek az eltérések. A büntetett fiatalkorúaknál is előtérben állnak neurotikus tendenciák, félelmek és agressziók, úgyszintén amennyiben fiatalokkal kapcsolatban a pszichopata megjelölést használni szabad, a pszichopatikus vonások. A másik csoportnál ezek a tünetek lényegesen kevésbé lépnek előtérbe s inkább — a kamaszkorra annyira jellemző — realitás iránti érzék teljes hiánya tűnik föl. A neurózis keletkezésének időpontja a mélypszichológiai szakirodalom szerint mindig a gyermekkor és okozójának az anya-gyermek nem harmonikus kapcsolatát tartják... Ez úgy értendő, hogy az anya érzelmi elutasítása — mely lehet tudatos vagy tudatalatti elutasítás — olyan frusztrációt okoz

a gyermekben, mellyel megbirkózni nem tud, tehát kénytelen azt a tudatalattiba száműzni, ahol tovább hatva a későbbi neurózis okozója lesz.

A mélypszichologiát elutasító, pawlowi elméleten alapuló teoriák a neurózis keletkezését bizonyos feltételes reflexekre vezetik vissza. Ezek szerint a neurotikus magatartás nem egyéb, mint az individuális tapasztalatok alapján megtanult feltételes reakció. Ami a szociális alkalmazkodás hiányát — többek között a bűnözést — illeti, a pawlowi teoriák szerint az ilyen magatartás elsősorban azon alapul, hogy a társadalmi törvények szempontjából kívánatos magatartás a nevelés során nem tudott feltételes reakcióvá válni. A gyermek ugyanis cselekedeteinek helyes vagy helytelen voltát értelmileg nem tudja felfogni s a jó és a rossz között csak a kapott dicséret vagy szidás alapján képes különbséget tenni. Ha az a személy, akihez a gyermek érzelmileg kötődik, s akinek a szeretetét nem akarja kockáztatni, bizonyos dolgokat megtilt, a gyermek igazodni fog a tilalomhoz, s örömmel megtesz olyasmit, amiért dicséretet kap. Persze ennek az egész folyamatnak a feltétele az, hogy legyen olyan személy, aki a gyermeket szereti s akihez a gyermek ragaszkodik. Ez a kölcsönös kapcsolat alakítja ki a gyermekben az ún. « lelkiismeretet ». A lelkiismeret tulajdonképpen nem más mint egy belső hang, amely valamikor egy kívülről jövő hang volt. Egy hang, amely teljes biztonsággal tanított jó és rossz között különbséget tenni, s amelyben a gyermek vakon megbízhatott. Az erkölcsi magatartás tehát megtanult, és nem veleszületett magatartás. Valójában minden teoria: a szociológiai, az antropológiai, a mélypszichológiai és a pawlowi, megegyeznek abban, hogy a személyiség alapvető vonásai a gyermekkorban alakulnak ki.

Amit maga az élet bizonyít

Visszatérve a csoportvizsgálatokra: a büntetett előéletű fiatalok neurotikus vagy pszichopatikus személyi alkatának kialakulása kezdetén széthullott családot találunk, vagy egyáltalán nincsen család. Ilyen esetekben a saját problémáival, nehézségeivel küzdő anya, még ha maga neveli is gyermekét, a sok ránehezedő felelősség és megoldhatatlannak látszó nehézség miatt tehernek érzi a gyermeket és többé-kevésbé a nehézség okozójának tekinti, mint olyant, aki megakadályozza őt szabad mozgásában és kötelességeket ró rá. A saját kiegyensúlyozatlansága a gyermek felé idegességben, szeretetlenségben, esetleg tettlegességben nyilvánul meg, aminek következtében a gyermek bizonytalanná és bizalmatlanná válik. Hogy ezek a szerencsétlen körülmények — amelyek

sok esetben az anya hibáján kívül alakulnak ki — hogyan hatnak később a gyermek rosszirányban való fejlődésére, ezt szeretném a következőkben néhány példával illusztrálni. Esetekkel, melyekkel mint a Bécsi Fiatalkoruak Bíróságának pszichologusa találkoztam munkásságom során. Általánosságban még csak annyit, hogy a bűntények zöme, melyet fiatalkorúak elkövetnek: lopás, tolvajlás. Az esetek közelebbi vizsgálatánál azonban kiderül, hogy a cselekményt nem lehet eo ipso bűnténynek minősíteni. Túlnyomó részben ugyanis ún.« szimbolikus lopásról» van szó. Ezt az különbözteti meg a közönséges lopástól, hogy itt nem játszik szerepet az ellopott tárgy értéke és a tettesnek nincs is szüksége rá. Az ilyenfajta lopás rendszerint egészen korai gyermekkorban kezdődik, s a károsult mindig az a személy, akitől a gyermek a neki kijáró és joggal elvárt szeretetet nem kapja meg. A « zsákmány », rendszerint értéktelen holmi, vagy jelentéktelenül kis pénzösszeg, a hiányzó szeretet agresszív megszerzésének szimboluma. Persze, a lopás később szokássá válhat, de akkor is megtartja eredeti karakterét, a fiatalkorú tettes lop, anélkül, hogy valójában szüksége lenne rá és hogy hasznát venné a megszerzett holminak. Természetesen akad sok rabló, csaló, sőt sajnos gyilkos is a kiskorú bűnözők között.

Egy korai anya-gyermek kapcsolat teljes hiányának mondhatnám klasszikus példája Hansi, aki 1956 nyarán törvénytelenül született Magyarországon. Anyja, aki a csecsemővel együtt menekült át Ausztriába a gyereket ott azonnal csecsemőotthonba adta. Hansi egy darabig ott nevelkedett, később gyermekotthonokban. Anyja időközben férjhezment és több gyereket hozott a világra osztrák férjétől. Hansi csak nagy ritkán került látogatóként haza. Ezek a látogatások rendszerint « botrányba » fulladtak, mert Hansi meglopta anyját vagy féltestvéreit. Igy nemkivánatos elem lett a házban és az amúgy is ritka látogatások megszűntek, mert a mostohaapa nem tűrte meg többé Hansit a családban. Egy Heim lakójaként nagynehezen elvégezte a kötelező iskolát és azután 15 éves korában kint állt egyedül az életben. Miután semmilyen tanult mestersége nem volt, alkalmi napszámosként dolgozgatott, lakása rendszerint nem volt és már korán homosexuális körökbe került, pusztán azért, mert így néha lakást, egy-egy ruhadarabot és meleg ételt kapott. Rendszeresen soha nem dolgozott. A Fiatalkoruak Bírósága elé először lopás és, miután nem volt bejelentett lakása, csavargás miatt került. Noha anyját értesítettük, nem jött meglátogatni a fiát. Hansi különben egy filléres tárgyat: egy csavarhúzót lopott egy áruházban, amire nem volt szüksége és különben is meg tudta volna fizetni, a nála lévő pénből.

Szabadulása után kezdődött minden elölről, illetve folytatódott minden a régi mederben. Két hónap múlva újra behozták a rendőrök csavargásért. Most el lehetett érni, hogy pár napos büntetését a bíró felfüggessze és egy «Bewährungshelfert» rendeljen melléje. Úgy látszott, hogy Hansi körül minden rendbe jön, miután most már a Bewährungshelfer személyében volt valaki, aki lakást és munkát szerzett számára, s akire minden probléma megoldásánál számíthatott. Kiderült azonban, hogy Hansi képtelen arra, hogy rendezett életet éljen, elhagyta az előre kifizetett lakást, munkahelyet, és visszakerült a régi környezetbe. A Bewährungshelfernél csak akkor jelentkezik ha szüksége van egy kis gyorssegélyre. Magatartása arra vezethető vissza, hogy képtelen emocionálisan kötődni és éppen ezért minden reszociáló kísérlet csődöt mond nála. A legminimálisabb társadalmi követelményeknek sem képes eleget tenni; nincsenek pl. iratai sem. Prognozisa a lehető legrosszabb, minden jel arra mutat, hogy a közel 18 éves Hansiból megrögzött bűnöző lesz.

Másodiknak egy olyan esetet választottam ki, ahol — és ilyen nagyon sok van — a gyermek ugyan az első években az anya mellett nőtt föl, de olyan bánásmódban részesült, hogy a szülőktől való elvétel és egy gyermekotthonban való elhelyezés volt az egyedül lehetséges megoldás. Ebben az esetben a gyermekotthonba való beutalást brutalitások hosszú sora, testi és lelki elhanyagolás és elutasítás előzték meg. Michl 5 esztendős volt, amikor gyermekotthonba került. Anyja, aki nem ismerte a saját családját, otthonokban nőtt föl és amikor onnan kikerült egy vendéglőben dolgozott lakásért és ellátásért. Rövidesen házasságot kötött egy súlyos alkoholistával, aki alkalmi munkákból tartotta fönn magát, s a megkeresett pénzt azonnal elitta. A házasságkötést semmiféle romantikus érzelem nem előzte meg. Michl anyja azt remélte, hogy nem kell többé szolgálnia, apja pedig, hogy lesz aki szennyesét kimossa és naponta meleg ételt készít. A házastársi szerepben természetesen mindketten csődöt mondtak. Ilyen körülmények között jött Michl a világra. Az apa, állandó alkoholmámorában nem is igen vette észre születését, az anya pedig nem tudott mit kezdeni a gyermekkel. Minden apróságért ütötte verte és maradandó sebeket okozott a gyermek testén, fején. Michl 5 éves volt amikor a Fürsorge fölfigyelt rá és gyermekotthonba vitték. Rendkívül rosszindulatú, nehezen kezelhető gyerek volt, rettenetes dühkitörésekkel. Az intézet megpróbált mielőbb megszabadulni tőle, s ezért gyengeelméjűnek minősítették és áthelyezték egy olyan otthonba, ahol agysérüléses gyermekek voltak. Itt hamarosan kiderült, hogy Michl se nem gyengeelméjű, se nem agysérült csak nagyon boldogtalan és szeretetre vágyó. Elő-

ször életében itt bántak vele tisztességesen. Néhány év elmúltával, amikor kinőtt az otthon profiljából, el kellett mennie és így visszavitték a régi intézetbe, amit Michl elviselhetetlennek talált és megszökött. Miután tudta, hogy nem volna szabad a gyermekotthonba visszamennie, titokban beszökött annak pincéjébe, ott aludt, a konyháról és a környező üzletekből elcsent élelmiszerrel tartotta fönn magát. Fölfedeztetése után, amikor újból a gyűlölt intézetbe került vissza, olyan dühkitöréseket rendezett, hogy hosszabb időre — ez a teljesen normális gyerek — zárt osztályra került. Amire innen meg tudott szabadulni 14 esztendős lett s elhatározta, hogy külföldre szökik. Neki is indult autostoppal, el is jutott Németországba, sőt utközben egy kevés pénzt is keresett, miután egy teherautó soffőrje elcsábította és amikor rájött, hogy kiskorúval van dolga, pénzt adott neki, csak hogy befogja a száját. Michl, aki nem csak hogy nem volt gyengeelmejű, hanem átlagon jóval felül intelligens, ettől kezdve prostitucióval kereste meg kenyerét. Felváltva férfiakkal, vagy idősebb asszonyokkal tartatta ki magát. Rendkívül tanulékony lévén, nemsokára olyan felületes műveltségre tett szert, hogy kivétel nélkül mindenkivel el tudta hitetni, hogy « jó » családból származik és rendes nevelésben részesült. Ezáltal olyan körökbe jutott be, ahol bőven nyilt alkalma csalásra, zsarolásra. Ez a tehetségesnek mondható fiatalember minden további nélkül képes lett volna egy rendezett existencia fölépítésére, de adottságait mindig negatív irányban használta föl. Emocionális kapcsolatai rendkívül felszínesek és sem kötődésre, sem megterhelések elviselésére nem képes. Miután sokszor volt alkalma mélyreható beszélgetéseket folytatni szociális gondozókkal, pszichiaterekkel és pszichológusokkal — akiket mindig levett a lábukról — tisztában van azzal, hogy hamis irányban való fejlődését elsősorban a gyermekkorban elszenvedett bántalmak okozták és igy semmiféle lelkiismeretfurdalása nincsen. Úgy érzi, hogy az egész világ adósa neki és minden tettét már előre megbocsátja önmagának.

A következő eset egy másik, nem kevésbé problematikus területre vezet. Péter szülei akkor váltak el, amikor Péter 2 éves volt. A válást az apa hibájából mondták ki, aki a kelleténél jóval többet ivott és a szokásosnál is erősebb szálak fűzték a saját anyjához, aki — csak hogy fiát megtartsa — mindent elnézett neki és mindenért menyét, egy rendkívül nőies, de gyönge, tehetetlen teremtést tett felelőssé. A válás után Péter anyja, aki nem tudta az egyedüllétet elviselni, apránként a kis Péterrel akarta a hiányzó élettársát pótolni, mindent vele beszélt meg, s a helyett, hogy ő lett volna a gyerek nevelője, irányítója, támasza, Pétert nevezte ki tá-

maszául. Később újra felvette a kapcsolatot volt férjével, amiről Péter nem tudott, mert anyja titkolta előtte. Amikor volt férjétől teherbe esett és másodszor is férjhez ment hozzá, egyszerre vége lett a meghitt anya-gyermek kapcsolatnak, s Péter ismét kiszorult a gyermekszobába. Az apa azonban az évek során semmit sem változott és így kiújultak a régi ellentétek, s az anya Péterhez ment panaszkodni. A fiú fellázadt az apa ellen, aki saját hibáit és gyengeségét túlzott szigorral akarva palástolni, durván és igazságtalanul bánt a fiúval. A gyenge anya pedig férje pártjára állt. Ekkor kezdődtek Péterrel a nehézségek; kerülni kezdte az iskolát, éjszakánként kimaradozott, aminek a vége, sok más kisebb deliktum koronájaként, trafikbetörés lett.

A következő eset azt dokumentálja; milyen következményeket von maga után, ha egy nő az anyaságot valamilyen oknál fogva martiriumként fogja fel, amit kizárólag a gyermek kedvéért vállalt magára. Herbert mamája, egy nagy társadalmi életet élő, csinos és gazdag hölgy, állítólag a gyermek születésénél idegsérülést szenvedett, aminek következtében egyik lábára sántított. Az apa — nem tudni miért — lehet, hogy a sántaság miatt, de valószínűleg egyéb okokból, röviddel Herbert születése után elvált a feleségétől és nem törődött Herberttel sem többé. Az anya mindezért a gyermeket tette felelőssé, magát mártirnak tüntetve föl, állandóan azt hangoztatta, hogy Herbert egész életét tönkretette. A gyermek tele lett önváddal, gyengéd szeretettel, ami később agresszivitássá változott, amikor rájött, hogy « mártir » anyja különböző férfiakkal köt hosszabb-rövidebb barátságot. Az anya szerelmi téren való sikertelenségét is sántaságának, végső eredményként pedig fiának tulajdonította. A közben kamasszá serdült Herbert átlátta a vád igazságtalanságát, és az örökös szemrehányást nem tudva elviselni, meggyűlölte anyját. Ezt a gyűlöletet átvitte az egész női nemre, ami többek között kifelé abban nyilvánult, hogy fiatal kora ellenére ún. Zuhälter lett. A Zuhälterek, mint tudjuk, a prostituáltak « védelmezői », akik elszedik védencük pénzét, ütikverik őket, mert az az « igazi » Zuhälter, aki minél durvább és gorombább. Ez az a terület, ahol Herbert, legjobban kiélheti azokat az agressziókat, melyeket anyja igazságtalan vádaskodása és örökös szemrehányásai érleltek meg benne.

Egy további, igen gyakori okozója a fiatalkorú bűnözésnek a hideg, szeretetlen, közömbös légkör. Johann édesanyja két házasságból összesen 9 gyereket hozott a világra. Johann a második házasságból származott. Anyja sem a második férjét, sem a tőle származó gyerekeket nem szerette, annál jobban kötődött az elvált férjtől származó gyermekeihez... Johann ennélfogva pszichikailag steril légkörben

nőtt föl. Az ilyen gyerekek többnyire igen korán produkálnak neurotikus tüneteket, melyek közül leggyakoribb az ágybavizelés. Ez a tünet idővel megszűnik, de rendszerint átadja helyét egy másik szimptomának, így Johann esetében is, a családi lopásnak. A károsult Johann anyja volt, mert a gyerek ilyen módon kárpótolta magát a meg nem kapott szeretetért. Később az iskolában is lopkodott és az igy szerzett pénzen megvendégelte a többi gyereket, hogy ilyen módon barátokat szerezzen magának. A bíróságra is ún. « Kamaradschaftsdiebstahl » miatt került.

A következő eset azt demonstrálja, hogy ha a körülmények túl nyomasztóan, túl súlyosan nehezednek az anyára, akkor nem képes magát ezektől függetleníteni s ez a körülmény kihat a gyermek iránti érzelmeire is. Franz szülei elváltak, miután az anya nem tudta többé elviselni férje durvaságait, s amikor az apát már többízben itélték el kiskorú lányok elcsábításáért. Az anya rövidesen újra férjhezment a család egyik régebbi ismerőséhez, aki jó férjnek bizonyult és úgy Franzzal, mint egy évvel fiatalabb testvérével is szeretettel és megértéssel foglalkozott. A gyermekek rendkívül boldogok voltak, hogy igazi apára találtak. Úgy látszott, hogy minden rendben van, mígnem az anya úgy kezdte találni, hogy a kis Franz egyre inkább apjára kezd hasonlítani. A férje és a gyerek között kifejlődött barátság sem volt inyére, mert úgy érezte, hogy ő ezáltal háttérbe szorul. Gyűlölni és üldözni kezdte a gyereket, és mindent elkövetett, hogy a mostohaapát elidegenítse tőle. Állandóan panaszkodott rá, betegséget színlelt és bemagyarázta férjének, hogy a két gyerekkel való törődés túlságosan igénybe veszi egészségét. Így elérte azt, hogy Franzot intézetbe küldték. Franz eleinte otthon tölthette az ünnepeket, anyja azonban később úgy rendezte át a lakást, hogy a kisfiú számára nem volt többé alvóhely. Az iskola elvégzése után sem térhetett többé haza, beadták egy tanoncotthonba lakni. A fiú semmiféle magyarázatot nem tudott találni arra nézve, hogy miért kell ennek így lennie, hiszen nem tudhatta, hogy anyja, aki első férjével nagyon boldogtalan volt, szeretné első házasságát elfelejteni és ő, Franz, puszta jelenlétével állandóan emlékezteti rá. Franz minden erőlködése, hogy hazamehessen, hiábavalónak bizonyult. A tanoncotthon személytelen légkörét nagyon nehezen tudta csak elviselni. Amikor az első lopás után anyját a történtekről értesítettük, ennek reakciója a következő volt: « tudtam mindig, hogy apjára hasonlít, most csak lopott, de fog még gyilkolni is. » Az anyával folytatott anamnézis során megoldódott az a rejtély is, hogy miért csak Franzot üldözte el hazulról és miért nevelte a másik fiát teljesen normálisan. Ez a gyermek ugyanis nem a

férjétől származott, hanem valami futó viszonyból, amelyet még házassága alatt folytatott, s amellyel kapcsolatban semmiféle kellemetlen emléke nem volt.

Ezzel a néhány példával megpróbáltam azokra a leggyakoribb okokra rávilágítani, amelyeknek jelentős szerepük jut abban, hogy fiatalkorúak bűnözőkké válnak. A bűntett elkövetését mindig sokféle jel előzi meg, mert a gyermekek újra és újra megkísérlik, hogy felhívják magukra a figyelmet. Sajnos ezeket a vészjeleket többnyire éppen azok nem értik meg, vagy nem veszik észre, akiknek szólnak.

* * *

Kérdésem az volt, hogy összefügg-e, és ha igen, milyen mértékben az anya-gyermek kapcsolat a gyermek első három életévében és még később is, a fiatalkorú bűnözéssel, illetve milyen befolyással van a korai anya-gyermek kapcsolat a gyermek személyiségének kifejlődésére. Remélem, hogy sikerült meggyőző bizonyítékokat szolgáltatnom arra nézve, hogy egy szeretetteljes anya-gyermek kapcsolat szinte kizárólagos feltétele egy pozitív irányban való fejlődésnek, mely nemcsak az egyénre, hanem generációkra is rányomja bélyegét. Ahhoz viszont, hogy egy ilyen pozitív kapcsolat létrejöhessen múlhatatlanul szükséges, hogy magának az anyának a helyzete védett és biztos legyen mind a családon mind a társadalmon belül.

Végezetül még csak azt szeretném hozzátenni, hogy tapasztalataim alapján biztonsággal állíthatom, hogy minden fiatalkoru bűnöző többé-kevésbé gyermekkori körülményeinek áldozata, de nem állíthatom azt, hogy minden szerencsétlen sorsú gyermekből bűnöző válik.

HUNYADI-BUZÁS ENDRE

AZ EMBERRÉ ÉRÉS PSZICHOLÓGIAI DINAMIZMUSA

Kockázatos dolog manapság az emberről beszélni. Ez a szó olyan távlatokat nyit meg, melyeknek összefoglalása szinte lehetetlennek látszik. Az ember-szó-fogalom meghatározása is komoly nehézségekbe ütközik. Tudományos szempontból olyan korszakban élünk, mely eddig alapvetőknek elfogadott tételeket dönt meg, vagy von kétségbe. Minél többet tudunk magunkról, biológiailag, filogenetikailag, orvosilag, annál bizonytalanabbak vagyunk mivoltunkat illetően. A lelkibetegségek terén való egyre szélesebb ismereteink mind mélyebben világítják meg egész lelki mivoltunk törékenységét: egyre kevésbé vagyunk biztosak, hogy ez vagy az a lelkibetegség dinamikusan, tisztán elvont úton magyarázandó vagy magyarázható-e, vagy egy-egy enzim hibás működésének, vagy egy elem az agyban való relatív hiányaként bekövetkező biokémiai változások eredményeként jelentkezik-e.

A materializmus szerint: az ember élő anyag. Talán még soha materialista gondolkozás nem haladt annyira messze, mint Jacques Monod tolla alatt. Ő objektív tudományos alapokra támaszkodva állítja, hogy minden ami van, tökéletes véletlen eredménye. Úgy érti, hogy a primitív nagy káoszban véletlenül jött létre az első olyan molekula, ami az élet törvényeit magában hordozta. Ezekután az élő anyag magában hordott törvényei szerint azzá fejlődött, ami ma van. Természetesen lehetetlen pár szóban összefoglalni e nagy tudós elméletét. Hadd jegyezzem meg azonban, hogy a biokémikus Ernest Schoffeniels *Antihasard* című könyvében élesen támadja és cáfolja Monod felfogását, abból a gondolatból kiindulva, hogy Monod teóriáit a zárt termodinamikus rendszerekből merítette, márpedig az élő anyagra egy új tudományág rendszere alkalmazható, melyet a nyitott rendszerek termodinamikájának neveznek. Materialista ő is, akár Jacques Monod; kollégájának azt a vakmerőséget lobbantja hevesen szemére, hogy Monod definitív következtetéseket gondolt levonni egy olyan tudomány területén, mely korántsem befejezett tudomány.

Hol van e polémiákban a lélek? Hol van Isten, s hol van az ember hozzá való hasonlósága? Idézzünk VI. Pál pápa legutóbbi karácsonyi beszédéből. Ugy érzem, akarva akaratlan korunk alapvető kérdései fölötti szorongás árad felénk e szavakból:

« A teológiát ma sokan az antropológiával helyettesítik. A kereszténységben csupán emberi mértékeket látnak, melyeket mindenki elfogadhat; nem érzékelik azt az isteni igazságot, mely az emberi mértékeknek a létjogosultságát és végtelen értékét adja. Korunkban az ideológiai viták középpontjában a humanizmus áll. Nem történelmi emlékeink, nem klasszikus kultúránk humanizmusa, hanem a modern kultúráé és szociológiáé, melyek — egyes klasszikus megnyilvánulásaikban — kozmikus utópiákká fajultak, melyek Isten helyére az embert teszik, olyan humanizmus, mely konok és ál-logikus szédületben azt meri kijelenteni, hogy az ember önmagának abszolút oka. Az ember, s ennyi elég.

De miután ez a fajta humanizmus is felmérte létünk határait, az ember nagyságát mérték nélkül megnöveli, s a szuper-ember diadalkiáltásával szédít bennünket. Azt az illuziót nyujtja, hogy a világot legyőzve, határtalan energiákra téve szert, új életet tud annak adni. Ugyanakkor azonban, mintha elveszítené illuzióit, a tudományos analízisbe kapaszkodik és emlékeztet bennünket lényünk állati aspektusára, kiválasztott, komplex teremtményekből, amik vagyunk, az alsóbbrendű, bár szintén csodálatos, de szellemi öntudattól mentes teremtményekhez sorolva bennünket.

A mi antropológiánk az emberi eredetnek végtelenül magasabb nívóját ismeri és állítja. A gyakorlat által megerősített hitben ismeri az eredeti bűn elsődleges, átöröklött dekadenciájának fájdalmas drámáját ami az emberi életet megváltoztatta, kielégíthetetlen nyugtalanságot és végtelen nosztalgiát hagyva hátra. Nagyság és nyomor, melyek miatt az ember sajátmaga számára felemelő, s egyben gyötrődő szükséget jelent, furcsa megalkuvást hordva szívében, mely az isteni irgalom következtében reménnyé válik.

Ime az ember. Soha nem érnénk végére, ha teljes képet akarnánk róla rajzolni a keresztény humanizmus nyomán. Ez alkalommal csak egy aspektusát emeljük ki e képnek, mely az összes többivel kapcsolatban áll: az ember megváltásának szükségességét ».

Ime két nyelv, két gondolkozásmód, két világ. Hogyan lehet e két világ között kapcsolatot teremteni?

Nehéz ma az emberről beszélni azért is, mert minden egyre inkább komolytalannak tűnik, amit nem szakemberek mondanak. A szakemberek ismeretköre azonban egyre szűkül. Ha komoly dolgokról beszélünk társaságban, legjobb esetben tudományoskodó locsogás válik a 20-30 évvel ezelőtt még értékesnek tűnő társalkodásból. Ma, ha az emberről modern képet akarunk kapni, orvosok, pszichiáterek, pszichoanalitikusok, szociológusok, történészek és antropológusok munkáit kell ismernünk. Egyszóval az embert, melynek

egyik alapvető jellemzője, hogy pszichoszociológiai dinamizmusban él, csak kollektív, csoportos munkával lehet igazán megérteni.

Hogyan és miért lettünk azokká, amik vagyunk? Mi teszi azt, hogy cselekedeteinkből meg lehet bennünket ismerni? Ennek vagy annak a történelmi eseménynek az indító rugójaként mennyiben állnak történelmi helyzetek, s mennyiben egy-egy ember akaratának következményei? (Gondoljunk csak Hitlerre). Mindezen kérdések alapjaként ott az egyéniség problémája, mely behatásokon és cselekvéseken át dinamikus megfoghatatlanságban látszik fejlődni.

Úgy tűnik, hogy bár Freud óta a pszichoanalizis állandó téma és szünet nélkül fejlődik, az egyéniség kialakulásának folyamatát csak a legutolsó két és fél évtizedben kezdjük megbízhatóan felmérni és a kérdés sokrétűségének megfelelően több oldalról megközelíteni. Gondolok itt elsősorban Spitz, Anna Freud, Piaget, Abraham, Hélène Deutsch, Jung, Lacan, Lévy-Strauss munkásságára.

Érdekes itt megfigyelni, hogy a számtalan pszichoanalítikus munka, a felmérhetetlen számú tudományos megfigyelés ellenére mindegyik egymástól gyakran nemcsak részleteiben különböző pszichoanalítikai teória dolgozik olyan előzetesen igaznak elismert tételekkel, melyek talán egyszerűségüknél fogva nem kiáltanak magyarázat után. Mindazonáltal egyéniségünknek ezek a legalapvetőbb megnyilvánulásai (öröm, bánat, megbánás) hordozzák magukban a legmeszszebbre visszanyúló kérdéseket. Ez az oka talán, hogy az antropológia egyre nagyobb szerepet kap e kérdések struktualista megvilágításában. Talán ez a tudomány fog bennünket közelebb hozni e látszólag egyszerű kérdések megoldásához; ettől azonban még messze vagyunk.

Továbbmenően megfigyelhetjük, hogy egyes kutatók egyéniségüknek megfelelően milyen más és más rendszerrel közelítették meg a témát, mely bennünket ma érdekel. Freud az általa felállított pszichoanalízis segitségével elsősorban a beteg ember lelkiállapotából építette fel annak a folyamatnak a vázlatát, melyet az egyéniség kialakulásának nevezhetünk. A róla az utóbbi időben megjelent néhány biográfiai tanulmány alapján egyre világosabb képet kapunk módszerének miértjéről. Elsősorban affektív szempontból tanulmányozta a problémát, talán kissé mértéktelen szerepet adva az emberi szexualitásnak. Metódusa elsősorban és majdnem kizárólag egyéni, szubjektív megfigyelésen alapszik, majd részben hipotetikus, részben deduktív módon extrapolál.

Ennek az alapjában kevéssé tudományos módszernek köszönhető az a jelenség, hogy ma Freudnak egyre több ál-

talános érvényűnek hirdetett megállapításáról mondhatjuk azt, hogy éppen nem általános érvényű. Példának hozhatjuk itt fel az ún. Oedipus komplexet.

Teljesen az ellenpóluson áll Piaget módszere. Közismert, hogy ő a botanika és a biológia világából került a pszichológiai kutatás területére. Ennek következtében módszere szigorúan tudományos megfigyeléseken, statisztikákon alapuló módszer. Ez ugyanakkor megmagyarázza, hogy az emberi egyéniségnek miért csak egy aránylag szűk részét öleli fel.

Röviden három alapvető tétellel lehet jellemezni tudományos álláspontját:

1. Szerinte nem lehet a pszichogenezist megérteni, ha nem nyúlunk vissza a biológiai gyökerekig. A biológiai fejlődés az, ami az egyén pszichológiai fejlődését lehetővé teszi.

2. A kölcsönhatás elmélete. Az ismeret eszerint nem más, mint egy kölcsönös függőségi viszony, a megismerendő és megismerni akaró között; egyik sem létezhet a másik nélkül mint olyan.

3. A genetikai konstruktivizmus elmélete. Miután semmi ismeret nem létezik a priori, sem a lény, sem a tárgy strukturáiban, az ismeret csak fokról fokra felépítve létezhet. Minden új asszimilált struktúra megerősíti azokat a processzusokat, melyek az előző ismereteknél már primitívebb formában szerepet játszottak.

Elégedjünk meg e két kutató módszer felvázolásával. Az ismertető munka, mely a különböző látószögekből feldolgozott anyagot objektíven bírálni tudja, s az egyes eredményeket a többiekhez viszonyított értékfokára állítja, a kisebb eredetiséggel, intuicióval rendelkező elméknek jut. Ezeknek a munkássága engedi meg azonban azt, hogy ma kb. teljes képet kapjunk a téma sokrétűségéről, s megbízható sémával felszerelve alakíthassuk saját véleményünket, olyan sémával, amit felhasználhatunk mindennapi életünkben, s melyre ráépíthetjük saját tapasztalatunkat.

Ha kiemeljük az egyént a hasonlításra alkalmas környezetből, ha megszüntetjük a vonatkozási pontokat, — melyek egy kérdés vizsgálatánál mindíg csak a megközelítést és nem a meghatározást teszik lehetővé — egyszóval, ha önmagában vizsgáljuk meg emberi fajtánknak egy képviselőjét, elveszünk a feladat szétágazó labirintusaiban. Ennek következtében csak a mai és a mi civilizációnkban élő és fejlődő emberről fogunk beszélni.

Megkíséreljük háromféle szempontból nyomonkövetni az egyéniség kialakulását, anélkül azonban, hogy minden al-

kalommal rámutatnánk e különböző szempontokra. Biológiai szempontból, melyre szervesen ráépül az intelligencia kialakulása; az érzelmek kialakulásának szempontjából, s végülis szociológiai szempontból.

Azok a hatóerők, melyek e három szemponthoz kapcsolódnak, olyan számtalan és különböző erővel tudnak hatni, hogy ez magábanvéve megmagyarázza, hogy miért oly nehéz a különböző szálakat kibogozni, s megmagyarázza azt is, hogy miért vagyunk mind egymáshoz hasonlók, s ugyanakkor mégis annyira különbözők, hogy mindannyian teljesen páratlannak mondhatjuk magunkat.

Sematikusan a következő módon oszthatjuk fel korszakokra az egyéniség kifejlődésének, az emberré érésnek folyamatát:

1. A fogamzás előtti korszak (genetika).
2. A méhenbelüli korszak.
3. A születés momentuma.
4. A gyermekkor.

A) Csecsemőkor:
a) Adualizmus.
b) Tárgyi kapcsolat.
c) Anya-csecsemő kétpólusú kapcsolata, affektív behatások.
d) A másodfoku utánzás kora. Ez a korszak a születéstől kb. 3 éves korig tart.

B) Kisgyermekkor:
a) A 3 éves krízis, az Oedipus komplex kora.
b) A csoportba való belépés, ennek szociális alakító ereje. Ez 3-tól 8 évig tart.

C) Gyermekkor: 8-tól 12 éves korig, út az egyéni autonómia és az együttműködés felé. Főleg szellemi fejlődés, affektív szempontból kevésbé fontos.

5. Serdülőkor: 12 évtől.

A) Intellektuális aspektusaiban az absztrakt gondolkodás képességének kifejlődése.

B) Lázadás a szülők és a környezet ellen.

C) Pubertás.

D) Az ego végleges kialakulása.

E) Érzelmi aspektusok: barátság, szerelem.

F) A csoport jelentősége.

6. A felnőttkor: a cselekvés és alkotás kora.

7. Öregkor: a felnőttkor funkciójaként, a megmaradó egészség funkciójaként hallatlanul változó.

1.

Az első korszak mérhetetlen messzeségekbe nyúlik vissza. Minden gyermek hosszú százezer éveken át húzódó fejlődés, mutációk és véletlenek eredményeképen jön a világra. Mindannyian tudjuk, hogy az emberi kromoszómák száma 46. A kromoszómaszám az ivarsejtek segítségével tevődik át. E sejtek kromoszómáinak biokémiai strukturájába van beleirva egyéniségünk nem egy tényezője. Ezeket a kromoszómákat szüleinktől kaptuk, ők a megelőző generációtól; e biokémiai strukturáknak a láncolata, s főleg kifejlődése az, ami hosszú, százezer évekre vezet vissza bennünket. Elmondhatjuk, hogy testünk minden sejtjében őrzünk őseinkből egy-egy atomot. Mi áll, milyen véletlen, vagy milyen isteni akarat ennek a biokémiai történés-láncolatnak, vagy ha úgy tetszik, a ma már híres ADN molekulák kialakulásának az elején? — Ezt valószínűleg soha nem fogjuk kellő biztonsággal megtudni. Egy bizonyos. Adottságainktól — főleg fizikai alapadottságainkról beszélek — melyek azonban nem kevéssé pszichológiai strukturánkat is meghatározzák, soha nem fogunk tudni megszabadulni, hiszen a megtermékenyített petesejtbe már bele van írva a lényegüket alkotó kromoszómákon át egy egész sor olyan tulajdonság, melyek már világrajöttünk előtt életlehetőségeinket, választási szabadságunkat szűkítik, illetve bizonyos fokig predesztinált irányba terelik.

2.

A következő korszakról érthetően keveset tudunk. Érdekes azonban megjegyezni, hogy a néphagyományokban milyen idevágó megfigyeléseket találunk. Ki ne hallotta volna már, hogy terhes anyáknak szép gyermekeket kell mutatni, hogy az övék is szép legyen, ragyás emberre nem szabad nézni stb. Ha ezeket a tulságosan egyszerű okozati összefüggéseket el is vetjük, nyilvánvaló, hogy van bennük némi igazság. Külső behatások az anyán keresztül bizonyos fokig feltétlenül befolyásolják a foetus fejlődését.

Mit tudunk a születendő gyermek élményeiről? Már egyszerű következtetésekkel is sokra jutunk. Az érzékszervek működése nyilvánvalóan nem a születés pillanatában kezdődik, hanem jóval azelőtt. A gyermek, illetve a foetus, ha így jobban tetszik, tehát hall. Elsősorban az anya ritmikus, mélyen dobbanó szívműködését, mégpedig igen erősen; mindenki tudja, hogy vízbe tett fejjel mennyivel élénkebben

hallunk minden zajt, a víz kitűnő hangvezető képességénél fogva. Hallja azonkívül a bélműködés zajait, s hallja, nem utolsó sorban, az őt hordozó anya hangját. Letompított formában valószínűleg a kívülről jövő hangok is eljutnak hozzá. Mindezek a hangok, valamilyen módon befolyásolják fejlődését. Nem abszurd dolog azt gondolni, hogy más lesz annak a csecsemőnek az alaptermészete, vagy legalábbis annak egyes vonásai, amelyik zenét, halk beszédet, vagy kellemes éneklést hall méhenbelüli életének utolsó hónapjaiban, mint annak, amelyik ordítozás, vad ajtócsapkodás, hirtelen zajok között várja világrajöttét. S ha mindehhez hozzászámítjuk, hogy a nikotin, koffein, alkohol, valamint az anya szervezetében a különböző stresszekre kiválasztott adrenalin is hat a fejlődő szervezetre, — s nem beszélek itt a veszélyes kábítószerekkel élő teljesen felelőtlen fiatal anyák gyakran idióta gyermekeiről — megközelítően fel tudjuk mérni a méhen belüli élet jelentőségét. Készakarva nem érintem a fertőző betegségek jól ismert behatását.

A foetus a fényre is reagál. Igazi látásról nem beszélhetünk, de tudjuk, hogy a fény áthatol a testen, az erős napfény rózsaszínű derengésbe borítja a szervezet belső részét. A vízben való lebegést pedig testének egész felületén keresztül érzékeli és valószínűleg élvezi is. A méhen belüli állapot egészséges körülmények között a tökéletes megelégedettség kábult állapota, melyhez foghatót sehol nem találunk többé életünk folyamán, csak keresni tudjuk örök kielégületlenségben.

3.

A születés rendkivüli kataklizmushoz hasonlítható. Ebből a tökéletes megelégedettségből különböző ismeretlen zajok, viharos mozdulatok, ismeretlen nyomások között, hideg, vakító fényű világba szakad a gyermek. Az ekkor bekövetkező eseményeknek rendkívüli hatásuk lehet: gondoljunk csak a születés közben az agyban bekövetkezhető vérellátási zavarokra, melyek igen súlyos és végérvényes motorikus elváltozásokat okozhatnak, gondoljunk csak a fulladásos tünetekre, melyekkel talán a későbbi gyermekkorban fellépő víziszonyok egy része magyarázható.

Érdekes ezzel kapcsolatban megemlíteni Leboyer belga orvos gondolatát, melyet metódussá fejlesztett és tökéletesített. Ez abban áll, hogy a csecsemőt a születés pillanatában minden kellemetlen zajtól és fénytől megkíméli. A köldök-

zsinór elvágásával a szokásosnál hosszabb ideig várnak, aminek az agy oxygénellátásánál van jelentősége. Az újszülöttet a különböző szúrós kendők helyett az anya hasára fektetik, s főleg minden hirtelen mozgástól megkímélik. Az ilyen gyermekek a születés után szinte azonnal mosolyognak. Ez a megfigyelés nagy horderejű. Ez a mosoly, mely többek között Piaget egyes teóriáit látszik cáfolni, valószínűleg arra is enged következtetni, hogy a mosolygás, mint az öröm és a jólét kifejezése már a méhen belüli életben is létezik, hiszen egy-két órás vagy napos újszülöttől semmiféle utánzó képes séget nem lehet feltételezni.

4.

A csecsemőkor első részében, kb. 3 hónapos korig a gyermek teljesen vegetatív életet él: iszik, alszik, emészt, s ennek a három funkciónak relatív harmóniája jelenti azt a jólétet, melyet a sírás hiánya jelez. Erre a korszakra pszichológiailag az ún. adualisztikus állapot jellemző. Úgy gondoljuk, hogy az újszülött abszolút nem képes különbséget tenni önmaga és a külvilág között. A mellbimbó, a cucli azonnal önmagává válik, amint a szájába kerül. Affektív szempontból a világ mint szopnivaló belső realitás létezik; ez a passzív orális stádium.

Kb. a harmadik hónap után kezdődik az un. tárgyi kapcsolat, a gyermek szemével követi a tárgyakat, szopja az ujját, játszik; új behatások, észrevételek primitív organizációját tapasztalhatjuk. Affektív szempontból az első agresszív megnyilvánulásokat figyelhetjük meg, főleg a szájtevékenység, a harapás nívóján. Ugyanekkor alakul ki az a dualisztikus állapot, melyben szinte csak két lény, a gyermek és az anya létezik, valamiféle kétpólusú, szimbiotikus viszonyban. Érdemes itt megemlíteni, az ebben a dualisztikus állapotban felléphető sajátszerű anorexiát. Ekkor, amikor a biológiai strukturák szinte még teljesen kialakulatlanok, létezik egy betegség, melyet főleg serdülő és felnőtt korban tapasztalhatunk, az anorexia mentalis. A gyermekgyógyászok jól ismerik ezt a jelenséget, mely azzal jellemezhető, hogy a csecsemő minden kézzelfogható ok nélkül visszautasít minden ételt. Ekkor elegendő, ha a beteg csecsemőt kórházba szállítják, ahol minden egyéb kezelés nélkül enni kezd. Rájöttek arra, hogy ez a jelenség az ún. szorongásos anyák gyerekeinél jön létre. Ezek az anyák minden esetleges intelligenciájuk, s annak ellenére, hogy a gyermek ápolását a lehető legjobban igyekeznek elvégezni, a csecsemő számára

elviselhetetlenek. Ez a hallatlan érzékenység, mely egy, az anya által rendszerint fel sem fogott, nem tudatos lelkiállapotra reagál, a lehető legerősebb módon, az étel, az élet visszautasításával, olyan általunk nem érzékelhető strukturákra mutat, mely emberi mivoltunk filozófiai alapkérdéseihez is elvezethet bennünket, anélkül természetesen, hogy ezekre kielégítő választ adna.

Az anorexia mentalis azonban aránylag kivételes jelenség. Sokkal gyakrabban fordul elő az anyától való elszakadás által okozott katasztrófa. Ez természetesen csak akkor katasztrófa, ha a gyermek jó anyától szakad el. (Pszichológiai, biológiai értelemben és nem morális értelemben véve a jó fogalmát). Az ilyen rosszul előkészített és megélt elszakadás csak nagyon lassan gyógyuló, s tartalmától függően egyes esetekben életre szóló törést jelenthet az egyéniség fejlődésében. Spitz az ilyen körülmények között bekövetkező patológikus pszichológiai állapotot anakliktikus depressziónak nevezi.

Itt kell megemlítenünk David és Appel Párizsban megjelent könyvét, melyet a magyarországi Lőczy községben lévő csecsemőotthonnak szenteltek. Ebben a csecsemőotthonban levonták és gyakorlatban hasznosították a modern gyermekpszichológia megállapításait, amelyek az anyától való elszakadásra vonatkoznak. Pár hónapos koruktól, 2-3 éves korig vannak itt elhelyezve a gyerekek. Kilenc gyermekre jut három gyermekápolónő, melyek közül mindegyik különlegesen három gyerekkel foglalkozik, amennyire csak lehetséges. Az interperszonális affektív viszonyok kialakulásának következtében a gyerekeknél minimális agresszivitás lép fel, lelki és pszichomotorikus fejlődésük rendkívül harmónikus, egymás közötti kapcsolatuk kitűnő. A szerzők a Lőczy csecsemőotthon módszerét nemzetközi síkon követendő példának állítják a szakemberek elé.

6-tól 18 hónapos korig alakul ki a szenzorius-motorikus intelligencia, mely a beszéd megjelenését előzi meg. A tárgyak lassan eszközökké válnak, pl. a gyerek magához húzza a takarót, amin egy áhított játék fekszik, stb. Ez az idő ugyanakkor az anális korszaknak felel meg, melyre a kiválasztó szervek szabályozása jellemző. Az önállóság egyre nagyobb kifejezése is erre a korra esik, mely lassan az egyre gyakoribb ellenszegüléshez vezet. A szülők értetlenül állnak a kis angyalból vált makrancos, ellentmondó gyerek előtt. Ezek a jelenségek pszichológiailag az én, az ego kialakulását mutatják.

Kb. 3 és 4 év között játszódik le az a többé-kevésbé feltűnő egyéni és családi dráma, melyet ma már mindenki Oedipus komplex néven ismer. Nem fölösleges talán, ha kis-

sé részletesebben felvázoljuk, hogy miről is van szó. Nem szabad elfelejtenünk, hogy igen fontos eseményről van szó, mely egész életünkön át befolyásolja pszichosexuális viselkedésünket, s ugyanakkor számos neurózisnak képezheti kiinduló pontját.

Mindenki tudja, hogy Freud a komplex nevét a görög mithosz hősével való analógiára építette. Oedipus megölte apját és saját anyját vette feleségül, ugyanugy, ahogy a kisfiú igyekszik apját anyja mellől kiturni, hogy ő foglalhasson helyet szerelme tárgya mellett. E folyamat tükörképeként a leányka anyját igyekszik eltávolítani; itt az apa exkluzív szeretete a tét.

A valóság és a mítosz között tovább húzódik a hasonlóság: Oedipus nem tudta, hogy apagyilkos, s vérfertőző szerelemben él. Ugyanígy a gyermek is öntudatlanul gyűlöli a vele egynemű szülőről alkotott képet, s szerelme is öntudatlan.

A harmadik év krízise, melyről az előbb beszéltünk, közvetlenül megelőzi, illetve egybeesik az oedipusi komplexum elejével. Hiszen az apa-anya-gyerek háromszög elképzeléséhez az kell, hogy a gyermek sajátmagáról képet alkosson. Ezt pedig az ego kialakulása teszi lehetővé, ami viszont a harmadik év krízisének az alapját képezi. Ez az időszak kb. a 6. év végefelé fejeződik be, s számos nehézség között vezet. Ezek áthidalása nagyban függ a szülők attitüdjétől, mind egymásiránt, mind a gyerekkel szemben. E tekintetben azt kell mondanunk, hogy bizonyos fokig az egyéniség kialakulása már a gyermek születése előtt predesztinálva van, a szülői adottságokon, az anya és az apa egyéni vonalain keresztül. Utalhatunk itt a már említett genetikai tényezőkre is, melyek magyarázatként átmutatnak azokra a biokémiai molekuláris problémákra, melyeket bevezetőmben érintettem lelki mivoltunk törékenységére utalva.

Visszatérve magára az Oedipus komplexre, a hasonló nemű szülő ellen való fellázadás — hatalmas személyiségről van szó a gyermek szemében, ne feledjük el — nem történhet büntetlenül. Fel kell itt azonban hívni a figyelmet arra, hogy a fellázadás nem az igazi, valóságos apa, illetve anya ellen történik, hanem a gyerek fantáziájában élő alakok, imágók ellen, akiknek a valósághoz vajmi kevés közük van. Ez a lázadás tehát igen erős bűntudattal jár, melynek ebben a korban a legtermészetesebb kifejezése a kasztrációtól való félelem. Erre a pszichoanalitikusok határozottan rámutatnak. Ez a félelem tudatalatti énünk legmélyebb, archaikus rétegeiben fekszik. Bármilyen és látszólag elfogadható magyarázatot adunk a kisfiúnak, az meg van arról győződve, hogyha a lányoknak nincs pénisze, az azért van, mert nem adtak

nekik, vagy elvették tőlük; ennek következtében ez a szerencsétlenség vele is megtörténhet.

Lényegesen komplikáltabb a helyzet a leánygyermeknél; ennek következtében számos reá vonatkozó részlet még nincs pontosan megvilágítva. Nála a kasztráció megtörtént tényként szerepel, s a pénisz lehetősége csak úgy lebeg előtte, mint egy elérhető álom, melyet az apától kaphat. A helyzet komplexitását fokozza az a tény, hogy itt a lázadás pontosan azzal a lénnyel kapcsolatban lép fel, aki a mindenekelőtti biztonságot és szeretetet jelenti, tehát az anya képzeletbeli alakjával szemben. A rivalitás tehát ebben az esetben még több bűntudattal jár és sokkal veszélyesebb is lehet.

Az Oedipus komplexből, illetve az ezzel kapcsolatos fantazmagóriákból születik az énünk fölött álló ítélőszék, melyet szuper-egónak nevezünk. Ő ítél és ő büntet bennünket. Egyben a komplex örököse, abból származik, s egyben az azzal kapcsolatos bűnös gondolatokat, tehát magát az egész komplexet hivatott elnyomni. A szuper-ego a szülői kép alakjaihoz való identifikációból fejlődik ki; jól lehet itt érezni az egész belső dráma bonyolultságát.

Szintén erre a korszakra esik általában az első csoportba való lépés momentuma. Minden gyereknek van már ezelőtt is más gyerekkel kapcsolata, a csoport azonban, mint olyan, egész más pszichológiai jelentőséggel bír. Ennek a részletezésével nem fogunk foglalkozni, csak rámutatunk, hogy a csoportba való beolvadásnak az ezzel kapcsolatos pozitív és negatív élményeknek milyen nyilvánvaló formáló hatása van, annak ellenére, hogy ebben a korban sem igazi beolvadásról, sem igazi, későbbi értelemben vett szervezett csoportról nem beszélhetünk. A csoporton belül semmiféle szerveződés nincs, mindenki egyedül játszik, sőt önmagával beszélget. Ezt hívja Piaget kollektív monológusnak. Nem fontos, hogy a másik mit csinál, mit mond, ha működésével nem zavar. Ezzel kapcsolatban egyszer igen érdekes, reprezentatív jelenséget volt alkalmam megfigyelni. Egy tüdőszanatóriumban dolgoztam akkor, mint asszisztens, ahol gyermekek számára is volt preventórium. Tíz, tizenöt kiskorú gyermek volt itt állandóan. A 60-as évek elején, az ismert politikai eseményekkel kapcsolatban, egy csoport, franciául abszolút nem tudó algériai beteges gyereket láttunk ott vendégül magaslati kúrán. Az ápoló személyzet legnagyobb meglepetésére a kétnyelvű gyermekcsoport minden probléma nélkül vegyült össze, s játszott látszólag közös játékokat. A legnagyobb békében magyarázták egymásnak, hogy mit, hogyan kell csinálni. E kétnyelvű dialógus azonban csak látszólag volt dialógus. Valójában minden gyermek önmagához beszélt, s igy kitűnően megértette — sajátmagát.

Hadd tegyek itt egy rövid zárójelet. Ki nem hallott már rádióban, televizióban kerek-asztal vitákat? A résztvevők egymás szájából kapkodják a szót, minden vágyuk, hogy saját mondanivalójukat be tudják szorítani az adás szűk keretébe. Ha kérdéseket tesznek fel nekik, legtöbbször nem válaszolnak, hanem megragadják az alkalmat, hogy válasz helyett azt mondhassák el, ami a szívükön fekszik. Mindíg úgy találtam, hogy ez a komolynak szánt gondolatcsere leginkább a gyermekek kollektív monológusához hasonlít.

Az ezután következő pár esztendő, 6-tól 12 évig, általában komoly problémák nélkül telik el. Ezalatt az öt-hat év alatt a szexuális pulziók háttérbe kerülnek, mintha az a messzemenő intellektuális fejlődés, melynek ebben a korban tanúi vagyunk, minden egyebet elnyomna. Elsősorban a gyermekes, intuitív, egocentrikus gondolkodásmód eltűnéséről van itt szó, melynek helyébe a logikus gondolkodás lép. Röviden tisztáznunk kell, mit értünk a gyermeki gondolkozás egocentrizmusán. Arról van szó, hogy a 6 éves kor előtti gyermek — itt is, mint mindenütt, a korhatárok egyénenként változnak, s ma egy általános tendencia szerint, egyre előrébb tolódnak — tehát 6 éves kora előtt nem képes önmaga látószögéből kilépni. Piaget egy érdekes kísérletével lehet ezt az aspektust jól illusztrálni. Egy kis makett dombocskán körös-körül különböző épületeket, a gyermek által ismert háziállatokat helyezünk el. Először körüljárjuk vele a dombot, s elmondatjuk, mit lát. Majd egy bábut teszünk mellé, s megkérdezzük, mit lát a bábu? A gyerek szépen leírja, amit együtt látnak. Ezután elvisszük a bábut a dombocska egy másik oldalára, s most megkérdezzük, mit lát a bábu? Ekkor a gyerek rendületlenül állítja, annak ellenére, hogy a bábu a másik oldalon áll, hogy az ugyanazt látja, amit ő. Nem képes tehát a maga szempontjától elszakadni.

Nos, visszatérve tehát a 6-12 éves korszakhoz, ezalatt az idő alatt válik a gyerek gondolkozása igazán logikussá. Ekkor válnak lassan lehetővé a megfordítható operációk, összeadás, kivonás, melyek a konkrét fogalmak megőrzését és újrafelhasználhatóságát jelzik.

Ez a korszak szolgál a kollektívába, a csoportba való szerves beolvadásra. Az igazi játékok, a játékszabályok pontos betartása, a személyes affinitások elmélyüléséhez vezetnek. Kialakul a csoporton belül a vezér szerepe, mely előbb teljesen abszolutista módon nyilvánul meg, s később alakul át demokratikus szabályokon alapuló vezéri szereppé. Ekkor már előre lehet látni, hogy ki milyen szociális szerepet fog majd később betölteni. A gyerekek bizonyos önállóságra tesznek szert. Ez az önállóság persze teljesen relatív, hiszen ennek tökéletes formája csak felnőtt korban lehetséges, ak-

kor jelenti a teljes egyensúlyi állapotot, amit valójában csak kevés egyén ér el. Ebben a korban az önállóság, az önértékelés még igen gyönge lábon áll, elég egy kudarc, vagy egy csoporttárs leértékelő megjegyzése, s máris összeomlik az épülő kártyavár: nem szeret senki, buta vagyok, nem érek semmit és így tovább... A környezettől való ilyen fajtájú függést számos felnőttkori neurózisnál is megtaláljuk, ahol ezek a szimptómák az egyéniség fejlődésének egy infantilis stádiumban való megállását, vagy súlyosabb esetekben az oda való visszasüllyedést, regressziót jelentik.

5.

Igy érkezünk el a serdülőkorhoz, melynek kezdete kb. a pubertás kezdetével esik egybe, tehát aránylag pontosan meghatározható. A serdülőkor végét, tehát másszóval a felnőttkor kezdetét már sokkal nehezebb megjelölni. Itt az átmenet lassú és észrevétlen. Nyilvánvalóan egyeseknél a mérhetetlen szakállmennyiség, számos abortusz, vagy szülés ellenére nem történik meg.

Az átmenetnek ezt a kérdését igen sok, általunk primitívnek nevezett társadalomban jól megoldották. Gondolok itt a jól ismert iniciációkra, azokra a szertartásokra, melyek folyamán sokszor egészen komoly testi szenvedésnek vetik alá a fiatalokat — néha életüket is vesztik! — s melynek végeztével az egész társadalom szemében felnőttekké válnak. Egyes törzseknél az iniciáló szertartás úgy van megszervezve, hogy van egy szakasz, melynek folyamán a fiatalt halottként kezelik. Az új életre ébresztés után egészen más emberként kezelik, s ez annak is érzi magát.

A serdülőkor nem egyenlő tehát a pubertás korával, ez utóbbi annak csak első fázisát jelzi. A mai társadalmi és kulturális körülmények között a serdülőkor szociális téren mértéktelenül elhúzódik. A tanulmányi idő egyre hosszabb, bármilyen tanulmányról legyen is szó. Ez az egyre hosszabbodó korszak természetszerűleg a szülőktől való függőség tartamának meghosszabbodását jelenti. Ezzel jár számos bizonytalansági tényező is, amit a többi között az hoz magával, hogy a fiatalember nem tudja a társadalmi értékskálán magát olyan helyre állítani, mely megfelelne azoknak az aspirációknak, melyeket a serdülőkor elején alkotott magának. Ezzel magyarázható a gyöngébben strukturált intellektusoknak az a kudarca, mely abban áll, hogy tanulmányaikat idő előtt megszakítják, hogy saját lábukon állhassanak. Gyakran előfordul, hogy egyes családi adottságok között a

fiatal helyzete teljesen tarthatatlanná válik. Elviselhetetlen számára a függőségi érzés azoktól a szülőktől, akiket pár évvel ezelőtt, a serdülőkor elején megjelenő objektív kritikai képesség birtokában a piedesztálról letaszított, s akikkel szemben ennek kapcsán még ráadásul többé-kevésbé bűntudatos érzései is vannak.

Egy-kétszáz évvel ezelőtt teljesen másképpen strukturálódott a család, s ezzel párhuzamosan a szociális élet is. Amint a gyerekeknek hasznát lehetett venni, rögtön munkába állították őket. S legtöbbször olyan munkába, ahol apja vagy más mesterember munkáját kellett utánozni. Pontos referencia állt előtte, amelyhez való hasonulási képesség, s az ezt követő siker jelentették a felnőtté érés különböző állomásait. Sokkal egyszerűbb és problémátlanabb volt tehát a társadalomba való beleilleszkedés is. Gondoljunk csak a kisiparosoknál még nem régen dívó inas és segéd rendszerre, majd a felszabadítási ceremóniára, mely az önálló munka, s egyben az önálló élet kezdetét is jelentette. (Lehetetlen itt nem gondolni az imént említett iniciációs szertartásokra). Minderre a mester vagy a földműves apa volt a referencia, egy pontosan strukturált rendszeren belül, mely külső és főleg belső biztonságos légkört teremtett.

Ha összehasonlítjuk ezt a rendszert a ma uralkodó állapotokkal, amikoris a hosszú tanulmányok alatt természetellenesen sokáig függőségben tartott fiataloknak végvizsgáik után a felnőtt társadalom sokszor — Franciaországban legtöbbször — nem tud, s egyrészt nem akar helyet szorítani, féltve saját pozicióját, sok mindent jobban megérthetünk. Például a 68-as eseményeket is, melyeknek alapján a fiataloknak az a destruktívvá vált energiamennyisége állt, mely az átvitt értelemben vett szülők elleni fellázadás bűntudatából, a felnőtt társadalom visszautasítása következtében eredő felháborodásból — micsoda belső bizonytalanságot okoz ez! — valamint ugyanettől a társadalomtól való függés elkeserítő tudatából létrejött robbanó keverék jelentett.

Ha már az előbbiekben röviden visszapillantottunk az elmúlt időkre, hadd nyissunk itt még egy zárójelet. Norbert Elias hallatlanul zamatos könyve nyomán eleven képet kapunk a pár száz évvel ezelőtti családi életről. Alig volt tabu, s főleg nem szexuális tabu; pár éves gyerekek előtt már mi sem volt titok nemcsak a nemek különbözőségéről, de a prokreáció kérdéseiről sem voltak ismereteik hiányosak. Hol volt még innen az Oedipus komplex? A ma még dívó, családi körön belüli szemérem ismeretlen volt. S nemcsak ezen a téren, de a testi működések más terén is sokkal közvetlenebbül folyt minden. A szellentés, melynek visszatartása oly egészségtelen, semmi problémát nem jelentett sem az asztalnál, sem társaságban, nem beszélve a különböző kiválasztószervek

egyéb működéséről. Mindezeknek a természetes folyamatoknak a mai civilizáció által megkövetelt szabályozása és visszafolytása áll közvetlen és közvetett módon a ma egyre nagyobb teret hódító pszichoszomatikus betegségek nagy részének hátterében.

Itt talán még rámutathatunk arra, hogy Philippe Ariès komoly kutatásai alapján olyan születésszabályozó módszerek kerülnek napvilágra, amit ma eltűrt gyermekgyilkosságnak nevezhetnénk. Az elmúlt századokban a családon belüli affektív élet sem volt hasonlítható ahhoz, amit ma élünk. Az érzelmek háttérbe szorultak, a házasságnak főleg érdekszövetség jellege volt előtérben. Ilyen légkörben jobban megérthető, hogy az amugyis magas gyermekhalandóság bizonyos fokig a születésszabályozásnak is ürügyül szolgált. Megszámlálhatatlan volt és senki nem kutatta az okát, a párna alatt megfulladt, vagy az ágyban véletlenül agyonnyomott csecsemők sora.

Térjünk vissza azonban a mai helyzetre. A serdülőkorban párhuzamosan folyik tehát a nemi érés folyamata, az önállósági tendenciák megerősödése, melynek segítő eszköze a szülők elleni lázadás, s a társadalomban való egyre szervesebb beilleszkedés. Ez a párhuzamos fejlődés — ezt mindannyian tudjuk, gyermekeinken és magunkon tapasztaltuk — nem megy nehézségek nélkül.

A hirtelen növekedést, az első és másodlagos nemi karakterisztikumok megjelenését a serdülő lány vagy fiú meghökkenéssel konstatálja, bármennyire is előkészítettük rá, s bármennyire is tisztában van a várható eseményekkel. Mértéktelenül megnőtt kezeit, lábait nem tudja hova helyezni, ennek következtében mozdulatai ügyetlenné válnak, s hirtelenségük váratlan, eddigi tapasztalataihoz képest arány-talan hatására legtöbbször szerencsétlen eredményeire bamba képpel bámul az új testbe költözött forrongó lélek. Eddig ismeretlen, ellentétes, hullámzó, megfogalmazhatatlan érzelmek feszítik, s meg van győződve arról, hogy zsenijét senki nem érti meg, elsősorban szülei és tanárai nem.

A serdülőkorban újra felélednek az oedipuszi érzelmek, melyek ebben az időben sokkal elfojtottabbak, s ennek következtében sokkal viharosabbak, megnyilatkozásaikban sokkal felismerhetetlenebbek. Inkább érthetetlenül agresszívnek látszanak, mintsem valamilyen reménytelen szerelem nosztalgikus megnyilvánulásainak.

Ebbe a kategóriába sorolható az eredetieskedés, az excentrikus öltözködés, az írásmód megváltoztatása, a speciális argó nyelv keresése. Ennek legláthatóbb formája természetesen az öltözködésben jelentkezik. Ami azonban a felnőtt társadalommal szemben anti-konformizmust jelent, az az egyenrangúakkal szemben teljes, szinte kötelező konformizmusba fullad; mosolyognivaló a darócba öltözött, de egy-

máshoz a megtévesztésig hasonló fiatalok látványa. Megérteni nehéz és elviselni még körülményesebb ezeket a paradox megnyílvánulásokat.

A tárgynélküli vagy utópikus szerelmek, életreszóló barátságok korszaka ez, melyeknek rendkívüli jelentősége lehet az egyéniség kifejlődésében. Egy barátban, vagy barátnőben való csalódás a serdülő fiatal számára megrázó élményt jelenthet, mely személyének legmélyebb pontjait érinti. Nemcsak az abszolút utáni vágyódásán üt mély sebet, a szeretet utáni sóvárgását bélyegzi meg, hanem a saját értékébe vetett hitet is megrendíti. Ez a hit pontosan a barátságból merít erőt. Ebben a korban a barát szinte mint egy másik én, egy alter-ego szerepel, melynek szeméből megnyugtató tükörkép világít a serdülő fiatalra. Innen van a baráti kapcsolat fontossága, s esetleges megszakadásának mély jelentősége, hiszen ez egyben az én leértékelését is jelenti. A fiatalkori barátság mélyén tehát nagyrészt narcisszikus tényezők állnak, hiszen e tükör kapcsolat önmaga képében való megnyugtató érzést jelent.

A serdülő lányoknál a kapcsolatok sokkal inkább kizárólagosak. Hirtelen szenvedélyességük nem zárja ki, hogy meglepő gyorsasággal váltogatják legjobb barátnőiket. Ez talán részben azzal is magyarázható, hogy az ún. gyöngébb nem jövendő képviselői sajátmaguk nárcisszizmusát jobban ki tudják elégíteni egy igazi tükör előtt, s így kevésbé van szükségük barátnőre.

A szerelmi érzelmek kialakulását elsősorban bizonytalanságuk jellemzi. A nemi érzelmek feléledése, a többé-kevésbé hirtelen és erős szexuális pulziók tudatba törése többféle eredményt válthat ki. Leányoknál gyakoribb ezeknek az érzelmeknek a szublimációja, míg a fiúk körében érthető fiziológiai okokból mibenlétük sokkal hamarabb konkretizálódik. Akár elvontan, akár gyakorlati módon jelentkeznek azonban az újkeletű szexuális pulziók, megjelenésük legtöbbször mély, bár be nem vallott szorongást okoz. E szorongás ellen való védekezésre többféle mód adódik.

Egyszerű módja a kérdés közvetlen intellektualizálása: a szerelemről, házasságról, nemi kapcsolatokról végnélküli viták, a családi teóriák közös megtárgyalása. Másik lehetőség az ún. fuite en avant, az előre való menekülés alkalmazása, mely semmi mást nem jelent, mint a korai szexuális életbe való elmerülést, minden lehetőség gyors kipróbálását. Hogy ez milyen testi és lelki elszegényüléshez vezet, s hogy a szexuális élet milyen elértéktelenedését jelenti, azt fölösleges külön hangsúlyoznom. A feltörő nemiséggel kapcsolatban érzett szorongás egy másik levezető csatornája a foko-

zott, akár intellektuális, akár társadalmi tevékenykedésbe való menekülés. Amennyiben az ilyen intellektualizálás túlzott méreteket ölt, teljesen elfojthatja nemcsak a nemi impulzusokat, de megsemmisítheti a későbbi szerelemre való képességet is. Ez a veszély főleg lányoknál áll fenn, akiknél a nemiséggel kapcsolatos szorongás sokkal erősebb, s ezért védekezési mechanizmusuk is sokkal mértéktelenebb. Főleg körükben találhatjuk az előre menekülés példáit. Itt érdemes megjegyezni, hogy több pszichoanalitikus szerző úgy látja, hogy az unisex divat, amikoris a lányok ugyanúgy öltözködnek, mint a fiúk, nem másból, mint ebből a szorongásból fakad, s nemiségük eltakarását, megtagadását jelenti a kacérnak nem mondható, túlbő rongyok, vagy fiús, katonás öltözetek mögé. Gondoljunk csak a kedvesen idióta Brigitte Bardot Harley Davidson című chansonjára, vagy Sylvie Vartan Comme un garçon, Mint egy fiú című nagysikerű dalocskájára. Jellemző megfigyelni, hogy a legnagyobb sikerű chansonok azok, melyek a legmindennapibb valóságot éneklik meg. Sikerük pontosan azért nagy, mert egyrészt azt kiáltják világgá, amit a fiatalok többsége érez, másrészt, mert ugyanazok a fiatalok elmondhatják, hogy lám ez vagy az a befutott idole ugyanúgy érez, mint ők. Ez a szociológiai jelenség elvezet bennünket az identifikáció, a pszichológiai hasonulás problémájához, mellyel kapcsolatban tehetünk egy pár megfigyelést.

Közhely ma már azt mondani, hogy szédítő iramú korszakban élünk; ami tegnap még igaz volt, ma már korántsem az. Ez a tény mélyen megingatja biztonságérzetünket.

Meggyőződésem, hogy a pszichológiának immár klasszikusnak nevezhető apa képe, valamint annak dinamikus, a lélekre ható vetületeit tárgyaló tételek és teóriák a mai felnőtt generációra (és itt a felnőtt generáción kifejezetten az évek számát értem) még jók. Viszont a ma felnövő generációnak az apa képe egészen más és más lesz, mint a miénk. Erről már bizonyosan sokat hallottak az elmúlt napok folyamán. Ma egyre nehezebb az apai tekintélyt fenntartani. Ne feledjük, hogy azzal a világgal, amit gyermekeinkre hagyunk semmi képen sem büszkélkedhetünk. Esztelen szennyeződés, a pusztítóeszközök végtelen halmozása, az energiaforrások mértéktelen kizsákmányolása, elvesztett és fölösleges háborúk emléke, múlt és jelenkori koncentrációs táborok, fajgyűlölet, a tribális háborúkhoz hasonló modern vallás-polgárháborúk, egymás meg nem értése, soroljam-e még tovább? Ne feledjük azt sem, hogy még csak 50 évvel ezelőtt is, minél tovább élt az ember, annál többet tudott, s annál nagyobb volt a tekintélye. Ma ennek az ellenkezője igaz. Minél tovább élünk,

annál kevesebbet tudunk mindabból, amit gyermekeink már tudnak, annál idegenebbek vagyunk a körülöttünk szédítő gyorsággal újuló világban. Igy lesz az apáink számára még bölcs öregemberből a mai fiatalok számára vén hülye.

Nem szabad összekeverni a most durván megrajzolt képet a gyermek fantáziájában élő apa képpel. Azt azonban nem lehet figyelmenkivül hagyni, hogy a tökéletes apa kép, mely az Oedip megoldása után az ego ideáljaként szerepel, ennek a fejlődésnek eredményeképen rövidebb ideig tart, mint régen. Ennek következtében hatása minőségileg is más lesz: gyöngébb, elmosódottabb. S főleg: helyettesnélküli. Mert minden más, s mindenki más (szomszédok, tanárok, nevelők) még gyorsabban változnak, s veszítik értéküket, mint az apa. Az identifikációnak, a referenciás lehetőségnek ilyen hiánya komoly lelki bizonytalanságot okoz. Ezt a minőségi változást a jövő gazdag pszichopatológiájának egy most fejlődő tényezőjeként foghatjuk fel.

Ami az anya szerepét illeti, az lényegesen lassabban változik, annak ellenére, hogy a rosszul felfogott női emancipáció lejtőjére lépett modern asszonyok egy része mindent elkövet, hogy az apákéhoz hasonló elértéktelenedést meggyorsítsa.

Mert miről is van szó? Az anya a test, az otthon, az étel, a szeretet, a gyöngédség, megértés és megbocsátás. Testünket, egész életünket mélyen érintő dolgokról van szó, melyek nem értéktelenednek, nem értéktelenedhetnek olyan gyorsan, mint az apa képe, mely inkább elvont ideálként hat.

A serdülőkor természetes bizonytalansága, a társadalom visszautasítása, a nemiséggel kapcsolatban érzett ingadozás és szorongás, a most leírt szülői identifikáció lehetetlenné válása, egyes körülmények között a szülők demisszionálása szolgál sötét hátterül, s egyben magyarázatként a serdülőkor lármás és nyugtalanító megnyilvánulásaihoz. Ezek közé tartozik az a szociális jelenség, melyet a fiatalkori bandák, bűnözőcsoportok tevékenysége képez.

Előljáróban egy látszólag meghökkentő párhuzamot kell húznunk. Jelentőségükben, pszichológiájukban, miértjükben, egyrészt a bűnözőbandák, másrészt a társadalom által elfogadott fialtalkori társaságok — önképzőkörök, diákegyesületek teljesen megfelelnek egymásnak. A különbség a két tevékenység eredményeiben, a résztvevők társadalmi helyzetében, morális felfogásában van, s nem az indítóokokban.

Nem lehet célunk itt a fiatalkori bűnözőbandák struktúrájának és ezek válfajainak részletes elemzése. Egy-két jellemző vonalat azonban megrajzolunk; az ennek megfelelő párhuzamot az előbb említett nem bűnöző csoportokra

vonatkozóan mindenki saját tapasztalatán keresztül meghúzhatja.

Egyedi, személyes indítóokok mellett szerepel, mint fontos szociális ok a tény, hogy ezek a bűnöző bandák elsősorban külvárosokon, ill. régi vagy modern lakótelepeken alakulnak ki. Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy az ilyen helyeken a fiatalkori népsűrűség igen magas, tehát a csoportos kapcsolat magától megteremtődik. Ugyanakkor általában mind a két szülő dolgozik, s csak este, fáradtan, elnyűtten, idegesen találnák otthon serdülő, fáradhatatlan energiákkal bíró gyermekeiket, akikkel az összetűzés, a kölcsönös meg nem értés alapján elkerülhetetlen lenne. Találnák, mondom, ha az utóbbiak az eleinte valóban bekövetkezett összetűzések elől nem menekülnének el otthonról, egymáshoz.

A szülők ez ellen való küzdeni vágyásának a hiányát lehet demisszionálásnak nevezni — legalább addig van nyugalom, míg a gyerekek nincsenek otthon. Igy teremtődik meg az első feltétel: a csoportok összeverődése késő délután, ill. este, a szülők által képviselt társadalom közös megvetésében, s a tőle való függés dühös gyűlöletében. Együtt azonban jól érzik magukat. Hasonlók egymáshoz. A természetszerűen kialakuló és önkéntesen vállalt hierarchiában felépítenek maguknak egy olyan társadalmat, melynek törvényei megfelelnek nekik, ahol nem érzik a másikból való kivetettségüket, s mely szomorúan mégis nagyon hasonló a felnőtt társadalomhoz, mely például belső feszültségeit háborúkban vezeti le. Amerikában napirenden vannak a gyilkos banda-háborúk. A banda-vezér a belső rivalitásokat elkerülendő, mindenkinek speciális adottságainak megfelelően, szerepet ad: ez az atléta termetű a verekedéseket intézi, az az ügyes ezermester zárakat nyit, ez a hóbortos pedig az ötleteket adja. S hogy önmaguk felnőttségét, s hatásosságát bebizonyítsák maguk és egymás előtt, mutatós, legtöbbször törvénybe ütköző akciókat hajtanak végre.

Fel kell itt figyelnünk arra a világjelenségre, melyre nemigen van teljesen elfogadható magyarázat, miszerint a testi, nemi érés ma lényegesen hamarabb következik be, mint 20, 30 évvel ezelőtt. Ez természetesen nem jár a belső érés meggyorsulásával, ami az egyensúly még külön hiányát jelenti ezeknek a felnőtt testben feszengő gyermeklelkeknek. A bandák által gyakran végrehajtott erőszakos, csoportos nemi egyesülés jól aláhúzza azt a belső szorongást, melyet az egyedül, saját és teljes felelősséggel, s egyenrangú féllel végrehajtott nemi aktus jelent, melyhez ezeknek a fiataloknak nincs bátorságuk.

Ezen a problémakörön túlmenően úgy hiszem, hogy a fiatalkori házasságok szaporodása sem más, mint a kamaszkori bizonytalanságból, a természetellenesen hosszúra nyujtott serdülőkorból való menekülés. A házasság az egyetlen módja a mai társadalomba való gyors beilleszkedésnek, de legalábbis annak, hogy hosszú és kérdéses átmenet nélkül, felnőttnek tekintsenek valakit. A megoldás azonban természetesen hibás, hiszen minél fiatalabbak a házasok, annál inkább rá fognak szorulni szüleik, apósuk, anyósuk ilyen, vagy olyan támogatására, mely ezek között az új körülmények között még nehezebben viselhető el.

6.

Így jutunk el lassan a felnőttkorig. Itt mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a felnőtt ember fogalma mindenféle szempontból relatív. Ugyanabban a társadalomban is koronként változik; s egy adott pillanatban is különböző szempontok szerint sorolhatunk valakit a felnőttek közé.

Másrészt igen sokszor előfordul, hogy bár valóban nem lehet felnőttnek nevezni valakit, az mégis rendkívüli hatású emberré válik. Gondolok itt elsősorban a művészekre, akiknek jellemében igen gyakran találunk kirívóan gyerekes vonásokat: állhatatlanságot, nárcisszizmust, egocentrizmust, stb., s akik ennek ellenére, vagy inkább ennek következtében olyan nagyfokú érzékenységgel rendelkeznek, mely lehetővé teszi számukra a mindennapi dolgok mély átérzését, s reakciójuk széles tömegeket érint. Nem feltétlen negatívan értendő tehát, ha valakinek jellemében gyermekes vonásokat fedezünk fel. Nem beszélve arról, hogy a harmónikusan érett, tökéletesen kiegyensúlyozott felnőtt legtöbbször — mérhetetlenül unalmas.

Most befejezésül hadd vázoljam fel, hogy milyen kritériumok alapján lehet, ill. gondolom meghatározni a felnőtt fogalmát a mai társadalomban.

Biológiailag a nemi érettséget vehetjük alapul, mely a fajfenntartás szempontjából fontos.

Szociológiailag a közösségi produktív munkában való tudatos részvétel, ill. a közösség felnőtt rétegébe való öntudatos beilleszkedés lehet az alap.

Erkölcsileg az érettséget Isten és embertársaival szembeni felelősségtudat határozhatja meg.

Érzelmi területen az olyan embert tekinthetjük felnőttnek, aki belső gazdagságából merítve önzetlen szeretet tud adni a körülötte élőknek.

Pszichológiailag a következő sémával ábrázolhatnám a felnőtt embert:

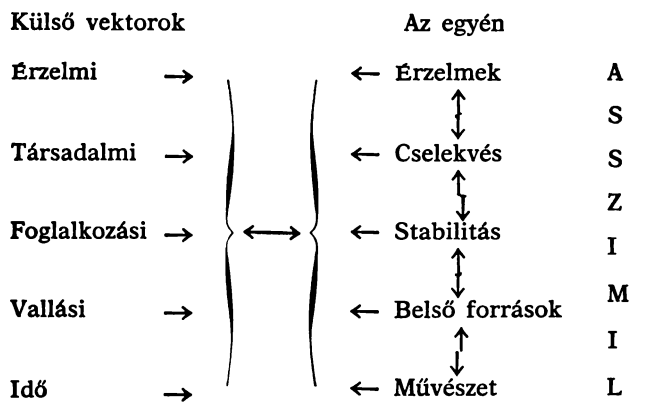

Egyik oldalon állnak azok a vektorok, melyek hatnak az egyénre: társadalmi, érzelmi, vallási, foglalkozásbeli, s idő-vektorok.

A másik oldalon áll az ember. Az egyén minden vektorra reagál; ezt ellenkező irányú vektorokkal jelezhetem. Az embert képviselő négyszögbe a következő szavakat írhatjuk be: a külső vektorok asszimilációja a megélt tényezők befolyása alatt. Cselekvés. Stabilitás. Belső források, érzelem. Művészet.

Akkor beszélhetünk pszichológiailag érett emberről, amikor az egyén eléri azt a fejlődési pontot, ahol a különböző behatások viharában meg tudja őrízni, ill. helyre tudja állítani érzelmi és szellemi stabilitását sajátos egyéni dinamizmusának segítségével. E stabilitás nem zárja ki természetesen a fejlődés lehetőségét.

A beható vektorok fontossága, erőssége az élet folyamán változik. Egy olyan vektor van, melynek minden egyén életében döntő és végleges befolyása van, ez az idő-vektor.

E séma alkalmas arra is, hogy különböző neurotikus állapotokat is lehessen ábrázolni vele, a különböző be- és visszaható vektorok nagyságával, ill. aránytalanságával.

7.

Az öregkor kiterjedt lelki gazdagság színhelye lehet. Akarva-akaratlan egyéniségünk alapvonásai kristályosodnak ki ekkorra, egyre inkább minden álarc nélkül; ezért érdekes az öregkor pszichológiáját külön tanulmányozni. Sajnos azonban ebben a korban testi nyomorunk lép előtérbe leggyakrabban, s végérvényesen romló sejtjeink, vérkeringésünk béklyóiban haladunk azon a rövid úton, mely óhatatlanul az elmúláshoz vezet.

Ezzel mondanivalónk végére értünk. Úgy tűnik, mint ahogy előadásom legelején mondottam, minél többet tudunk magunkról, annál bizonytalanabbak vagyunk mivoltunkat illetően. Sőt azt mondhatnánk, minél inkább igyekszünk az emberről tudományos képet alkotni, munkánk annál szegényesebbnek tűnik, s annál távolabb látszik esni az Embertől, akinek komplexitása, sokoldalúsága, misztikumra való hajlama, művészete, szeretni és szenvedni tudása végül is megcsúfol minden teljességre törekvő analízist.

HERMANN STENGER

AZ ELFELEJTETT DIMENZIÓ

Az emberi kapcsolatok empirikus teológiája felé

A participációs igény és a transzcendenciavágy

Szondi Lipót, a sorsanalitikai iskola zseniális megalapítója, a participációs igényben és a transzcendenciavágyban látja az ember tulajdonképpeni és alapvető igény párját, amely minden emancipációs törekvésen túl, minden önállósági igényen és szabadságvágyon túl hatékony (1).

1. A *participációt* eredetileg a kisgyermeknek az anyjával való kettős egységében éli meg a ember. Ez a többé vagy kevésbé sikeres és ezáltal boldogságot vagy boldogtalanságot hozó participáció lassan fellazul, más participációs tartalmak váltják fel és vezetik tovább. Ami megmarad, az a védettségnek, az eggyéválásnak és együttlevésnek a vágya, egészen a világfeletti, vallási és hitbeli értékekben való transzcendáló részesedésig. Freud lélekelemzési elméletének elhamarkodott értelmezése pszichogenetikailag arra a következtetésre juthatna, hogy mindezek a participációs igények nem jelentenek mást, mint az anyával való elvesztett kapcsolat pótlásának a vágyát. Valóban léteznek ilyen *visszahúzó, csalóka pótparticipációk*. Az egyik legaggasztóbb például a drog-függőség. Szondi így nevezi: « állandó protézis az eltékozolt anya (*veruntreute Mutter*) helyett » (2). Vagy gondoljunk a társadalmi magatartás normáihoz való automatikus alkalmazkodás gyakran emberhez nem méltó for-

---

(1) Ezekre a participációs igényről és transzcendenciavágyról szóló eszmélődéseimre a következő forrásmunkák indítottak: L. Szondi, *Triebpathologie. Elemente der exakten Triebpsychologie und Triebpsychiatrie.* Bern, 1952; ua.: *Ich-Analyse. Die Grundlage zur Vereinigung der Triefenpsychologie.* Bern-Stuttgart, 1956; ua.: *Freiheit und Zwang im Schicksal des Einzelnen.* Bern-Stuttgart, 1968. Továbbá: W. Lauer, « *Partizipationsbedürfnis und christlicher Glaube* », *Theologie der Gegenwart 16* (1973) 140-148. l; ua.: « Die Entfaltung der Freiheit durch Partizipation » (kiadatlan kézirat).

(2) L. Szondi, *Triebpathologie.* 415 l.

máira, amelyek arra indították A. Mitscherlichet, hogy « szociálautomatákról » beszéljen (3). Mind a csoportokon belül és a nemi kapcsolatokban, mind a vallásos élmény- és magatartásformákban elterjedtek a visszahúzó (*regresszív*) tendenciák. A sorsanalitikai felfogás szerint a participációnak ezekkel a hiányos formáival szemben léteznek *humanizált-érett* formák. Példákat előadásom főrészében hozok majd. A humanizált participáció a kibontakozó perszonalizáció szolgálatában áll. Elősegíti az individuációt (a C. G. Jung szerinti értelemben) és bővíti az ember személyes szabadságterét. Dinamikus jellege folytán azonban a participáció érett formáiban is mindig lehetségesek az ingadozások a visszahúzó-csalóka participáció felé.

2. A *transzcendencia* önmeghaladást jelent. Az ember az a lény, amely meghaladja önmagát (E. Bloch). Nem elégszik meg azzal, hogy önmagánál maradjon, hanem állandóan eszmei, személyes és személyen túli jellegű tartalmakat és értéket keres, amelyekben részesedni szeretne. A transzcendenciavágy végső fokon azonos a participációs igénnyel. W. Lauer arra hívja fel a figyelmet, hogy ma egy megcsonkított humanitás-ideál jegyében megkísérlik, hogy participációs igénnyel elégedjenek meg transzcendenciavágy nélkül (4). Kérdés azonban, hogy kizárhatja-e a numinózus tapasztalati elemeket a tisztán immanens alkotói tevékenységre való szorítkozás a munkában, a művészetben és a tudományban, továbbá a szeretet betöltő-odaadó formáira való szorítkozás. Sokkal inkább úgy van, hogy ezek a numinózus elemek azért nem észlelhetők, mert tudomásulvételüket ideológiai alapon elhárítják. Ha ezt a dimenziót semmibe veszik és a vallásos hit lehetőségét elvitatják, akkor a participációs igény és a transzcendenciavágy legmélyebb értelme beteljesületlen marad. Az ideiglenes eltakarja a véglegest és megmarad a szív nyugtalansága.

Az emberi kapcsolatok helyzetei mint a személyes és transzperszonális tapasztalás eszközei

A participációs igény és transzcendenciavágy kiváltképpen az emberi kapcsolatokban találhatja meg beteljesülését. Olyan folyamatról van szó, amely az áttetszőség (*transzparencia*) különböző fokozatain halad át, egészen egy

(3) A. Mitscherlich, *Auf dem Weg zur vaterlosen Gesellschaft. Ideen zur Sozialpsychologie.* München, 1967.[2] 18. l.

(4) Vö. W. Lauer, *Partizipationsbedürfnis und christlicher Glaube.* 144 l.

lehetséges hitélményig. Szemléltetésül három helyzetet választok ki: az áttetszőség fokozatait csoportdinamikai folyamatoknál (5), a férfi és nő közötti társi kapcsolatban, végül a segítő és tanácsadó találkozásban.

1. *A transzparencia fokozatai a csoportdinamikai találkozásban.*

A divatos szavak jegyzékében ma első helyen áll a « csoportdinamika » szó. A divatos szavak kielégítetlen igényt és ezzel bizonytalan várakozást jeleznek, amelyről a legtöbben nem tudják, hogy mire irányul. A « csoportdinamika » szó körül a legkülönbözőbb fajta érzések hangulata alakult ki; ezek skálája a majdnem páni félelemtől és gúnyolódó védekezéstől a habozó szkepszisen és rokonszenvező tartózkodáson keresztül a lelkes helyeslésig és egy paradicsomi állapot felé irányuló reménykedésig ér. Végeredményben milyen várakozásokat keltenek bennünk a « csoportdinamika » névvel illetett módszerek és folyamatok? Arról van-e csak szó, hogy a csoportokban az egyes ember megfelelőbb magatartásformák révén jobban fungál, és hogy a csoportok és grémiumok, a munkaközösségek és bizottságok jobban működnek? Először ez a cél állhat előtérben. Azonban az idők folyamán én a következő felfogásra jutottam. Sok ember öntudatlanul érzi, hogy itt — a funkciók mindenféle javításán túl — olyan eszközről van szó, amely fokozatos transzparencia során személyes és transzperszonális tapasztalást tehet lehetővé. A *transzparencia* első fokozatát akkor érjük el, ha a személyes magatartásig el nem jutott magatartásunkat egyre inkább személyes találkozásformákká alakítjuk; vagyis ha elsősorban már nem álarcok és szerepek állnak egymással szemben, hanem emberek páratlan megnevezettségükben. Ha elértük ezt a személyes szintet, ezzel egyúttal lehetővé válik a transzparencia második fokozata. Ilyen csoportok terében transzperszonális minőség válik megtapasztalhatóvá, amely — az egyén fogékonyságának megfelelő szinten — mint numinózum észlelhető. Bizonyos körülmények között a transzparencia harmadik fokára juthat el az, aki megtanulta, hogy életét a keresztény kinyilatkoztatás jegyében élje. Ez az áttetszőség egy transzperszonális hitélmény közelébe vezeti. Hogy valódi hitbeli

(5) Ez a fejezet a K. W. Dahm és H. Stenger szerkesztésében megjelent *Gruppendynamik in der kirchlichen Praxis* (München, 1974) utószavának a rövidített változata, vö. H. Stenger, « *Gruppendynamik — ein Medium der Glaubenserfahrung* », *Theologie der Gegenwart 17* (1974) 65-69 l.

tapasztalásnak akarja-e ezt nevezni, az az egyén dolga. — A transzparencia három megnevezett fokozata közelebbi magyarázatot igényel.

Magától értetődik, hogy eleven folyamatokat csak az utólagos leírásban lehet világosan elhatárolt fokozatokra és szakaszokra felosztani, de nem a dinamikus valóságban. A transzparencia vonatkozásában « fokozatokról » beszélek, a csoportfolyamat tekintetében pedig « szakaszokról ».

Első fokozat: A még nem személyes tapasztalástól a tulajdonképpeni személyes tapasztalásig.

W. G. Bennis és H. A. Shepard két fő szakaszt különböztet meg egy hosszabb ideig tartó csoportfolyamat során (6). Az első szakaszban a függés (*Dependenz*) és ellenfüggés (*Konterdependenz*) problémái vannak túlsúlyban, továbbá a hatalmi viszonyok tisztázása. A második szakaszban fejlődik ki a kölcsönös függés (*Interdependenz*), az egymásra vonatkoztatottság és ezzel a csoporttagok között a tulajdonképpeni személyes vonatkozás. J. A. Garland és munkatársai egy kezdeti tájékozódási szakaszról beszélnek, amelyben a közeledés és kitérés dilemmája játszik jellegzetes szerepet. Ehhez csatlakozik a hatalmi harcok szakasza. A további fejlődést a következő fogalmakkal jellemzik: bizalmas viszony, illetve intimitás és differenciálódás (7). Mindenképpen azt észleljük, hogy a még nem személyes ösztön, érzelem és igény megnyilvánulásait személyesebb magatartásformák váltják fel, amelyekben az említett még nem személyes magatartásformák integrálódnak. Amíg menekülés és küzdelem, rangsorrend és tekintélyproblémák, előítéletek és sztereotípusok, rokonszenv és ellenszenv, a szeretet elvesztésétől való félelem, valamint túl erős védekező és védő intézkedések uralják a terepet, addig a személyek nem ismerhetők fel. Még a kezdeti harmonizáló törekvések sem leplezhetik hosszú távon, hogy itt egyelőre többé vagy kevésbé lyukacsos álarcok állnak egymással szemben, és még nem kerül sor a *face to face*, a szemtől-szembe való találkozásra. Ha a csoportfolyamatot megfelelő módon « kísérik », akkor előbb-utóbb elérik az áttetszőség első fokozatát: a csoporttagok névtelenségüket megnevezettséggel cserélik fel. Ennek megélése véleményem szerint a modern

---

(6) Vö. K. Frielingsdorf, *Lernen in Gruppen, Gruppendynamische Aspekte der Religionspädagogik und des Theologienstudiums.* Zürich-Einsiedeln-Köln, 1973 72-77 l.

(7) Vö. K. Frielingsdorf, i. m. 78-92 l.

ember egyik vágya. A modern ember szenved attól, hogy környezetében túlnyomóan még nem személyes, anonim magatartásba ütközik. A személyes participáció vágya, legalábbis kezdeteiben, itt teljesül. A személyes participáció fenntartja és elősegíti az egyes ember identitását a csoportban, és a csoport egészét olyan szintre segíti, ahol transzperszonális transzparencia tárulhat fel.

Második fokozat: A személyes tapasztalástól a transzperszonális-numinózus tapasztalásig.

Ha tovább halad a perszonalizáció és a participáció, akkor a csoporttagok érző képessége már nemcsak az érzések és magatartásformák észlelésére szorítkozik önmagukban és a többieknél, hanem a jelenlévő személyek lényének megérintéséhez vezet, és ezzel egy transzperszonális létérzéshez, amelynek numinózus jellege van.

A « numinózus » kifejezés a protestáns teológiában Karl Barth-nak Rudolf Otto-t illető bírálata óta problematikus fogalom. Mégis használom olyan tapasztalások megjelölésére, amelyekre nem találok más kulcsszót. « A numinózum és benne a szakrális az a minőség, amelyben egész általánosságban a Lét érint meg bennünket» (8). Ebben és hasonló körülírásokban próbálja Karlfried Graf Dürckheim a numinózumot értelmezni. A numinózus tapasztalás egzisztenciális és ontológiai súlyából Beda Thum OSB arra következtet, hogy a horizontális (én így magyarázom: evilági és személyes) nyitottságnak « olyan élet- és létvonatkozással kell együttjárnia, amelynek révén alapvetően valami transzcendens módon érvényes és tökéletes valóság felé irányulunk » (9). Dürckheim szerint a transzperszonális létérzés előfeltétele « a különbségtevés egy tárgyilag távolságot tartó és egy megőrző 'belső' öntudatforma » között (10). A numinózum intenzitását és színezettségét csoportokban nagyon különbözőképpen élik meg. Beleérthető a közösségnek és az élet kegyelmeinek az érzéseibe, de a szenvedés sorsának, a teremtményi méltóságnak és ugyanakkor korlátozottságnak szolidáris megélésébe, a boldogságban való résztvételbe, de magasfokúan személyes jellegű, kiúttalan konfliktusokban való részvételbe is. Mindenekelőtt a személyes szeretet

---

(8) K. Dürchkheim, *Überweltliches Leben in der Welt. Der Sinn der Mündigkeit.* Weilheim, 1972. 122 l.

(9) B. Thum: « Heilig, das Heilige », *Lexikon für Theologie und Kirche. V.* Freiburg i. Br., 1966. 86 l.

(10) K. Dürckheim, i. m. 122. l.

válik a numinózum eszközévé. De a bűn és a megbocsátás tudatosulásában is áttetszővé válhat a végső értelmére nézve. Pusztán azáltal, hogy egy ember arculata szóbeli és szónélküli megnyilatkozások révén és egy mindkét megnyilatkozási formát meghaladó kisugárzás révén észlelhetővé válik, olyasmi jelenik meg, ami az embert mint embert meghaladja. Akár életérzésnek, akár a numinózum észlelésének, akár természetes vallási tapasztalásnak (11) nevezzük ezt a jelenséget, nem a szavak a fontosak, hanem az általuk megjelölt tapasztalatok.

Harmadik fokozat: A numinózus tapasztalástól a transzperszonális-hivő tapasztalásig.

A hivő keresztény, aki kész a csoporttörténésben jelentkező numinózum tapasztalására, ajándékul kaphatja azt, hogy az észlelt numinózum hitének fényében újból áttetszővé válik. A transzparencia második és harmadik fokozata oszcilláló módon egymásba mehet át, vagy pedig világos körvonalakkal elhatárolódhat, legalábbis átmenetileg, hogy aztán újból összeolvadjon. Bármilyen leírás itt az indiszkréció határát súrolja. A szemléltetés kedvéért mégis megpróbálom érzékeltetni. Pl. a következő mondat: « Ahol ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük » (Mt 18,20) hivő tapasztalati ismeretekkel kezd telítődni; vagy az ének szava: « Ahol szeretet van, ott az Isten. » egzisztenciális értelmet nyer; ugyancsak megtörténhet, hogy valaki életközeli módon kezdi sejteni annak a « befolyását », aki « a rossz szellemek világában uralkodó fejedelem » (Ef 2, 2). Feltűnt nekem, hogy a lelkészek csoportjaiban a hitről folyó beszélgetések (például a következő témáról: « Mit jelent nekem Jézus és mit mondok róla legszívesebben az igehirdetésben?») annál intenzívebben és egzisztenciálisabban zajlanak le, minél tovább jutott a csoportfolyamat a még nem személyes tapasztaláskörtől a személyes és a transzperszonális tapasztaláskörig. Túl korán kezdeményezett beszélgetések a hitről elméletieskedéshez és felszínes vitákhoz vezetnek. Elkerülhetetlennek tűnik tehát, hogy a különböző szakaszokon átfutó folyamat révén előkészítsük a csoportot a hitbeli tapasztalatok kicserélésére (12). Azonban nem úgy van, hogy a « harmadik transz-

---

(11) Vö. H. Stenger, *Der Glaube im Werden.* Freiburg i. Br., 1966. főleg 17-22. l.

(12) Bizonyos körülmények között lehetségesnek tűnik, hogy nagyon vallásos irányú csoportokban a hitbeli tapasztalatok cseréje

parenciát » csak ott érik el, ahol kifejezetten a hit témáiról van szó. Ezt a félreértést szeretném megelőzni.

2. *A transzparencia fokozatai a férfi és nő társi kapcsolatában.*

A férfi és nő közötti társi kapcsolatban találja meg a lehető legjobb beteljesülését a participációs igény és transzcendenciavágy, ha olyan fejlődés zajlik le, amely — a csoportdinamikai történéshez hasonlóan — transzparenciáról transzparenciára halad. Ezen nem időrendi-lineáris sorrendet értünk, hanem állandó mozgást fény és sötétség, sötétség és fény között. Itt csak a sajátosan nemi találkozásmódot írjuk le, amely különlegesen veszélyeztetett, de amely ugyanakkor intenzív transzperszonális tapasztalás színhelyévé lehet.

Első fokozat: A még nem személyes szexualitástól a személyes nemiségig.

Pornográfia, csoportszex és promiszkuitás a még nem személyes, homályos szexualitás jegyében áll. Itt nyilvánul meg annak a gyönyörkeresésnek minden baja, amely elszakadt a szerelemtől. Hasonló nyomorúság uralkodhat gyakran a házasságban és házassághoz hasonló viszonyokban is. Az egykori prüdéria még mindig hat vagy pedig az ellenkezőjébe csapott át, tehetetlen, néha kíméletlen gyönyörkeresésbe, amely ellentmond a nemi közösség értelmének (13). Jó dolog, ha egyre komolyabb gyógykezelési lehetőségeket fejlesztenek ki, amelyekkel a szexuális zavarok kiküszöbölhetők. Itt azonban nem szabad szem elől veszteni, hogy maga a szexuális funkcióképesség nem azonos a teljes emberi szerelmi képességgel. Ez csak a kölcsönös segítség, az egymás figyelembevevése, a nyílt kommunikáció hosszú és fáradságos folyamata révén fejlődik ki. A kapcsolat csak akkor válik *lényegi kapcsolattá*, amely lehetővé teszi a transzparencia további fokozatait, ha a társak adnak és kapnak, érvényesülnek és érvényesülni engednek, szeretnek valamint szeretni engedik magukat (14), és ezáltal kialakul a társak között a kiegyensúlyozott kölcsönös függés.

---

mintegy nekifutás és megelőző folyamatok nélkül sikerül. Általában azonban végig kell menni a fent említett útszakaszokon, különösen akkor, ha a csoporttagok hosszabb idő óta a «mindennapi viszonyok» között élnek.

(13) Vv. F. Leist, *Utopie Ehe zwischen Pornographie und Prüderie.* Tübingen, 1973.

(14) A három szópár szerepel. A Heigl-Evers és F. Heigl mélylélektani tanulmányainak a címében (Stuttgart, 1961-1969).

Második fokozat: A szakrális megjelenése az Éroszban.

Karl Ledergerber nemrégen az *Orientierung* nevű folyóiratban tanulmányt közölt « Az Érosz mint a szakrális megjelenési helye » címen (15). Idézi Teilhard de Chardin-t, aki a szeretetet így nevezi: « A legegyetemesebb, a legrettentőbb és a legtitokzatosabb kozmikus energia ». Ezekben a szavakban — rettentő, titokzatos! — egészen világosan érezhető a numinózum vagy a szakrális alapvető struktúrája. Fritz Leist a nemi gyönyör értelmének újrafelfedezéséről beszél. Ez az értelem a biológiailag észlelhető síkon túl törekszik megnyilvánulni, de ezt el lehet játszani: « A nemi gyönyörben minden értelmezést megelőzően megtudunk valamit az ember titkából. A nemi gyönyör az eredeti ünnepiség megtapasztalása volt és újra azzá lett » (16). A férfi és a nő önmagát és társát lényegének transzperszonális « többletében » tapasztalja meg és a teremtés valóságának egy másképpen aligha megtapasztalható közelébe kerül. A szerelem (*Érosz*) transzcendens megélésének előfeltétele a *lemondás a kapzsi vágyról*, amely tárgyként akarná magáévá tenni vágyainak alanyát, aki fölött rendelkezni nem lehet. A lemondás itt nem az igénynek és a gyönyörnek a tagadását jelenti, hanem azt, hogy még a legkifinomultabb formában sem kerül sor birtokbavevő merényletre. « Merénylet » (*aggressio*) itt bármilyen énközépponttú megragadást jelent. Ez nem tévesztendő össze az intenzív egymás felé menéssel (*ad-gredi*). A numinózus tapasztalás magasfokú « *attentio* »-t jelent a figyelmesség, nyitottság, odaadási képesség értelmében. Ahol a testet többé nem tárgyként és a szexuális funkciókat nem dologi folyamatokként fogják fel, ott az ember testisége a szakrális és a numinózum közegévé válik. Ahogyan az emberi létezés testiségében meghaladja az anyag-szellem alternatíváját, úgy az Érosz médiumos megtapasztalása meghaladja a profán-szakrális alternatíváját. « Szomorú jele az emberiség mai állapotának, hogy a lét testszerű megtapasztalásáról mitsem tud, hogy nem ismeri el az erotika transzcendens jelentőségét. Nemcsak az orgazmusba torkolló szexualitásban, hanem minden erotikában jelen van egy minőségileg megélhető tényező, amelyben az ember kicsiny énjével mintegy eltűnik, és amely túlviszi önmagán ... A szexuális nevelésnek e sugárzó numinózumra

---

(15) Vö. *Orientierung*, 1974, január 31. (38. évf., 2 sz.).
(16) F. Leist, i. m. 81 sk. l.

kellene irányulnia, amely már a legfinomabb erotikus érintésben hidat verhet a másik part felé » (17).

Harmadik fokozat: Az Érosz mint a Szövetség és az Egyház megjelenési helye.

Létezik egy végzetes teológiai tradíció, amely a szeretetet (*agapé*) mint a sajátos istenszeretetet élesen szembeállítja a szerelemmel (*érosz*). Így ketté törik valami, aminek voltaképpen össze kellene tartoznia. Ahogyan az istenszeretet és a felebaráti szeretet kettős parancsában nem szabad az egyiket a másiktól elkülöníteni, úgy az erotikus szerelemben sem szabad elválasztani az istenszeretet megtapasztalását a férfi és nő közötti szerelem megtapasztalásától, mégkevésbé szabad ellentétet érezni a kettő között. Nem véletlen, hogy a Szentírás erotikus képeket használ, hogy kifejezze Isten szeretetét az emberek iránt. Bizonyos, hogy nem a tapasztalástól távoli allegóriákról van szó, hanem tapasztalással teljes metaforákról, amelyben az isteni szeretetreméltó minőség, az *amabile* a közös nevező. Hallgassunk meg először néhány rövid szöveget, amely az *Ószövetségben* Isten szövetségét szemlélteti népével. Ezekiel próféta szájával Jahve így szól Jeruzsálemhez: « Megsokasítottalak, mint a mező füvét, és te megsokasodtál, megnőttél, fejlődésnek indultál és eljutottál az asszonyi szépséghez; emlőd megduzzadt és szőröd kinőtt; te meztelen voltál és szégyenkeztél. Ekkor elmentem és megláttalak, és íme itt volt a te időd, a szerelem ideje... megesküdtem neked és szövetségre léptem veled » (Ez 16, 7—8). Az Énekek Éneke ezekkel a szavakkal kezdődik: « Csókoljon engem szája csókjával, mert szerelme bornál is édesebb ». Ezt valószínűleg már a Krisztus előtti zsidóság olyan költészetként fogta fel, amelyen átcsillan Istennek az ő népe iránti szeretete. Az Újszövetség megtartja az erotikus nyelvi képeket: « Ezután láttam, hogy a szent város, az új Jeruzsálem leszáll a mennyből, Istentől. Díszes volt, mint a vőlegényének fölékesített menyasszony » (Jel 21, 2). Az efezusi levél világosan megfogalmazza a házasságnak a hitben megtapasztalható transzparenciáját. « Nagy ez a titok, én Krisztusra és az Egyházra vonatkoztatom. Szeresse tehát mindegyiktek feleségét, akárcsak önmagát, az asszony meg tisztelje férjét » (Ef 5,32—33). Ahol ennek a végső dimenziónak a hitben megtapasztalt tudása összekapcsolódik az Érosz numinózus megélésével, ott könnyebben és másként dolgozhatók fel a

(17) K. Dürckheim, *Vom doppelten Ursprung des Menschen.* Freiburg i. Br., 1973. 211. l.

mindennapok, ahova betörnek a még nem személyes terület konfliktusai és sötétsége. A perspektívák megváltoznak. Az evilági problematikát relativálja a világ feletti látásmód.

3. *A segítő találkozás transzparenciájának fokozatai.*

Egy harmadik összefüggésben szeretném, ha csak rövid utalásokkal is, újra bemutatni az utat a transzcendencia megtisztult megtapasztalása felé. Itt az embernek emberrel való segítő találkozásáról van szó.

Első fokozat: A segítőkészség megtisztulása.

A segítő találkozás helyzetében az egyik beszélgető partner a szükségben szenvedő, a tanácsot és segítséget kérő szerepében éli meg magát, a másik a segítő és tanácsot adó szerepében. Az ilyen szintkülönbséget mutató kapcsolatban mindenféle, még nem személyi igénynek a kielégítése is beférkőzhet amely megakadályozza a tulajdonképpeni, személyek közötti találkozást. A legvilágosabban akkor kerül erre sor, amikor a segítséget kérőt a segítés *tárgyává* teszik. Ekkor mintegy tárgyként kezelik, legjobb esetben érdekes tárgyként, de nem úgy kezelik mint embert, személyt, aki alapvető értelemben egyenrangú a tanácsadóval és segítővel. A segíteni és tanácsolni akarásban saját hatalmi és érvényesülési igények léphetnek fel. A segíteni törekvés egyéni problémák feldolgozására szolgálhat, egy kompenzációs vagy regresszív participációs igény szolgálatában állhat. Van egy sereg tudattalan, ösztönös-emocionális folyamat, amely tisztulásra szorul, mint például a nárcisztikus érvényesülési igények, az uralkodni akarás törekvése, a viszontátvitel problémái. Így lassan a tálalkozási mód azáltal változik meg, hogy a résztvevő személyek egyre inkább komolyan veszik egymást.

Második fokozat: Az együttesség minősége.

Amikor a beszélgető partnerek komolyan veszik egymást, a kölcsönös szerepek viszonylagossá válnak. A felülről lefelé mutatkozó szintkülönbség helyett, a teremtményi szolidaritás közös síkja jelentkezik. Ennek nincs köze ahhoz, hogy hagyjuk magunkat elmerülni a másik ember nyomorúságában és sorsában. A tapintat, a kapcsolat és a távolság megmarad, azonban érezhetővé válik egy átfogó együttesség, amelyben mindketten feloldódnak. Feltárul az elfogadásnak és az elfogadottságnak a tere, ahol megtapasztalhatóvá válik a tulajdonképpeni humánum.

Harmadik fokozat: Az irgalmasság megtapasztalása.

Meghamisítanánk és félreértenénk az itt következő teológiai megközelítést, ha leereszkedő irgalmassági gesztusként vagy felelőtlen engedékenységként fognánk fel. A tanácsot és segítséget kérő elfogadottságában és a segítő és tanácsot adó elfogadni tudásában a hit perspektívájában *Isten irgalmasságából* nyilvánul meg valami. Néhány pillanatra megfogadjuk az intést: « Legyetek tehát irgalmasok, amint a ti Atyátok is irgalmas » (Lk 6, 36). Ezáltal legalábbis rövid időre tisztás nyílik meg a hinni és bízni tudás előtt. Abban a mély egyetértésben, amelyet a beszélgető partnerek között az elfogadó szeretet létrehoz, megtapasztalják, hogy mi a kegyelem (18). Átmenetileg megsejtjük, hogy mit jelent az üzenet a halál legyőzéséről a feltámadásban. Egy aszkétikus félreértés tisztázására még egy megjegyzést kell tennünk. Néha halljuk azt a szólásmódot, hogy az embereket Isten és Krisztus kedvéért kell szeretnünk. Ez a fajta szeretet veszélyes és megalázó, ha az embert tárggyá, eszközzé teszi úgy, hogy tulajdonképpen nem az embert értjük, hanem Istent. Azonban minél komolyabban és közvetlenebbül fordulunk az *ember felé,* annál inkább kaphatjuk meg ebben a találkozásban ajándékként a transzcendencia megtapasztalását, amelyet a következő szavak jelentenek: « Amit a legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettétek » (Mt 25, 40).

Fogékonyság a transzcendencia megtapasztalása iránt

A participációs igény és transzcendenciavágy csak akkor teljesedik be, amikor elérhetővé válik a transzparencia második és harmadik fokozata; tehát a numinózus és — a keresztény ember számára — a hivő tapasztalás. Az emberek közötti kapcsolatok többé nem merülnek ki önmagukban, hanem túlmutatnak önmagukon a lényegben és létben való otthonosság, az Istenben való védettség felé. Felvetődik most már a kérdés, vannak-e gyakorlatok és lépések, amelyek megnyitják az utat ezek felé a dimenziók felé. Bizonyos, hogy nincsenek módszerek, amelyekkel kikényszeríthetnénk az átjutást ezek felé a dimenziók felé. De fel lehet készülni rá. Felsorolok néhány felkészülési lehetőséget.

---

(18) Vö. H. J. Clinebell, *Modelle beratender Seelsorge.* München-Mainz, 1971. 32. sk. l.

1. *Részesedés a lényegi ismeretben* (19). A humán tudományok áttekinthetetlen mértékben megnövelték az emberről szóló tudásunkat. Aki azonban megelégszik ezzel a tudással, amely a tárgyias tudathoz tartozik, sohasem fogja lényegében meglátni az embert. Számára az ember homályos közeg, amely nem ereszti át a transzcendens tapasztalások fényét. Létezik azonban emellett egy másik tudás, a bölcsek és mesterek ihletett tudása, a mítoszok és mesék tudása, valamennyi nagy vallás alapítójának és mértékadó tanújának irányító bölcsessége. Ez a tudás « az ember lényegére, nyomorúságára és elhivatottságára vonatkozik ». Így például a pszichológusnak nemcsak a tanulás pszichológiáját és mélylélektant kellene tanulmányoznia, hanem lassan meditálva magáévá kellene tennie például az « Ember útját a chaszidikus tanítás szerint », vagy el kellene olvasnia *Eckhart* mester prédikációit, hogy ne közeledjék kortársai felé veszélyesen beszűkült emberképpel.

2. *Testi mivoltunk elfogadása* (20). Sokunkban továbbra is hat egy általában átgondolatlan dualisztikus filozófia, amely arra tanított, hogy testünket, dologként, tőlünk objektív távolságra lévő eszközként éljük meg. Ebben az értelmezésben és tapasztalásban a test dolog, amelyet az ember birtokol, amellyel bánik, amelyet — például a sportban — mérhető teljesítményekre vet be. Alapvetően más látásmód lép elénk például a következő megfogalmazásban: « Azt, amit testnek nevezünk, úgyis fel kell és fel lehet fognunk mint saját *valóságunkat*. Ez a test az érzékekkel megragadható alak, amelyben én mint személy a világban jelen vagyok, amelyben embertársaim észlelnek és amelyben a másikat észlelem ». Az ember testi mivoltának ez a felfogása más színben tünteti fel a fogyókúrát, a jógát, a masszázst, a tornát és így tovább. Többé nemcsak a teljesítőképességet, a jó közérzetet, a szépséget szolgálják, hanem az áttetszőség lelkiismeretének a szolgálatában állnak, vagyis segítségét nyújtanak arra, hogy az ember megélt testiségében személyes és transzperszonális lényege megjelenhessék. Dürckheim a következő rövid kifejezést használja: « Transzparencia a transzcendencia számára ». — Testi mivoltunk elfogadása magában foglalja az érzékek elfogadását (21). Ezt gyakorolni kell úgy, hogy például egy érintésből « létérzékelés » lehessen. Nem véletlen, hogy az

---

(19) E fejezetről lásd K. Dürckheim, 17. jegyzetben i.m. 33. sk 1.

(20) Vö. K. Dürckheim 17. jegyzetben i. m. 169-174; 208-311. l.

(21) Vö. O. Betz, *Zustimmung. Eine Einweisung in Sinnhaftigkeit und Sinnlichkeit*. München, 1973.

« érzékiség » (*Sinnlichkeit*) és « érzék » ill. « értelem » (*Sinn*) szó ugyanabból a tőből származik. A kibontakozott érzékiség végcélja nem pusztán az esztétikai élvezet, hanem az érzékletességnek és ezzel együtt az emberek valamint dolgok értelmezettségének a feltárása. A Szentlélekhez szóló egyik himnuszban így imádkozunk ezért a szellemi érzékiségért: *Accende lumen sensibus* — « gyújts fényt érzékeinkbe ».

3. *Meditatív magatartás.* A « meditatív hullám », amely jelenleg elborított számos országot, kétségtelen kifejezése a minden emberre kiterjedő, mindenütt jelenlévő participációs és transzcendencia-igényeknek. Ami ebben a mozgalomban pusztán divatjelenség, majd kiválik, mint a konkoly a búzától. A meditációnak mint átformáló gyakorlatnak a célja Dürckheim szerint « olyan testi-lelki állapot, amelyben az egész ember mint szellem, lélek és test áttetszővé válik a lényében lakozó isteni lét számára, képesség arra, hogy élményeiben megtapasztalja önmagát és arra, hogy az rajta keresztül megnyilvánulhasson ebben a világban » (22). Nem döntő, hogy milyen jellegűek azok a meditatív gyakorlatok, amelyeket az egyes ember előnyben részesít. A döntő az, hogy ezek nemcsak gazdagítanak, hanem átalakítanak; hogy nem rekednek meg képeknek vagy hangoknak esztétikus vagy emocionális befogadásában vagy nem vesztik el önmagukat nárcisztikus önélvezésben, hanem — egyre inkább megszabadulva az « általakulástól való félelemtől » — lehetővé teszik a személyes választ a lét és Isten hívására. Vannak meditatív módon élő emberek, olyan emberek, akik meditálnak, anélkül, hogy ezt tudnák. Aki nem tartozik ezekhez a kivételekhez, annak magára kell vennie a tudatos gyakorlás fáradságát.

4. *A metriopatia begyakorlása.* A zsidókhoz intézett levél a főpapnak a *metriopathein*, a beleérzés képességét tulajdonítja. Szószerint: « a főpap így elnéző tud lenni a tudatlanok és tévelygők iránt, mert maga is a gyöngeség rabja » (Zsid 5, 2). Az « empátia » fogalma, amely nagy szerepet játszik a modern pasztorális pszichológiában, nem annyira egzakt, mint a bibliai szóhasználat. Ugyanis a *metriopathein* éppen a « szabadon lebegő figyelmességet » fejezi ki, amely elkerüli azt, hogy embertársát tárggyá fokozza le, de elkerüli azt is, hogy túlságos mértékben azonosuljon vele és ezáltal elveszítse a gondozás és irányítás képességét. Jellemző annak a megokolása, hogy a főpap miért képes erre a beleérzésre; mert maga is magával hordja sorsát,

(22) K. Dürckheim, 17. jegyzetben i. m. 242. l.

« az ősök igényét » (Szondi), életrajzi megterheltségét. A metriopátia alapvetően « papi » tulajdonságát az ember állandó igyekezetben önmaga és mások elfogadásáért gyakorolhatja. Lehetővé teszi számára, hogy embertársát a felszínességen túlhaladva komolyan vehesse. Sejtést közvetít lényegéről, arról, hogy Isten képmása, akár a csoportban, akár a férfi és a nő közötti partnerségben, akár a segítő és tanácsot adó találkozásban, akár más kapcsolatok közepette, amelyekről ebben az előadásban nem esett kifejezetten szó.

elmélkedés

BÉKÉS GELLÉRT

ÉROSZ ÉS AGÁPE: A KETTŐS ARCÚ SZERETET

Az emberré érés keresztény dinamikája

Tanulmányi hetünk valamennyi előadása és megbeszélése a mai embertan különféle szakköreinek más és más szemszögéből arra a kérdésre akar válaszolni, hogyan érik emberré az ember egyéni életében és társas viszonyaiban, emberi mivoltában és keresztény hivatásában. De a magunkba szállás csöndes perceiben föl kell vetnünk a kérdést, hogy az élettani és lélektani indítóokok és folyamatok mellett végülis mi az a sajátosan keresztény elem, ami kereszténnyé, Isten barátjává, és embertársához való viszonyában is teljes emberré érleli az embert.

Keresztény ember nem sokat töpreng a válaszon, mert Jézus világosan tanítja, hogy az Isten és az embertárs szeretetének kettős parancsa az, aminek teljesítésétől függ lelki és erkölcsi életünk jósága, egész emberi tökéletességünk. (Mt 22,34-40) Végső soron a szeretet az az erő, ami Istenhez és emberhez való viszonyunkban teljes emberré nevel.

De ezzel az általános válasszal még nem oldottuk meg a kérdést, mert azonnal jelentkezik a következő: mi voltaképpen a szeretet? Rövid meggondolás is arra a megállapításra vezet, hogy a szeretet ugyanolyan sokrétű és szövevényes emberi jelenség, akárcsak az emberi élet, aminek éppen a szeretet az egyik legjellemzőbb megnyilvánulása. Szent Ágoston szavával *pondus* a szeretet: az a belső súly és súlyával előre taszító erő, aminek szinte ellenállhatatlan hatására teszem, bármit is teszek. *Pondus meum est amor meus, eo feror quocumque feror.* (Vallomások 13,9). Sőt Arisztotelész még egyetemesebb jelentést ad a szeretetnek: szerinte mindazt, ami a lét különböző síkjain mozog, él vagy cselekszik, bizonyos értelemben szeretet mozgatja. *Kinei hos eromenon.* Teilhard de Chardinnek igaza lehet, amikor a szeretetet a legegyetemesebb, legrettenetesebb, legtitokzatosabb kozmikus erőnek tartja.

De mintha ez még nem volna elég, a szentírás magát az Istent is szeretetnek nevezi és azt tanítja, hogy az egyetemes lét, a világ és az ember teremtése és üdvösségre való újjá-

teremtése a Szeretet-Isten műve, aki « úgy szerette a világot, hogy egyszülött Fiát odaadta érte ». (Jn 3,16) Ami nem jelent kevesebbet, mint hogy magát az isteni szándékot és cselekvést is ez a titokzatos erő mozgatja.

Mi hát voltaképpen a szeretet? Nem vezet-e teljes fogalmi zűrzavarra, ha egy szóval jelölünk egymástól egészen eltérő létsíkokon jelentkező, isteni és emberi, — sőt kozmikus erőket? Van-e valami sajátos és közös ezekben az erőkben, ami arra jogosít, hogy — nyilván analógiás hasonlóság alapján — *egy* néven szeretetnek nevezzük őket? S ha így nevezzük, mi az értelme ennek a szónak emberi, mi isteni vonatkozásban? S főleg mi az értelme Jézus tanításában, az emberré érés keresztény dinamikájában?

1.

A szeretetet jelentő klasszikus görög szó, az *érosz*, általában az érzéki szerelemre vonatkoztatva (erotika), tovább él minden nyugati nyelvben. De ennek a szónak a görög bölcseletben, főleg Pláton és Arisztotelész gondolkodásában, sokkal mélyebb és egyetemesebb értelme van. Emberi vonatkozásában ösztönszerű hajlamot és törekvést jelent, ami arra indít, hogy cselekedjünk és cselekvésünk folyamán átéljük, magunkévá tegyük és birtokunkba vegyük mindazt, aminek hiányát és szükségét érezzük. Mondanom sem kell, hogy nem merőben testi vagy érzéki kívánságról van itt szó, — ez a hajlam és törekvés az ember valamennyi létsíkján, érzelmi és szellemi életében is jelentkezik. Gyökere magában az emberi természetben van: abban, hogy befejezetlen és tökéletlen, de befejezettségre és tökéletességre képes. Az ember természettől képes arra, hogy léte valamennyi vonatkozásában, érzéki, érzelmi vagy szellemi igényeinek kielégítését keresse, szóval létében fejlődjék, erőinek kibontására törekedjék. Amit egyfelől bármi vonatkozásban hiányának érez, másfelől léte gazdagodásának ismer föl, azt ösztönszerűen megkívánja és törekszik is a megszerzésére. Ebben az általános értelemben az érosz a léte hiányait érző, fejlődésre képes, tökéletességét kereső lénynek törekvése önmaga kiegészülésére és beteljesedésére, a tökéletességre. Ebből érthető, hogy Pláton gondolkodásában végülis miért ez az érosz serkenti az embert arra, hogy a legnemesebb érték, az abszolút jó elérésére és a vele való azonosulásra törekedjék.

De meglepő, amit a magyar olvasó nem vehet észre, hogy az újszövetségi szentírás eredeti görög szövege, amikor Isten szeretetéről beszél, nem ezt a szót használja. Nem nevezi érosznak azt, ami az Isten szeretete az ember iránt, de

azt sem, ami ember szeretete az Isten iránt. Abból, amit eddig az éroszról mondtunk nyilvánvaló, hogy legalábbis Istennek ember iránti szeretetét teljesen téves volna éroszn ak nevezni. Aki Istenről helyesen gondolkodik, az jól tudja, hogy nála szó sem lehet arról, hogy kiegészülését keresse vagy tökéletességre törekedjék. Isten semminek sincs híján, ő a lét teljessége. Ha ő szeret, nem azért teszi, mert valaminek hiányát érzi, vagy szükségét kívánja kielégíteni. Itt valami egészen másfajta szeretetről van szó. Isten adni akar, nem kapni. Szerető figyelme másokra irányul, nem önmagára. Másokat akar boldogítani, nem ő maga kielégülni. Hogyan akarhatna bármit is mástól, amikor mindaz ami a másé, ő tőle magától származik? *Bonum est diffusivum sui* — ami jó, azt természete szerint kiárasztja és közli önmagát. S minél jobb ez a jó, annál teljesebb az önajándékozása. Nos, Isten maga a hiánytalan jóság, az önmagát kiárasztó, önajándékozó szeretet. Ő a szeretet a lét alapfokán, mert minden létezőnek létet adó akaratával mintegy kiárasztja önmagát, de felső fokon is ő a szeretet, mert személyesen közli magát értelmes és szabad teremtményével, aki *capax Dei* — képes őt felfogni és szeretni. Isteni életének ez a személyes közlése lett az ember belső világossága, létének beteljesülése Jézusban. (Jn 1,4 és 9)

Ezt az isteni szeretetet nyilvánvalóan már nem lehetett a használatos görög szavakkal kifejezni. Jézus tanítványainak új szót kellett alkotniuk, hogy ezt a páratlanul új valóságot meg tudják nevezni. Ez az új szó az *agápe*: ez nem kiegészülés keresése vagy tökéletességre való törekvés, hanem az a tiszta isteni jóakarat, az a nagylelkű önajándékozás, ami Jézus szolgáló szeretetében nyilvánul meg emberi formában.

Érosz és agápe, — a kettő voltaképpen két különböző természetű szeretet. Az egyik Isten nagylelkű jóakarata, a másik az ember tökéletesedési vágya. Úgy tűnik, hogy a kettő annyira különbözik egymástól, hogy nem lehet őket ugyanazon a néven nevezni.

2.

De ha meglepő, hogy a szentírás új szóval jelöli Isten szeretetét az ember iránt, még meglepőbb, hogy ugyanezt a szót használja akkor is, amikor az ember Isten iránti szeretetéről beszél. Jézus a szeretetről szólva, soha nem mond olyant, ami az éroszra emlékeztetne. Ő másfajta szeretetre tanít. A mennyei Atya irántunk való szeretetét éppen azért nyilatkoztatja ki, hogy erre az újfajta szeretetre indítsa

tanítványait. Azt akarja, hogy mint ő maga, tanítványai is fiúi szeretettel válaszoljanak Isten atyai jóságára. Szent János helyesen értelmezi Jézust: Isten előbb szeretett minket, mint mi őt, — aki Jézus szavaiban és személyében fölismeri ezt a megelőző isteni szeretetet, az készségesen válaszol is rá, mert tudatára ébred annak, hogy Isten megteremtette benne a viszontszeretet képességét és ő maga indítja erre a szeretetre. (1 Jn 4,7-16) Válasza pontosan az, amit Jézus vár tőle: teljes szívéből és lelkéből, minden erejéből szereti Istent, mint Jézus, és ezzel elismeri, hogy ő maga is mindenestől Istenhez tartozik. Ez a válasz minden bizonnyal agápe és nem érosz: nem az ember tökéletesedési vágya, hanem önmagunk nagylelkű odaadása mennyei Atyánknak.

Mi következik ebből? Vajon ez az agápe-válasz is annyira különböznék az emberi tökéletességre törekvő érosztól, mint az isteni szeretet az emberi szeretettől, és a kettőnek semmi köze sem volna egymáshoz? Lehetséges, hogy egyfelől Isten iránti szeretetünk ne keltené bennünk a jobb emberré válás vágyát, másfelől a tökéletesség keresése nem az agápe odaadásának útján találná meg beteljesedésének útját? Ha a kettőnek valóban nem volna köze egymáshoz, akkor istenszeretetünk nem volna több, mint valami merőben külső vallási aktus, ami semmit sem változtatna belső világunkon, sőt, ami még rosszabb, elidegenítene önmagunktól. Aki szereti Istent, az jól tudja, hogy ez micsoda abszurdum. Az igazság ezzel szemben az, hogy a keresztény ember agápe-válaszában valóra válik mindaz, amire az érosz törekszik, — csak másként.

De hogyan? Meggondolásunkban Isten megelőző szeretetéhez kell visszatérnünk. Az érosznak az abszolút jóra irányuló erőfeszítése teljesen hiábavaló volna, ha Isten nem jönne az ember elébe, nem előzné meg tulajdon szeretetével. A szeretet már emberi világunkban is sajátosan személyi viszony: ha az, akit szeretsz, önként, a maga jószántából nem nyílik meg feléd, soha nem alakulhat ki köztetek valódi szeretet-kapcsolat. Még inkább áll ez Istenre vonatkozóan. Jézus evangéliumi örömhíre éppen az, hogy Isten személyesen szeret minket: szeret, ha mi is szeretjük Jézust és hisszük, hogy az Istentől jött. (Jn 16,27) A szeretet útján az első, a döntő lépés az, hogy elfogadom Jézusban Isten megelőző szeretetét. Elfogadom és készséggel válaszolok rá. Ezzel voltaképpen elismerem, hogy válaszom, a viszontszeretet, az ő műve bennem: az ő szeretetének visszasugárzása. Ez az elismerés valódi *metanoia*: érzéseim és gondolkodásom, értékelésem és törekvéseim gyökeres irányváltoztatása. Kilépek önmagam szeretetének zárt világából. Belsőmben megnyílok

Isten felé és fiúi alázattal megtérek hozzá. Bizonyos lelki átlényegülés folyamata ez: emberi szeretetem megtisztul önzésétől, s mint a virág a nap sugáranak, bensőm megnyílik Isten szeretetének. Az érosz agápévá lényegül.

Mit jelent ez az átalakulás? Hogyan teljesül be ebben az érosz? Isten iránti szeretetből talán le kell mondanom az emberi tökéletességről? Jézus szava világos: « Aki meg akarja menteni életét, elveszíti, de aki értem elveszíti életét, az megtalálja ». (Mt 16,25) Az emberi lét beteljesedésének paradox krisztusi igazsága ez. Meg kell halnunk önös önmagunknak, hogy Istenben megtaláljuk igazi énünket, a Jézus hasonlóságára újjáteremtett isteni embert. « Ha a búzaszem nem esik a földbe és meg nem hal, egyedül marad, de ha meghal, sok termést hoz ». (Jn 12,24)

3.

Ám a legmeglepőbb, hogy Jézus azt akarja: legyen embertársunk szeretete is, akárcsak istenszeretetünk, valódi agápe. Tanítása szerint ugyanis felebarátunk szeretete belsőleg összefügg Isten szeretetével. Szent János élesen hangsúlyozza ezt az összefüggést: « Szeressük Istent, mert ő előbb szeretett minket. Ám ha valaki azt állítja: szeretem az Istent, de felebarátját gyűlöli, az hazug. Aki ugyanis nem szereti testvérét, akit lát, Istent, akit nem lát, hogyan szerethetné? Ezért azt a parancsot kaptuk tőle: aki szereti Istent, szeresse testvérét is ». (1 Jn 4,19-21)

Igen, Jézus kettős parancsa agápet követel az embertárs iránt éppúgy, mint az Isten iránt, még akkor is, ha Isten szeretete nem mérhető az embertárséhoz. Mert Istent mindennél jobban, teljes szívünkből és lelkünkből, minden erőnkből kell szeretnünk, felebarátunkat ellenben úgy, mint önmagunkat. A különbség ellenére a felebaráti szeretetnek is, mintegy Isten szeretetének folytatásaként, lényegében őszinte és nagylelkű jóakaratté kell átváltoznia. Szeretni a másikat, mint önmagamat, végülis ugyanazt követeli, mint Isten szeretete: ki kell lépnem önmagam zárt világából, meg kell nyílnom a másik ember felé és belsőleg azonosulnom kell vele. Készen kell lennem arra, hogy amit magamnak megteszek, neki is megtegyem, de amit magamnak nem teszek, neki se tegyem.

Ennek a testvéri agápenak van-e valami köze az éroszhoz? Jelent-e emberi kiegészülést? Vagy a felebaráti szeretet nevében talán le kell mondanom arról a léttöbbletről, amit embertársaimtól várok? Embertársamra kétségtelenül szükségem van életem minden vonatkozásában, testi és lelki, ér-

zelmi és szellemi síkon egyaránt. Emberségemben fejlődni nélküle nem tudok. De ha csak merő eszközét látnám benne tulajdon haladásomnak, voltaképpen önmagamat szeretném, nem őt. S ezért hiába is elégíteném ki általa igényeimet, benső emberségemben, a jóakaratú szeretetben és nagylelkűségben nem növekednék.

Az igazság az, hogy az embertárs jézusi szeretete is metanoiát követel: meg kell változnom érzelmeimben és gondolkodásomban, értékelésemben és törekvéseimben. Ki kell lépnem önszeretetem zárt világából. Meg kell nyílnom a másik ember felé. De minderre csak akkor leszek képes, ha Isten megelőző szeretetével az ő minden teremtményére kiáradó egyetemes szeretetét is elfogadom. Ez gyakorlatban annyit jelent, hogy elfogadom testvéremnek embertársamat, akit Isten ugyanúgy szeret, mint engem. Mert ha Isten szereti a másik embert, én pedig szeretem az Istent, hogyan volna lehetséges, hogy az istenszeretet megtagadása nélkül ne szeressem a másikat? Ha megtérek Istenhez, embertársamhoz is meg kell térjek és a közös Atya szeretetében el kell fogadnom őt testvéremnek. Az érosznak itt is agápévá kell átlényegülnie. De ebben az agápeban maga az érosz is beteljesedik, mert minél önzetlenebben szeretem embertársamat, annál teljesebb ember leszek én magam.

4.

Az érosz és agápe kettőssége különös erővel jelentkezik a férfi és nő szerelmében, mert az érosz itt lép föl legösztönösebben. Akárcsak az emberi élet és az érosz általában, a szerelem is sokrétű és szövevényes: jelen van az ember minden létsíkján, a testi ösztöntől egészen a lelki összetartozásig. Érzéki és érzelmi, sőt szellemi jelenségei szinte szétbonthatatlanul összeszövődnek egymással. Mégis, mivel természettől belső kapcsolata van az élet továbbadásához, mélyebben gyökerezik az ember ösztönéletében, mint az érosz többi formái, és megnyilvánulásai is szenvedélyesebbek.

Jézus az emberteremtés bibliai történetének szellemében nyíltan tanítja, hogy a szerelmi érosz a teremtő Isten ajándéka. « Nem olvastátok (a szentírásban) — kérdi a házasság felbonthatóságát firtató farizeusoktól — hogy a Teremtő kezdetben férfinek és nőnek alkotta az embert? Azt mondta: A férfi elhagyja atyját és anyját, feleségével egyesül és a kettő testben egy lesz. Így már nem ketten vannak, hanem csak egy test. Amit tehát Isten egybekötött, ember ne válassza szét. » (Mt 19,4-6)

Testi-lelki életközösségről van itt szó, ami nyilvánvalóan érosz, de éppen azzal, hogy ezt a közösséget felbonthatatlannak tartja Jézus, a szerelmi éroszt az agápe útjára tereli. Férfi és nő közt a szerelem nem lehet csak múló erotikus játék, érzéki kielégülés vagy érzelmi vonzalom, — ahhoz, hogy szerelmük teljes legyen, a kettőnek életre szólóan felelősséget kell vállalnia egymásért. A kérdés itt pontosan az, hogy ha felebarátodat úgy kell szeretned, mint önmagadat, magadat pedig úgy, ahogy Isten szeret, mi következik mindebből élettársadra vonatkozóan. Ki az első, akihez tiszta jóakarattal, önzetlen nagylelkűséggel kell fordulnod, ha nem éppen ő?

Nem egy mai házasság pontosan az agápe hiánya miatt borul föl. Három hétig ismerkednek, három hónapig szeretik egymást, három évig veszekednek és harminc évig eltűrik egymást, ha közben el nem válnak, és a fiatalok mindezt elölről kezdik — írja egy ironikus francia a modern házasságról. Emberi hiúság és erotika, anyagi érdekek és társadalmi érvényesülés, mindez megvan az ilyen kapcsolatban, csak éppen a lélek hiányzik. Pedig lélek nélkül mi marad? Mit jelent az együttélés jóakaratú megértés, megbocsájtó türelem, egymás nagylelkű elfogadása, belső sorsközösség és lelki összetartozás, egyszóval agápe nélkül?

Amire az Apostol buzdít, híven tükrözi a bibliai tanítást: « Úgy szeresse férj a feleségét, mint tulajdon testét. Aki feleségét szereti, önmagát szereti. Ám tulajdon testét senki sem gyűlöli, hanem táplálja és gondozza, akárcsak Krisztus az egyházat » (Ef 5, 28-29). Ami új ebben a buzdításban, az a Krisztus és az egyház viszonyára való hivatkozás. Az Apostol nem lát kevesebbet, mint a megváltás misztériumának kifejezését a férfi és a nő házastársi összetartozásában és életközösségében. Amint Krisztus híveinek közösségéért, az egyházért, úgy kell a férfinek is áldozatra kész szeretettel odaadnia életét feleségéért. De amint az egyház Krisztust, úgy kell az asszonynak is fenntartás nélkül szeretnie a férjét. Minél őszintébb és bensőbb ez a kölcsönös odaadás, annál teljesebben fog agápévá átlényegülni a szerelmi érosz.

5.

Végülis mi a szeretet: érosz vagy agápe? Tagadhatatlan, hogy létezik mind a kettő. Létezik, nemcsak mint a szeretet kétfajta, emberi és isteni formája, hanem mint magának az emberi szeretetnek kétféle megjelenése: kettős arcú szeretet. Igen, az emberben jelen van mind a kettő. Jelen

van, de nemcsak mint az emberi ösztön és isteni ajándék kettős ellentéte. Nem. A meglepő éppen az, hogy az érosz ösztönszerű tökéletesedési vágyában csíraszerűen benne van az agápe jóakarata és nagylelkűsége is. Nem lehet a jobbra, az értékesebbre, a teljesebbre vágyakozni anélkül, hogy azt előzőleg mint jobbat, értékesebbet és teljesebbet föl ne ismerném és belsőmben át ne adnám magamat neki. Csak önátadásában teljesül be az ember.

De akkor hol az agápe újdonsága? Az igazság az, hogy Jézus új parancsával voltaképpen olyasvalamit követel, amire a teremtő Isten gyökerében már képessé tette az emberi természetet. Az emberi szeretet nemcsak tökéletesedési vágy és beteljesülésre való törekvés, hanem jóakarat és nagylelkűség is a másik iránt. A kérdés valójában nem a kettő együttléte az emberben, hanem az egymáshoz való viszonyuk. Mert ha képes is az ember a jóakaratra, természettől inkább arra hajlik, hogy ha önérdeke ütközik a másik szeretetével, a maga javát tegye a másiké elébe. Önmagát ösztönszerűen jobban szereti, mint a szeretet eredeti Isten alkotta rendjének felforgatása: a rendetlen szeretet. A jézusi parancs azért új, mert a szeretet eredeti isteni rendjét akarja bennünk újra helyreállítani.

Milyen legyen Jézus szellemében az érosz és az agápe viszonya? Mi a szeretet jézusi rendje? Talán a test és lélek viszonyának mai felfogásával lehet ezt a legjobban szemléltetni. Az ember, ahogy ma gondolkodunk róla, nem két egymásba illesztett különböző részből áll. A test nem lakás és a lélek nem a lakója. Az ember pszichofizikai egység. Az egész ember test és az egész ember lélek: állati szervezetben élő személyi öntudat és szabadság. Ám a kétfajta lét erői át meg átjárják egymást és szinte szétbonthatatlanul összeszövődnek: test és lélek teljes szimbiózisban élnek. Mégis, ami az embert végső soron emberré, testét emberi testté teszi, az a lelke. Ez teremti meg bonyolult pszichofizikai sokrétűségének belső egységét. Ez öntudatának és szabadságának szellemi gyökere. Ez avatja tudatos és felelős személlyé.

Nos, amint a test és lélek, úgy érosz és agápé is szimbiózisban élnek az emberben: teljesen átjárják egymást és szinte szétbonthatatlanul összeszövődnek. Ám az éroszi erők minden emberi jelentősége mellett is, ami az embert Istenhez és embertársához való viszonyában teljes emberré, Isten és ember barátjává teszi, az mégiscsak az agápe. A megokolás egyszerű: az ember személyi léte csak a lét teljes valóságában, Istennel és emberrel való közösségben teljesül be, de az az erő, ami ezt a közösséget megteremti, az agápe, nem az érosz.

Ez az agápe azonban nem a mennyből száll belénk, hanem magának az emberi érosznak belső átalakulásából születik: a jézusi metanoia gyümölcse. Tökéletesedési vágyam nagylelkű jóakarattá érése. Szeretetem önzéstől való megszabadulása. Megnyílásom a teljes valóság: Isten és ember felé. Szóval az érosz agápévá lényegülése.

Ez az agápe a teljes emberré, Isten és ember barátjává érésemnek igazi belső ereje. Ha ez a szeretetem nincs, akkor — az Apostollal vallanom kell — semmi sem vagyok.

A SZERETET HIMNUSZA

Szóljak bár emberek vagy angyalok nyelvén,
ha szeretet nincs bennem,
csak zengő érc vagyok, vagy pengő cimbalom.
Legyen bár prófétáló tehetségem,
ismerjem az összes titkokat és minden tudományt,
legyen akkora hitem, hogy hegyeket mozgassak,
ha szeretet nincs bennem, mit sem érek.
Osszam el bár egész vagyonomat a szegények közt
s vessem oda testemet, hogy elégessenek,
ha szeretet nincs bennem, mit sem használ nekem.

A szeretet türelmes, a szeretet jóságos,
a szeretet nem féltékeny,
nem kérkedik, nem gőgösködik,
nem tapintatlan, nem keresi a magáét,
haragra nem gerjed, a rosszat föl nem rója,
nem örül a gonoszságnak, de együtt örül az igazsággal.
Mindent eltűr, mindent elhisz,
mindent remél, mindent elvisel.

A szeretet soha el nem múlik.
A prófétálás megszűnik,
a nyelvek elhallgatnak,
a tudomány elenyészik.
Tudásunk csak töredékes,
töredékes a prófétálásunk is.
De amikor eljön a beteljesedés,
ami töredékes véget ér.

Amikor még gyermek voltam, úgy beszéltem, mint a gyermek,
úgy gondolkodtam, mint a gyermek,
úgy ítéltem, mint a gyermek.

De amikor férfivé nőttem,
elhagytam a gyermek szokásait.
Ma még csak tükörben, homályosan látunk,
akkor majd színről színre.
Most csak töredékes a tudásom,
akkor majd úgy ismerek, ahogy én magam is ismert vagyok.
Most megmarad a hit, a remény, a szeretet — ez a három,
de köztük a legnagyobb a szeretet.
Törekedjetek a szeretetre!

(Szent Pál: az első Korintusiakhoz irt levél 13. fejzete.)

AZ ELŐADÓKRÓL

Dr. Targonski György, matematikus, egyetemi tanár,
a Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom elnöke.
Marburg/Lahn.

Dr. Vaskovics László, szociológus,
a trieri egyetem tanára.
Trier.

Dr. Klamár Mária, pszichológus,
a bécsi fiatalkorúak bíróságának szakértője.
Bécs.

Dr. Hunyadi-Buzás Endre, orvos.
Port, Svájc.

Dr. Stenger Hermann, pasztorálteológus és pszichológus,
az innsbrucki egyetem és a müncheni filozófiai főiskola tanára.
München.

Dr. Békés Gellért, teológiai tanár,
a Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom lelkésze.
Róma.

tartalom

BEVEZETŐ

Targonski György: Csoportmunka a kongresszuson . . . 7
A kongresszus munkacsoportjai . . . 12

ELŐADÁSOK

Vaskovics László: Válság vagy változás — hová fejlődik a mai család? 15

Klamár Mária: Az anyai szeretet hiánya és a gyermekkori bűnözés 33

Hunyadi-Buzás Endre: Az emberré érés pszichológiai dinamizmusa 47

Stenger Hermann: Az elfelejtett dimenzió — Az emberi kapcsolatok empirikus teológiája felé 69

ELMÉLKEDÉS

Békés Gellért: Érosz és agápe: a kettős arcú szeretet . 85
A szeretet himnusza 93

A Katolikus Magyar Egyetemi Mozgalom főtitkárságán (D-8 München 81, Oberföhringer Str. 40. Telef. 089/988574) kaphatók az előző kongresszusok következő gyűjteményes kötetei:

1. Magyarság, Európa, Kereszténység. Nyugateurópai kapcsolataink múltja, jelene és jövője. A. 2. Magyar Pax Romana Kongresszus előadásai. Königstein, 1960. Ára: 15 DM

2. « ...hogy mindnyájan egyek legyenek ». Az 1. Magyar Ökumenikus Találkozó előadásai és eseményei. Sion/Svájc, 1971. Ára: 20 DM

3. Mit ér az ember, ha magyar? A 14. Magyar Pax Romana Kongresszus előadásai elmélkedései és irodalmi anyaga. Zangberg, 1972. Ára: 20 DM

4. Mit és az ember, ha keresztény? A 15. Magyar Pax Romana Kongresszus előadásai és elmélkedései. Drongen, 1972. Ára: 20 DM